

ԲԱԳԻՆ Pakine

ԾԳ. տարի, թիւ 4

Հոկտեմբեր / Սույնսքեր / Ղեկոնմբեր 2014

Գրականութիւն - Արուեստ - Խմացական Աշխարհ

Pakine

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ

Յակոբ Պալեան

ՕԳՆԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳԻՐ

Նորա Բարսեղեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Սարդիս

Կիրակոսեան (Լիբանան)

Սովմէս

Հերկելեան

(Լիբանան)

Շուշիկ

Տաճապետեան (Լիբանան)

Յակոբ

Տէր Ղուկասեան (Լիբանան)

Զաքար

Ջէշիշեան (Լիբանան)

Անուշ

Թրուանց (Հայաստան)

Արթմենիկ

Նիկողոսեան (Հայաստան)

Հրանդ

Մարգարեան (Ս. Նահանգներ)

Աւետիս

Հածեան (Ս. Նահանգներ)

Յարութիւն

Դէրաբէրեան (Գանատա)

Հասցէ՝

Պուրծ Համուտ

Շաղպոյեան կեդրոն

Բ. յարկ

E mail:

pakin@hamazkayin.com

Հեռ. 00961 1 241072

Տպագրութիւն՝

Համազգայինի

«Վահէ Սէթեան»

տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝

Համազգայինի

Գրատարած,

Շաղպոյեան կեդրոն,

Պուրծ Համուտ

Հեռ. (01) 241263/4

Ֆաքս. (01) 260329

Փոստարկո. 80 1096 Պ. Համուտ

E-mail: imphamaz@inco.com.lb

Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

Հոկտեմբեր / Նոյեմբեր / Դեկտեմբեր 2014

ԾԳ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

■ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

2015 Յիշել Դասիւր Վարուժական Եւ Լուսաւաս ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒՅՇՍԵՐԸ 2

■ ԱՐՁԱԿ

ԷՄԻՀՀ ԵՐԿԻՆԻ ՀԱՄԱՐ - Մարուշ Երամեան	6
ՖԱՔԵՒ - Լայա Մինասեան	10
ՍԿԻՒԻՌ ՀԵՏ ԶՐՈՅՑ՝ ՈՐՊԵՍՉԻ ՍԿԻՒԻՌ ՊԵՍ ՏԵՒԵՆՔ - Յ. Պալեան	18
ԱՍՎԻՌԻ ԱՐԵՒԻՐԸ - Անահիտ Արփեն	23
ԱՄԱՍԱՄԱՍԵԱԼԸ - Սալիք Թիգրենեան	27
ԲԵԿՈՐԸ - Յակոբ Միքայէլեան	30
ՄԱՐԱՓՈՐԸ ՍԻ ՀԻՆ ԵՐԿԻՆԱԿԻ ՎՐԱՅ - Լեռ Կամսար	35

■ ԲԱՆԱՀԱՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԾԱԾՆԵՐԸ ՀԱՅՐԵՆԻՅԻՆ ՄԵԶ - Խաչիկ Տետէեան	42
ԵՐԿՍՈՂ	
ՍՈՒԵՆԵՐ - Փանոս Ճերանեան	43
ՊԼՊՈՒՄՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ	
ԿԱՐՈՏԻ ԵՐԳԵՐ	
ՄՇՈՒԺԻՆ - ՄԵԶԵՆ - Մանաս Մեւակ	44

■ ԳՐԱՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԳՐԱՎԱՅՐԱԿ - Սիլվի Արեւեան	47
ԱՍԱՍՈՒՐԱԾՎԱՅՑԵԼ ԶԵՐԾԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ - Պետիկ Յերկելեան	52
ԱՄԵՐԵՆԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑ - Թորոս Թորանեան	54
ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆ - Թադէւս Խաչատրեան	57
ԿՐԿԻՆ ՀԱՅՐԵՆԻ ՄՏՏԱՐՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Արմենակ Եղիայեան	58

■ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ

«ՍԻՐԵԿԱՆԸ» (L'AMANT) ՎԵՐԻ ՀԱՅՐԵՆԸ ԹԱՐԳՄԱՆԱՌԵԱՆ ԳԱՎԱՐԱՏՈՒՄԸ, ԸՆՍ ԱԿՈՐԿԱՎԱԿԱՆ ԶԱՓԱՍԻԾՆԵՐԻ - Աևսա Յակոբեան	62
ՆԱՏԻՆ ԿՈՐՏԻՍԵՐ՝	
ՄԻԶԱՉԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾԵՐԸ - Յակոբ Պալեան	70

■ ՎՐՈՒՄԸ

ԿԱԼԵՆՏԻ ՏՈՒՆ-ԹԱՎԱԳԱՐԱՍԻՆ ՄԵԶ՝ ԺԱՄԱՍՎԿԻ ԵՏ-ԱՌՎԶ - Յ. Պալեան	73
--	----

«Բագին» ամսագիր

Յարգարժան պարուն Յակոբ Պալեան,

Սիրով Եւ ջերմութեամբ շնորհաւորում Եմ Ձեզ Եւ խմբագրակազմին Ամանորի Եւ Սուլը Ծննդեան տօների առջի: Մաղթում Եմ, որ 2015 թուականը ծեզ համար լինի խաղաղութեան, ըստանեկան Երջանկութեան Եւ ստեղծագործական Նորանոր Նուաճումների տարի:

Ձեր կարեւոր աշխատանքով Եւ Նուիրումով դուք բարձր Եր պահում հայ լրագորդ անոնն ու պատիւր, նպասում հայ ինցիներեան ամրայնշմանն ու պահպանանը: Կստահ Եմ, որ ծեզ Խմբագրակազմը 2015 թուականին առաւել կազմակերպուած կը շարուսակի հայ ժողովովի Վերածննդի, կրո Երկու հանրապետութիւնների զարգացման առաջնորդացի Ներկայացումը, ինչպէս Նաեւ մեր արդար դատի համար մղուող պայարը՝ Նպաստելով հային, Յայաստանը Եւ հայ ժողովոյին առաւել հասանելի դրածնելու աշխարհի ջոր ծագերում:

Թող Տիրոջ Ազը Ինվասի լինի Ձեզ, օգոստից Ձեր ազգանուեր ծեռնարկումներին Եւ Սուլը Ծննդեան լոյս առաջնորդի մեր աշխարհասփիւ ժողովորդին՝ միասնութեան ու համազգային ծեռքբերումների ճանապարհին:

Յարգանքով՝
Յակոբեան (Սփիւթի Խախարար)

Կողքի նկար՝ Երեկոն մեր բակում. 1962
Գործ՝ Կալենցի

100

CARTE POSTALE

La Correspondance qui reçoit n'est pas acceptée par tous les pays étrangers (Se renseigner à la Poste)

CORRESPONDANCE

ԱՅՈՒՅՑ ԱՄԱՅՈՒՅՑ,

Ահա ուստի Մարգե եղաւ, անմայ զի՞
թու բա բաց թուշն : Կիսէ կամ
միշտն : Կիս պիտի պարու թիւնը
Եղ պարս թիյ անոնք, Ենոքնը
և անմայ կոչ է կարօն Ելեան-
կառելի պարս Զդուր կարօն է :

ADRESSE

Mr. Whipple

Ранне-Средневековье

Fogel

Տիկին Թագուհի Չպուզքեարեան Քունիկը

Սիրելի մայրիկ,

Ահա Նոր փարիս եկաւ, առանց զիս բու բովդ քերելու: Այս է կամք Sեառն:
Այս պէրեարութեանս մէջ փառը Ածյ առողջ, հանգիստ եւ առանց բանի մը
կարօպ ոյլայու կ'ապրիս: - Միայն Ձեզի կարօպ եմ:

Կը շնորհաւորեն Նոր Տարին .- եւ կը մաղթեմ աշխարհիս ամէն բարիքները Քեզի պարզեն կը դրեն սիրտս: Եւ կ'աղաչեն կը պաղապիս ինձի երկայն նամակ մը գրեցէք. չմոռնաք, շատ երկայն մեր կարօպին չափ. զմացէք անչամք հօրեղօրս, եւ ամբողջ լճականեօր շնորհաւորեցէք. լսէք թէ շատ ուրախութեամք առած եմ հօրեղօրս բաղցը նամակը եւ համբուրած:-

Միրով կարօպով որդիդ Դանիէլ

2015. ՅԻՇԵԼ ԴԱՍԻԵԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԵՒ ԼՈՅԹԵԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒՑՆԵՐԸ

Հրաժեշտ

Հայր՝ արդ ես ալ ծիծեռնիկ,
Մեղայ պանդուխը. պա՛ր Ասքուած
Որ դատնայի ողջ, ուսած՝
Բունս հայրենի թե՛ րմ, քաղցրի կ:

**Մասս բարով, հայր իմ,
Բաժանման զերին է
Որդիկ
Դանիէլ Գ. Չուպովեարեան**

Նահատակ բանաստեղծին ձեռագիրը
կը դիտեմ: Բանաստեղծը՝ Դանիել Վա-
րուժան: Հայերէն ձեռագիր ունինք, հա-
յերէնի համար:

Հասինատառ հայերէն չէինք հնարած:

Բանաստեղծը երոպական համալսարան գացած էր, օտարաբարբառ չէր դարձած:

Հայ բանաստեղծ էր:

Կը դիտեմ ինչպէս ինք դիտած էր Ալի-
շանի իրեն տուած բուռ մը հայրենի հողը,
ուրկէ բոհիք առած էին իր մտածումները:

Կրկին կարդա՞լ բազմից լուսած «Կարմիր հողը», «Եկած հոն՝ հայրենիքի դաշտերէն», զայն իրեն ձօնողը տուած էր իր սրտին հետ նաև սիրտը պապերուն: Հողին տիրութիւնը՝ ազգի գիտակցութիւն: Պապերու սիրտ: Արմատներ:

Հայերէնէ հրաժարածներուն եւ օտար աղբիրներէ սնանողներուն ալ կրնաք թելաղուել, որ «Կարմիր հողը» կարդան Լիւր-Անտրէ Մարսէլի վերծանումով, La Terre Rouge: Համազգայինի 1980-ին հրատարակած հասորը դեռ կարելի է գտնել պահեստի մեջ: Ցիշեզում բոլոր

անոնց, որոնք յանկերգի վերածած են ըստ՝ «ասոր ֆրանսերէնը կամ անգլերէնը չկա՞յ»...

Քանաստեղծին լուսանկարները եւ ձեռագիրով բացիկներու պատճենները հրատարակուած են Նիւ Եորքի մէջ, 2007-ին, գեղատիպ հատորիկով մը, անգլերէն, Չիպութեարեաններու թունուիիիմ՝ Վերոնիքա Սաֆրասեանի խմբագրութեամբ:

Թարգմանուած են Արիս Սեւակի կողմէ: Կը դարձնեմ էջերը: Անոնք վաւերագրական ժապաւէնի կը վերածուին: Անտես նկարահանող մը կայ թաքնուած:

Փոքրիկն Դանիէլ հօր եւ մօր մէջտեղ կայնած:

Հօրը վերջին երկտողը ուղղուած իր զաւկին, գրուած է 1915-ին, ճակատագրական բուական: Տարին՝ 1915: Վերոնիքա Սաֆրասեան կ'ըսէ, «Երբ ամէնքը լուրթեան դատապարտուեցան»: Այսինքն հայոց տաղանդները լուցուցին: Դար մը առաջ էր:

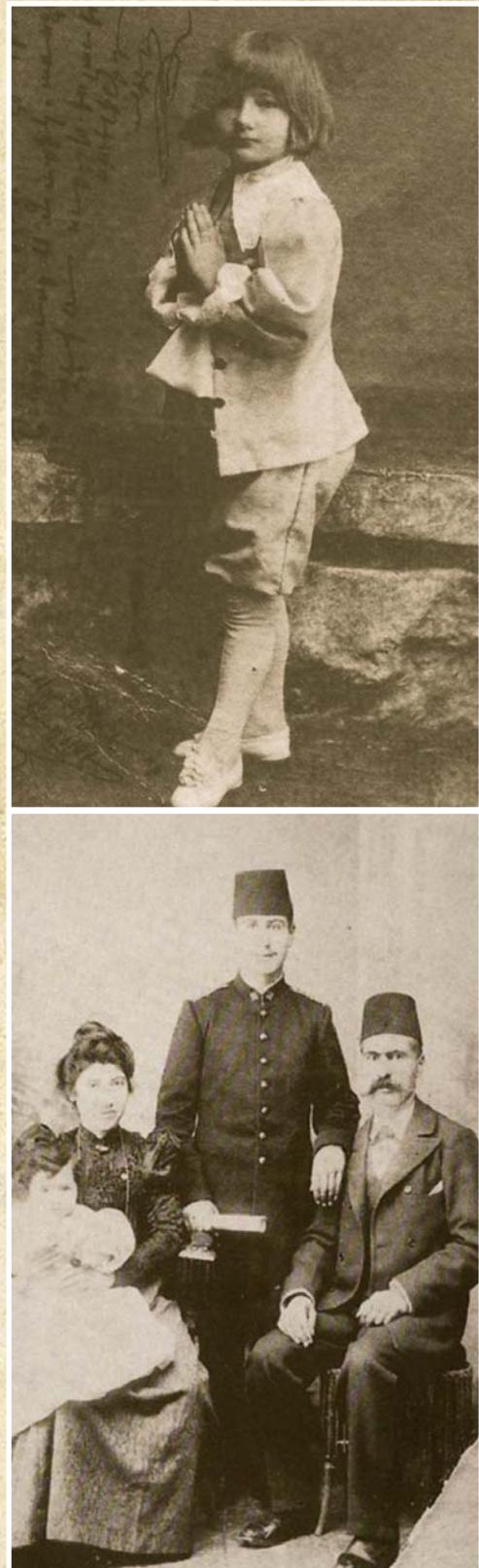
Մէկ դարու «լուրթիւնը» կը խօտ Դանիէլ Վարուժանի ձեռագիրը, որ կը խօսի, ինչպէս «Կարմիր հողը» խօսած էր իրեն: Մանրիկ, դասական, կամոնաւոր, ազնիւ հոգիի մը ձեռագիրը:

Կը գրէ «Սիրելի մայր իմ»: Մեզմէ անոնք, որոնք պահած էին հայերէնի առաքինութիւնը, այդ մօր հանդիպած են «Կարօտի նամակ»ին մէջ, երբ գիրքէ եւ ընթերցումէ չինք խորթացած: Արդէն լուսնային տարիներէ ի վեր: Յիշել. «Կը գրէ մայրս. «Ո՞վ իմ որդեակս պանդուխտ»...

Կեանք մը եւ կեանքեր կան այդ բացիկներուն մէջ, ապրելու եւ ըլլալու հօգը տենչեր: Միաժամանակ համամարդկային երազանք, երբ երիտասարդ բանաստեղծը կը մաղթէ, որ *Sէրը նախ բող գրայ իւեղձերուն*, երբ չիւն կը դեղայ:

Այդպէս էր այդ բանաստեղծը. յիշել «Բանուորուիին», որուն «կուսագեղ գլխուն վրայ կ'արտասուէ տերեւարափ վարդենին», երբ ձմեռ է:

Յիշել «Պանդուխտը», որ լրուած խանի մը անկիւնը, «կը մեռնի խառին վրայ հոտեւան»... Պանդուխտը՝ հայր եւ հայրեր, Կալարա, Հաւ-

Երիտասարդ Դանիէլ իր հօր, մօր եւ եղբօր հենք չեռքին՝ Միհրարեան հիմնարկէն սրացած իր վկայականը:

եար իսկ, Կոստանդիանով...Բացիկին վրայ, Galata, Haviar han, Constantinople...որ Խորանպով չեր: Նախերգանքը աղէտին, զոր այսօր վերածած ենք քաղաքական յղացքի եւ կ'ըսենք՝ ցեղասպանոթիւն, կարգախոսներ, որոնց ետին եղած էին մարդիկ, կեանքեր, հարստահարութիւններու զոհեր: Հարսդահարութիւն բառը այլեւս մաս չի կազմեր մեր բառապաշարին, հարստահարուածները չկան, անոնք անհետացած են այնքան հողովորդ մէկուկես միլիոնին հետ՝ այդ ցաւը տաճելով իրենց հետ:

Կը խօսինք մահուան կարաւաններու մասին, ահաւոր ոճիրներու մասին:

Կը խօսինք հատուցումներու մասին:

Թերեւս օր մը կարելի կ'ըլլայ իրաւատէրերուն վերադարձնել հողաշերտերը, վերակառուցել տուները, բայց ինչպէ՞ս ալիտի փոխարինուի երեսումնէկ տարեկան բանաստեղծը... Նաեւ միւսները, բանակ մը անուն՝ Ռուրէն Սեւակ, Թղկատինցի, Ռուրէն Զարդարեան, Գրիգոր Զօհրապ, Արտաշէս Յարութիւննեան, Կոմիտաս, Սիամանքո...

Փաղանգը:

Ձեռագիրը կը դիտեմ: Մշակոյթի պայծառ դէմքերը անհետացան եւ անոնց ետին մնացած անապատը հարիւր տարի վերջ ալ չծաղկեցաւ, շարունակութիւն չեղաւ: Խորշակ անցած էր:

Աստեղային պահու մը, ազգի մը տաղանդ դարձած արգանդին ծնած էր հոյլ մը, որ նախանձիրի ամուլ աւազններուն վրայ չորցաւ, եղաւ անապատացում, որ այսօրուան հակամշակոյթ դարձող անդմազիծ զանգուածներուն անտարբերութեան դաշտն է, անհաւատարմութեամբ եւ շարունակութիւն չըլլալու վատութեամբ՝ չի մշակուիր, երբ գիրքը, հայերէն գիրքը, գրականութիւնը, չեն բնակիր հո-

գիններու մէջ, եւ անոնց տեղ կու զան Բարելոնի աշտարակէն ժառանգուած լեզուներով գիրքեր, լեզուներ, հայլ դարձնելով օտար եւ օտարման հեղեղին մէջ երջանկացող, որ կը հրաժարի իր հոգեմտաւոր ժառանգութենէն, ամէն օր քիչ մը աւելի ծագումով հայու նոր զապաշապիկին մէջ մտնելով, կնքելով նախանձիրին յաջողութիւնը: Աղէտ, զոր կը վարագութենք վասն մարդորսութեան:

Յեղասպանութեամբ յատկանշուող ոճիրին մասին խօսքը որպէս բովանդակութիւն ունի՝ հոգեկան-ոգեկան կորուսի մրրկող գիտակցութիւնը:

Հոգեկան-ոգեկանը մշակոյթն է, որուն կորողներն էին սպաննուած մտաւորականները:

Կարգախոսային աղմուկը հոգեկան-ոգեկանը չի փոխարիներ: Երբ անհետացած հայ գրողները եւ բանաստեղծները մնայուն ներկայութիւն կ'ըլլան մեր գրադարաններուն մէջ, անոնց գիրքերը կը գտնուին մեր սեղանին վրայ կամ բարձին քով, կ'իմաստաւորուի մեր կեանքը եւ մեր վաղը: Եթէ նորեր ալ զան ու բնակին անոնց կողքին, որպէսզի ոգին պահուի, խևական վերապրում կ'ըլլայ: Զմխանք ձեւականութիւններու հարկատու ըլլալով, անորոշ նպատակներու սպասարկելով:

Դանիէլ Վարուժանի ձեռագիրը...

Ինչպէ՞ս կոտրեցին անոր գրիչը եւ լուցուցին զիմք: Ոչ միայն զիմք: Ինչո՞ւ...

Հայրենահանուածներու յետնորդները ամէնուրեք կը հասկնա՞ն, ինչպէ՞ս պիտի հասկնան, որ ազգային լեզուն եւ մշակոյթն հեռանալով կը դառնան առարկայական դաշնակիցը անոնց, որոնք այսօր ալ կը շարունակեն ցեղասպանութիւնը: Ֆրանսացի մտաւորականը կը խօսի «մեղմ գաղութացման» (colonisation douce, Dominique Noguès) մասին, մեր բազմազոյն եւ բազմաշերտ սփիոքները,

որոնք տարուան մէջ օր մը կը պոռան «ցեղասպանոթիւնը ճանչնալ եւ դատապարտել», բան մը, որ հարիւր տարիի ի վեր ոչ կ'ազնուանայ, ոչ կը քացիսի, բայց այլեւս չեն բարբառիր Վարուժանի վառ բառերով։ Ներքին թշնամի են բոլոր այն հայերը, որոնք հայերենեւ, հայ գիր-գրականութենէ կը հրաժարին, կը դառնան շարունակողները ցեղասպանոթեան եւ հայրենահանումը իրականացնողներուն՝ հապարտութեամբ ընդառաջելով «մեղմ գաղութացման», հոգեկան-ոգեկան գաղութացում։

Սեբաստիոն Բըրգնիկ գիտեն տղայ մը Ելրոպա գացեր էր լոյս ստանալու եւ լոյս բերելու համար։

Եւ լրութեան դատապարտուեցաւ։

Այդ վատ դատապարտութեան հատուցումը որմէ՞ եւ ինչպէ՞ս պահանջել։ Դատաստանագիրքերուն մէջ այս մասին տող չկայ։

Երբ կը հեռանանք այդ լրութեան դատապարտուածներու ստացած եւ կտակած ժառանգութենէն, ինչո՞ւ կ'աղմկենք, ինչպէ՞ս կը սահմանենք մեր գործը եւ ինքնութիւնը, ո՞ւր հասնելու համար։

Բանաստեղծին ձեռագիր...

Եթէ ան լրութեան շղատապարտուեր, ապրէր նոր մահացած լիբանանցի բանաստեղծ Սայիտ Աքըլին պէս հարիւր երկու տարի...։

Վարուժանի ստեղծագործական տասը տարիները եթէ լիբանանցիին պէս ըլլային, ուրով պիտի բազմապատկուիին, «Սարսուներ»ը, «Յեղին ձայնը», «Հացին երգը», եւ պիտի գումարուիին մեր ինքնութիւնը կերտող ժառանգութեան վրայ։

Ձեռագիրը էջին վրայ է, բանաստեղծին ըսածին պէս, վառ երիտասարդի տաղանդը, որ տեւեց ինչպէս «վարդը կ'ապրի առաւօտի մը տեւողութեամբ» (Ronsard)։

Բայց այդ ձեռագիրը հիմա կ'աճի եւ կը հարցնէ՝ ինծի. ինչո՞ւ պիտի գրէի, եթէ ընթերցողներն ալ պիտի բացակայէին՝ հնագանդելով դարավերջիկ լրումներու։

Ինչո՞ւ չենք խօսիր բանաստեղծին ձեռագիրին հետ, որպէսզի ըսենք, իրեն հետևելով. «Եւ ես կ'երթամ դէափի աղբիւր լոյսին»։

Սեր լոյսին աղբիւրը, զոր կը ցամքեցը նենք բոլուամորթեամբ։

Բանաստեղծին ձեռագիրէն եկող պատգամը երբ չի բնակիր աղմուկի եւ կարգախօսի մէջ, ինչո՞ւ աղմկել եւ ի՞նչ ընելու համար։

Գիր, գրականութիւն, մշակոյթ յուզիչ եւ շեփորուող հարիւրամեակի եւ այլ ամեակներու լոյսն են։

Լիցքը։

Ինչպէ՞ս համազգային իրաւութեամբ ընդունիլ այդ լոյսը։

Բանալ հայերէն մատեանները եւ գիրքերը, որպէսզի վերականգնումը դրոշմուի հարազատութեամբ, չըլլայ փուչիկի զուարծութիւն։

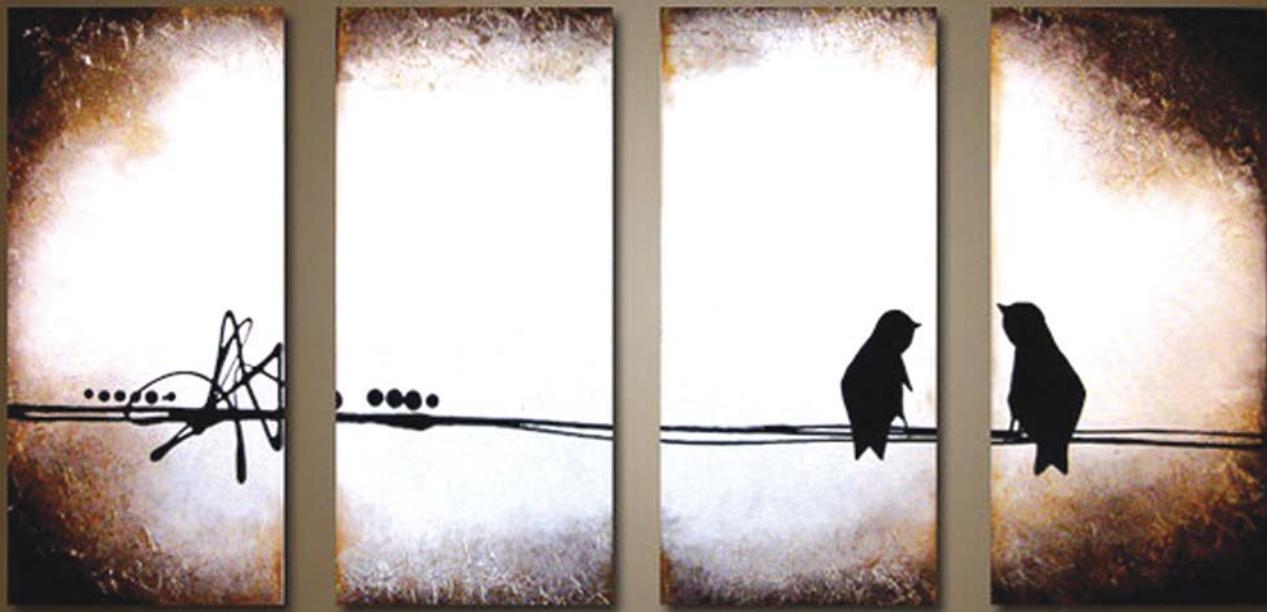
Ափ մը հողին մէջ ինչե՞ր տեսած էր բանաստեղծը։ Ինչո՞ւ չենք տեսներ մենք բանաստեղծին ձեռագիրին մէջ։

Եթէ տեսնենք, Պարոյր Սեւակի տեսիլքը կ'ունենանք եւ «կը տիրենք»։ Տէր կ'ըլլանք մեր ճակատագիրին եւ չենք ըլլար մշակոյթի ընկեցիկ՝ օտարներու դրան առջև սպրդածներ...։

Կարգախօս կը դարձնե՞նք պատմութեան վկայութիւնը, որ կ'ըսէ, թէ իրաւ յեղափոխութիւնները եղած են գիրով ու գիրքով։ Սեր ազատագրութիւնը պիտի գայ մեր գիրով ու գիրքով, կամ պիտի չգայ։

Ի՞նչ լիցք տալ հնչեղ ֆերիշ հարիւրամեակին։

«ԲԱԳԻՆ»

ԵՍՔԻՉ ԴԵՂԻՆԻ ՀԱՍՎՐ

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

Սիրոյ ամբողջ խոնջենքը ուսերուն, մեծ շալի մը տակ մերկութիւնը ծածկած կինը կեցեր էր պատուհանին ետեւ ու կը դիտէր պարտէզը, ուր աշունը հասեր էր մեծաքայլ ու բազմեր թափած տերեւներուն վրայ:

Այդ տարի կարծես իր ալ կեանքի ծի-

րանին աշուն սկսեր էր ապրիլ. գեղեցիկ էին թափած տերեւները դեղինի այնպիսի երանգով մը, որ շատ անսովոր էր իրեն համար:

Աշնան հետ եկեր էր նաև խորունկ տիսրութիւն մը, որ ոչ թէ կը վարագուրէր իր բնածին եռանդը, այլ հեռուէն հնչած

«կոնկ»ի մը պէս կը շեշտէր զայն՝ պատուանդան դարձած անոր:

Ծիշդ այդ պահուն սակայն կինը պատուհանին ետեւ կիսամերկ կեցած կը դիտէր իր կեանքին պարտէզը. շատ քան չէր մնացեր հոն՝ քանի մը ծառ, պարարտ հող ու վարդերու յոգնած, ծերացած թուփ մը:

Ամբողջ մարմինը կը թրթոար: Պաղ չէր: Բառեր կ'արձագանգէին եռթեան մէջ ու մոռցուած լարեր կը շարժէին: Ամէնէն աւելի երկու բառեր կը սիրեր՝ երկու «նոր» բառեր, որոնց շեշտն ալ նոր էր իր ունկին, եւ թրիոր՝ տարբեր:

- Հրա՛շքս,- կ'ըսէր մարդը՝ այրին վրայ երկարելով ձայնը, որ հոն, ճիշդ այդ տառին վրայ կը բռնուէր ներքին ժայթքէ մը կարծես ու հազիւ կը զապուէր ջրվիժումէն առաջ: Եւ հրաշք կը դառնար ինք, ներսէն դէպի դուրս ճառագայթող լոյսի պէս, զոր կը զգար բջիջներուն վրայ եւ կը ստիպուէր հաւատալ ... հրաշքին:

Նաեւ «պարգեւս» կ'ըսէր. եւ զարմանալի՝, հոն՝ այդ բառին մէջ, կը լսուէր կարծես մեղանչումը չզործուած մեղքերու, կը լսուէր անակնկալ ապրումը ստացուած մեծ ներումի մը, եւ հաւատք մը, որուն չէր հաւատար: Կարծես մարդը, որ կը մրմնաշէր այդ բառը, նայուածքը նետած իր աշքերուն դեղնականաչ լիճին մէջ, չէր կրցած դուրս զալ խորունկ, զինք կարթած զարմանքէն՝ կ'երեւի ըրած բարիքներո՞ւն համար ստացեր եմ այս պարգեւը:

Կինը շատ կը սիրէր այս երկու բառերը, որոնք նոր էին այս աշխարհին մէջ՝ զուգահեռ աշխարհ մը, աւելի իրաւ, քան այն, որուն մէջ կ'ապրէին, պաշտօնական իրարու հանդէպ, իրաքանչիւրը մինչեւ կուկորդը միսրճուած իր ցաւերուն ու մտահոգութիւններուն մէջ:

Պատուհանին ետեւ կիսամերկ կինը կը շարունակէր դիտել աշնանային պարտէզը, որ այս աշխարհին մէջ էր, կը շարունակէր դիտել յոի կնոջ մը որովայնին պէս դանդաղօրէն լայնցող իր տիսրութիւնը, որ այս աշխարհին մէջ ըլլալուն, գեղեցիկ էր:

Բայց ինչո՞ւ տիսրութիւն, ուրկէ՞ տիսրութիւն. այս աշխարհը այնքա՞ն քիչ քան ունէր, որ տեղ պիտի չըլլար, պէտք չէր ըլլար տիսրութեան:

Երկու տաք ափեր գրկեցին ուսերը եւ համբուրեցին:

- Հրա՛շքս ...

Իրա՞ւ:

Ըսա՞ւ բառը, թէ միայն մտածեց: Յնցուեցաւ: Պաղը չէր: Ոչ ալ արթնցող կիրքը: Բայց քան մը արթնցաւ, սառնարիւն քան մը, ու դեփ-դեղին նայեցաւ իրեմ՝ իրա՞ւ:

Կասկածը: Իրա՞ւ:

Ի՞նչը սակայն, քա՞որ, որ բոլոր աշխարհներու բոլոր բառերուն պէս տասը տակ հանդերձ կրնար ունենալ, բայց չտալ քեզի իր մերկութիւնը, թէ՞ անոր տակ պահուածը՝ ապրո՞ւմ, զգայնութի՞ւն:

Ափերը դեռ գրկեր էին ուսերը: Տաք էին այդ ափերը: Անկեղծ էին այդ ափերը: Անոնց տաքութիւնը կը շեշտէր կասկածին սառոյցը:

Միտքը կ'ըսէր՝ իրա՞ւ: Միտքը արագ ու ճշգրիտ կատարեր էր պաշտօնը, ըսեր էր խօսքը՝ իրա՞ւ, ու քաշուեր էր:

Ուրեմն ո՞վ էր, որ անընդհատ, տէր ողորմեայի անհատնում հատիկներուն պէս կը կրկնէր ու, զարմանալի՝, կը խնդրէր՝ իրա՞ւ:

Կինը դարձաւ փափուկ շարժումով մը եւ գլուխը դրաւ մարդուն ուսին:

- Հրա՛շքս,- կրկնեց մարդը:

- Դուն չե՞ս գիտեր, որ անկողինին մէջ ըստածներուն պէտք չէ հայատք ընձայել:

Խօսքը կու զար միւս աշխարհէն, այն միւս, ասոր զուգահեռ ցախ, տառապանքի, կասկածներու եւ խարէութիւններու աշխարհէն, որուն դրները պէտք է փակ ըլլային, ո՛չ, դրներ իսկ պէտք չէ ըլլային ասոր վրայ բացուտղ: Բայց սպրդեր էր խօսքը հոնկէ ներս, բարբառեր էր կնոջ մէջ եւ լրեր: Ու հիմա այն քաղցր տխրութեան փոխարէն այս խօսքը կար, պաղ ու պարապ, օճի շապիկի պէս անվնաս արդէն, բայց անոր գոյութիւնը հաստա-

տող:

Ես դարձաւ դէպի պատուհանը, աւելի անդին փռուած աշնանային գեղեցկութեան:

- Այս պահուն կը յիշեմ այդ փոքրիկ U. Պետրոս եկեղեցին, քովի ժայռոտ լեռը, կամուրջը, ուր կեցեր էինք միասին, - կ'ըսէր մարդը.- հարցնես՝ ինչո՞ւ ճիշդ այդ պահը կը յիշեմ հիմա:

- Ինչո՞ւ,- հարցուց կինը ժախտով, որովհետեւ զգացեր էր, որ հոն, անոր նայուածքին ետեւ, միտքին թէ սրտին խոռոշներուն մէջ տեղ մը նոյն հարցադրումները կային, թէեւ հոն «օճ» չկար,

կասկած չկար:

Որքա՞ն պտղտեր
էին միասին, հեռո՞ւ,
անձանօթ հմավայ-
րեր, բնութեան մէջ
թաքնուած գողտրիկ
ճաշարաններ, զի-
դական փոքր խա-
նութներէ դեռ հող
բուրող լոլիկ գներ
էին եւ լաւաշ կիսեր,
նոյնիսկ միասին
ապրեր էին խորունկ
վախը արկածին, որ-
մէ հազի փրկուեր
էին:

Այս բոլորը առաջ
էր ...

- Չեմ զիտեր,- քիչ
մը շփոթած լսաւ մարդը:

Եւ պահը, որ ինքզինք կը հաւաքէր
մշուշէն դուրս գալու, պայծառանալու,
ամբողջանալու համար, փլաւ: Փլա՛:

Կինը վերցուց նայուածքը եւ հանդարտ-
օքն հարցուց.

- Չե՞նք կրնար հոս՝ այս տան մէջ, մի-
ասին ապրիլ:

Գիւղական տուն մըն էր, քիչ մը
լքուած, քիչ մը համեստ, քիչ մը պաղ,
բայց տուն էր: Կնոջ մը շունչին կարօս
տուն:

Չե՞ր զիտեր պատասխանը: Շատ լաւ
զիտէր:

Իսկ մա՞րդը, մարդը չե՞ր զիտեր, որ
կինը զիտէ՛ պատասխանը, որ ամբողջո-
վին այլ է հարցումը. հարցում չէ. սիրոյ
խնդրանք է, խնդրանք, որ եթէ զգաս, ինք
կու տայ քեզի պատասխանը՝ այո՛,
կրնանք:

«Այո՛», որ զուգահեռ այս աշխարհին
մէջ կը հնչէ, ամուր, հաստատուն, կաս-

Գործ՝ Յարութիւն Խորոսեանի

կած չվերցնող «այո» մը, որ երազ կը
խտացնէ, փափաք կ'արտայայտէ, իղձ
կը նշանակէ, կը ձգտի իրականութեան՝
միասին ապրիլ:

Կինը նոյն հանդարտութեամբ սպա-
սեց: Զարածճի նայուածքը վրիպեցաւ
մարդէն, որ պահ մը տատամսեցաւ, նե-
րաշխարհին մէջ փորորկեցաւ, շատ
արագ նժարի դրաւ «այո»ն եւ «ոչ»ը եւ
զուգահեռ միւս աշխարհին մէջ որոշեց.
յետոյ լսաւ:

Լսա՛: Բայց կինը չսեց, որովհետեւ
զիտէր: Որովհետեւ պատասխանի չէր
սպասեր: Որովհետեւ սպասածը այլ էր ...

Աշունը պատուհանէն դուրս հառաչեց:
Ներսը կինը դողաց: Միս մինակ էր:

Մարդը լսաւ.

- Պարզե՞ւս ...

31 Հոկտեմբեր, 2014
Երևան

ՖԱԹՀԻԵ

Խոշորակազմ, մարմնեղ կին մըն էր Ֆաթհիէ: Ուսքերը, թանձր մարմնին ծանրութիւնը շալկելէն արդէն ապստամբած, դուրս թափեր էին կապտաւուն երակները, ուռենորեր ու ծովացեր: Ըստ իրեն, երիտասարդութեան շատ ժիր ու յարաշարժ էր: Այսօր ըստին հաւատալու համար երեւակայութեան ուժով պէտք էր նախ անոր զանգուածը չտեսնել ու պատկերացնել նիհարիկ ու սլացիկ աղջնակը, երբ Լաբարիայէն հարս եկած էր Քեսապ:

Նստած տեղէն կ'ելլէր ու կը շարժէր միայն անհրաժեշտաբար, մնացեալ գործերը՝ լուացք, արդուկ, կերակուր, կ'ընէր նուազագոյն շարժումով՝ խոհանոցին կից սենեակի իր թախտին բազմած: Շուկայի գնումներուն համար դրացի մսավաճառը, որուն յաճախորդն էր ինք երեսուն տարիէ ի վեր, առաջարկած էր իր աշկերտ Ահմա-

տը: Ֆարիհէն ակամայ վստահած էր անոր: Հոգին չէր հանգչեր այդ տղուն: Արարին համար որբը սրբութիւն է, բայց չէր սիրուեր այդ տղան: Քիչ ու անյստակ խօսող, բնաւ աշքերուդ շնայող մարդու մրութիւնը ուներ, մինչդեռ երբ ներս մտնէր, առանց գլուխը բարձրացնելու՝ անօրի հայեացրով շուրջը կը դիտէր: Ֆարիհէն, որ ինքինք «մարդու տալլալ»⁽¹⁾ կը կարծէր, չկրցաւ անոր հոգին տեսնել: Ամէն պարագայի՝ կը խղճար որբին, անոր ալ սիրտը շահիլ կը զանար ու ամէն գալուն անուշեղէն կը հրամցընէր, «բախչիշ»⁽²⁾ կու տար. տղան կ'առնէր քիրին մէջէն շնորհակալութեան բառեր մրմուալով ու կը հեռանար աճապարանքով: Ֆարիհէն գիտէր ալ, թէ ան շահաբաժին կ'առնէր իրեն համար ըրած գնումներէն, սակայն ստիպուած էր, ուրիշ ճար չունէր:

Անչար, հիւրընկալ ու կատակախօս էր, ինչպէս յաճախ կ'ըլլան գիրուկները, եւ այցելուներու պակաս չունէր, մանաւանդ որ տունը «շուկային» մէջ էր: Գնումի եկող բարեկամուիհիներ կ'այցելին ու գիտէին արդէն՝ պէտք է քաշել մետաղէ կերիքէն, որուն մէկ ծայրը պարտէզի դրմակի սողնակին անցուած, իսկ պարանին ամրացուած միւս ծայրը, բակին մէջէն ծուռ ու մուռ ճամբորդելէ ետք, կը հանգրուանէր Ֆարիհէին քով: Հազի բակ կը մտնէիր, տարբեր ժամանակներու կառուցուած, խառն դասաւորուած ու անկանոն զանգուած մը կազմած սենեակներն էին, նաեւ՝ հաւանցն ու բաւականին մեծ, սակայն միայն հայր

Ալլահի խնամքին ապաւինած պարտէզը:

Հոս մտնողին առաջին մղումը կ'ըլլար եւս դառնալ այդ աղսոտ խառնարանէն, որ ամէն կողմ թափուած հասուն պտուղներու վրայ իջած ճանձերու եւ մրջիններու թագաւորութիւնն էր, աղաւնիներու ու հաւերու գոյնօգոյն ծիրտերով զարդարուած՝ գետինն ու աստիճանները: Յաջորդ փորձութիւնը անպայման երկու այտերուդ դրոշմուող համբոյրներն էին, որոնց ընթացքին կը վայելէիր ծեր կնոջ մարմնն տարածուող բոլոր հոտերը: Սակայն այցելուն անոր տունէն կ'ելլէր իր հոգիին ծամրութիւնը հոն ձգած, թերեւ ու ժպտերես: Բոլոր այցելողներու հոգիներուն վրայ նստած ծանրութիւնները շալկած էր Ֆարիհէ: Ինք ալ անկէ ազատիլ կը փորձէր, երբ հիւրերուն հետ «վրան բաց ու գոց» կատակներ կ'ընէր, անոնց անվերջանալի զանգատները կը լսէր, սուրճի զաւարին մէջ անոնց յառաջիկայ մեծ յաջողութիւնները կը տեսնէր ու կը ցրուէր անոնց մոայլ միտքերը՝ ինք երբեք զանգատ չունենալով: «Համտուիլլահ»⁽³⁾, տարիներ առաջ Մարգարէին քովը ելած ամուսինը իրեն ձգած էր այս տունը, ծայրը ծայրին հասցնել կարենալու չափ բոշակ, նաեւ՝ աղջիկ մը, որ ամուսնացած էր Լաքարիա ու ամիսը մէկ կ'այցելէր մօրը: Ամէն այցին աղջիկը կը խնդրէր ու կը համոզէր մայրը՝ իր տունը փոխադրուիլ: Ֆարիհէն անզիացիի մը վճռականութեամբ համոզուած էր «Իմ տունս իմ ամրոցս է» ճշմարտութեան:

(1) Սումեկրիկ կամ միջնորդ

(2) Զեռածիր

(3) Փառը Տիրոջ

Հիւրերուն կը հրամցնէր իր ձեռքով պատրաստած «ղուրապիէ»⁽⁴⁾ կամ թանձր օշարակ ծծած «նամմուրա»⁽⁴⁾: Անոնք չեղած ատեն, որ քիչ ամգամ կը պատահէր, ամպայման կ'ըլլար ունեն պատուի անուշ, որմէ հրաժարիլ անկարելի էր, եթէ չեիր ուզեր վիրաւորել քեզ անպայման հիւրասիրելու համար տքտքալով շարժող այդ ժպտերես կինը: Ալ ի՞նչ տեղն էր մտածել մատուցուող պնակին կասկածելի մաքրութեան մասին:

Վերջինը «երթաք բարով»ի առաւել անուշահամ սուրճն էր, իսկ ղուրս ելլել առաջ, քու ձեռքովն (քանի որ ինք արդէն յոզնած՝ կը մնար նստած) սեղանիկին վրայ ղրուած ապակեայ ամանէն զունաւոր շաքար մը պիտի առնեիր ու անուշցած հեռանայիր՝ իր օրինանքին, կրկին գալու պահանջին տակ:

Երկրին մէջ պատերազմ սկսած էր, քայց տակաւին Քեսապն ու ծովափնեայ շրջանները դուրս էին թշնամիին հարուածներու շրջանակէն: Ան իր զոյլիքինը կը յիշեցնէր հեռատեսիլի բոլոր կայաններէն Սուրիոյ գլխուն իշնող համակրական ու սադրող լուրերէն ու նաեւ այնքանով, որ Քեսապի հայերն ու ծովափի ալառուինները⁽⁵⁾ չմոռնային, թէ պատերազմ է երկրին մէջ: Կար վախը, քայց հեռաւոր էր ան: Արաքնները՝ քնացած, իսկ հայ մարդիկ մանկապարտէզին մէջ սորված խաղը մոցցե՞ր էին.

- Սագե՞ր, սագե՞ր, տո՛ւն եկէք:

- Ինչի՞ համար:
- Գայլը սարին ետեւն է...
- Մեզի ի՞նչ կ'ընէ՞:
- Կը բռնէ, կ'ուտէ...

Այո՛, թուրքը ակռանները կը սրէր սարին ետեւէն, սարին զազարէն, սարին շուրջէն, ու Քեսապը՝ սարին տակ...

Մարտեան վաղ առաւօտ էր: Տակաւին խաղաղ քունի մէջ՝ Քեսապը վերջին, ամէնէն անուշ, եօթներորդ երազը կը տեսնէր: Ֆարիհէտ արթնցաւ մղձաւանջէ մը: Բարեկամուիհներու սուրճի գաւաքներուն մէջ ամէնէն վտանգաւոր պատկերները տեսած էր: Կը փորձէր երազը ամբողջութեամբ վերյիշել, մեկնաբանել, քայց միայն կը յիշէր, թէ զոյզ մը ձեռքեր զինք ցեխազուրի մէջ խեղդել կը փորձէին: Չեր յիշեր յաջողեցա՞ն, թէ ոչ: Մղձաւանջէն արթնցած ու անկողինին մէջ նստած յիշել կը փորձէր, եթք ահաւոր պայթինի մը ձայնէն ցնցուեցաւ: Անոր յաջորդեցին եւս քանի մը հզօր պայթիններ, ապա հրասանդի ու հրթիռներու տարափ կը տեղար: Աւելի ուշ կրակոցներու ձայններ լսուեցան: Ֆարիհէն հասկցաւ, որ կը կրակէին երկու կողմէն ալ:

Դուրսը խուճապ կար, մարդոց ու մեքենաններու խուլ ձայններ՝ պայթող արկերու եւ կրակոցներու մէջէն: Հաւերը կը թովուային ու կ'աղմկէին՝ արգիլելով լսել մարդկային ձայնները: Ելաւ անկողիններ, հագուիլ սկսաւ, մոռցած լոյսը միացնել: Պարտէզէն փողոց ելլել դժուար էր նոր արթնցած ծեր կնոջ համար, աստիճաններէ պէտք է ելլէր, իսկ բակէն ոչինչ կրնար տեսնել, ծառերը ծածկած էին

(4) Արեւելեան անուշեղէն

(5) Ալառինները խաղամական կրօնական համայնք մը

Քեսապ, Մայիս 2014

տեսարանը: Կ'ոռնային հրթիռները, կը սովէին հրասանդներն ու կը ֆշացնէին արձակազէններուն գնդակները: «Եկա՞ն». մէկ քառ կը դառնար Ֆարփիէի գլխուն մէջ: «Բայց ասոնք ետ կը մղեն, չեն ձգեր հնու հասնին», նկատի ունէր ուսիլկան-զինուորները:

Անզօր ու ընելիքը չիմանալով՝ իր բազմոցին ինկած էր Ֆարփիէն, երբ զանգակը հնչեց: «Եկա՞ն», անցաւ միտքէն, բայց յաջորդ վայրկեանին անդրադաւ, որ եկողները զանգ հնչեցնելու նեղութիւն չեն քաշեր: Քաշեց պարանը: Դրացիին տղան՝ Յակորն էր:

- Ֆարփիէ մօրքուր, շուտ ա՛ն ինչ որ առնելիք ես, թեզ պիտի տանիմ մեզի հետ փախչելու, Թուրքիային յարձակեցան, թրաքքորս հնու է:

- Դուք զացէ՛ք, տղա՛ն, ես հնու կը մնամ, ո՞ւր պիտի երթամ:

- Ի՞նչ պիտի մնաս, Քեսապ մարդ շմնաց ալ, Լարաքիա կ'երթանք, Սալուային տունը կը տանիմ թեզ:

- Չէ՛, տղա՛ն, ես կը մնամ, իհմա զօրքը

ատոնց ետ կը դրկէ...մէկը ինձի չի դպչիր, ի՞նչ պիտի ընեն ծեր կնկայ մը. իրենց կ'ըսեմ. «Առէ՛ք ինչ որ ունիմ, եղածը այս է», կ'առնեն կ'երթան...

- Ասոնք ծեր ու երիտասարդ չեն զիտեր, կրօնք ու հաւատ ալ չունին, քեզի չեն խնայեր,- կը փորձէր համոզել Յակոր:

- Մի՛ վախճար, ես անոնց հետ լեզու կը գտնեմ:

Յակոր չհամոզուեցաւ, սակայն կ'աճապարէր: Գնաց:

Ֆարփիէն շուարած էր, ու միտքերը՝ շփոր: Բարեկամուիիները երք հաւաքուէին, կը խօսէիմ, թէ շուտով իրենց դաւանակից սիւննի թուրքերը կու զան, ալաուիներու իշխանութիւնը կը տապալի: Ֆարփիէն զիտէր, որ սիւննիներէն շատեր անցած են թշնամիին կողմը, մանաւանդ պատերազմի առաջին տարիներուն, բայց չէր հասկնար, թէ ինչպէս թուրքը կրնայ նախընտրելի ըլլալ: Ինչո՞ւ այդչափ կարծ է մարդոց յիշողութիւնը. մոոցա՞ն թուրքին ըրածները: Սակայն չէր խօսեր, վստահ չէր, թէ իր ուզածը ինչ էր. իր հասկնալիքը չէր եղածը: Սիւնչեն հայ դրացիները կը սոսկային թուրքերուն գալէն: Ըստ իրեն, ամէն ինչ կը մնար առաջուան պէս, երբ ինք ու ամուսինը ամէն ինչի տէր եղան, զաւակները ուսանեցան, ու իհմա ալ ապահովուած է: Ո՞վ զիտէ, թէ զալիքը ինչ պիտի թերէ: Շփորի մէջ էր, ու աղօքքը՝ ցրուած. բառեր կը շարէր, սակայն տագնապը կ'աճէր: Բաց պատուհանէն կը լսէր, թէ ինչպէս մարդիկ կը փախչէին՝ ինքնաշարժով ու ոսքով:

Յարձակումը թուրքիոյ կողմէն էր ու անակնկալ՝ ե՛ պահապան ոստիկանութեան, ե՛ հայերուն համար. չէ՞ որ արդէն երրորդ տարին էր, որ պատերազմ կ'ըն-

թանար, ու սարին վրայէն Քեսապին հսկող բուրքը թշնամի կողմ էր.... Եւ անակնկալէն արթնցած հայերը տագնապահար, երբեմն տակաւին զիշերագգեստով, երբեմն բահը ծառի մը տակ հողը խրած, երբեմն լացող մանկան կարը կրակին վրայ չտարցած, նոյնիսկ փաստաբուղթեր առնել չհասցնելով՝ կը փախչէն: Ո՞վ աւելի լաւ, քան հայը կը ճանչնայ բուրք կործանիչ ու արինածարաւ տարերքը, բայց իրենց պապենական հողերուն ու տուներուն, կին ու զաւկին փրկութեան գենքը իրենց ձեռքը չէր, ու նոր Մուսա լեռ անկարելի էր... Եւ անոնք կը լրէին տուն ու պարտէզ, նաեւ՝ իրենց տուներէն հեռանալ մերժող քանի մը ծերունիներ ու կը փախչէն, հոգին՝ ետև դարձած հայեացքին մէջ:

Այդ տագնապին մէջ դրացիները յիշե՞ր էին ծեր ու միայնակ կինը: Ֆարիհէն սիրտը ջերմացաւ: Սակայն ի՞նչ պիտի նեղութիւն տայ մարդոց, երբ թրարորին մէջ երկու եղբայրներու ընտանիքները հազի կը բաւեն:

Ելաւ, շուարած շուրջը նայեցաւ, ապա զմաց բացաւ անկիւնը դրուած հին սնտուկը, որով իր օժիտը բերած էր հօր տունէն: Մուգ կարմիր փայտէ, վրան սատաֆով⁽⁶⁾ ու փորագրութիւններով զարդարուած սնտուկ էր: Հանեց կարգ մը լաբեր ու հազուիլ սկսաւ: Սովորաբար տունին մէջ արայէ⁽⁷⁾ կը հազուէր, բայց հիմա ամբողջ տարազը դրած էր ու կը պատրաստուէր կատարեալ ծածկոյթով դիմաւորել եկողները: Թերեւս չդպնային իրեն՝ իբրեւ սիւննի կին, թէեւ զիտէր, որ

անոնք ոչինչ ու ոչ որի կը խնայեն: Յոյսի ուստի մը փարած էր:

Դեռ առտուան ժամը եօթը չկար, Քեսապը պարպուած էր: Ֆարիհէն տեղեակ չէր՝ ո՞վ զնաց ու ո՞վ մնաց: Եթէ կայ մեռնիլ, ինք իր տան մէջ պիտի մեռնի, ոչ որի բեռ պիտի ըլլայ. փառք Ալլահին, ութունը անց է. իր ապրած վերջին տարիները արդէն Անոր նուէրն էին:

* * *

Քեսապը ինկաւ: Ամէն օր զինեալներու խումբ մը Ֆարիհէն տունը կը խուժեր՝ ճաշելու: Առաջին զոհերը իր հաւացին հաւերը եղան, քանի Քեսապի մէջ ո՞չ ճաշարան, ո՞չ ալ բաց խանութ մնացեր էր: Բաց կամ զոց՝ կողոպտուած ու հրկիզուած էին: Ապա մսավաճառ թուրքմէն Հասանը մէջտեղ ելաւ ու թուրքիայէն միս բերել սկսաւ: Ամէն առտու Ահմատին ձեռքով քանի մը քիլօ ընտիր միս կը դրէիր: Ֆարիհէն իր ուունրած ու ծուած ոտքերը հսկայական մարմնին տակ քաշքելով՝ կերակութներ կ'եփէր «ազատարար» տղոց համար: Այդ ամայութեան մէջ ծեր կնոշ ներկայութիւնը բարիք էր զինեալներուն: Կինը իրենց կերակուրը կը պատրաստէր, լարերը կը լուար:

Գիտերը պարպուած էին. **ՏԱՀԵԾ**⁽⁸⁾ զինեալները մնացած քանի մը հայ ծերերը թուրքիա փոխադրած էին, իրենց մարդ ըլլալուն մասին աշխարհին ունեցած կասկածները ցրելու համար: Կային նաեւ քանի մը սիւննի ընտանիքներ,

(6) Սար

(7) Երկար հազուսիր - սպարեզօր

(8) «Իսլամական պելութեան» զինեալներ

որոնք հակառակորդին դրօշին տակ անցած ու փրկուած էին: Արդարացում կար ամէն պարագայի: Եթէ շրջանը այլիս թուրքիոյ պիտի անցնի, ճիշդը այս է, եթէ կառավարական օօրքը վերադառնայ՝ կ'արդարանան, թէ ստիպուած էին հնազանդիլ:

* * *

Օր մըն ալ, ինչպէս խուժած էին անակնկալ, նոյն ձեւով քաշուեցան: Թէ ի՞նչ խաղ կը դառնար կամ դարձաւ, ֆարիիէին հասկնալիքը չէր: Ան լուս ու անկին քաշուած կը դիտէր իր կենուրներուն (իհիրերուն) խուճապը: Կը ջանար սեղմուիլ, պատիկնալ անոնց ուշադրութինը զգրաւելու համար: Սակայն աճապարանքի մէջ ոչ ոք ուշադրութին դարձուց իրեն:

Յաղբական բանակը Քեսապ մտաւ: Զինուրները հայոց պարպուած գիլերուն մէջ աւարի իջած էին՝ համոզուած, թէ իրենց զոհողորթեան դէմ ոչինչ էր փախած հայերու տուներէն իրենց ուղածները առնելը: Ո՞վ կրնայ վստահեցրնել, թէ անոնք պիտի վերադառնան: Անոնց հետ ու աւելի ներկայութիւն էին շրջակայ վայրերու թուրքմէնները: Խաղաղ օրերուն հայերու տուներուն եւ պարտէզներուն մէջ գործաւոր՝ անոնք լաւ ծանօթ էին անոնց ծակ ու ծուկին, ու հիմա առիթ էր բարեպաշտ իսլամի իրենց իրաւունքները առնելու անհաւատներէն: Անոնք հիմա ՏԱՀԵԾԻ զինեալներուն ու բանակի զինուրներուն ձգածը կը բալանէին, կը կողրապտէին, իրենց պէտք չեղածը կը ջարդէին, կը պատուտէին սուրերու ծայրերով: Յատկապէս չէին կրնար հանդուրժել հայերու տուներուն մէջ տարբեր ձեւերու տակ՝

խաչքար, ձեռագործ, գորգ եւ այլն եղող խաչերը ու կը կոտրտէին սուրով, հայ սպաննելու իրենց երկարամեայ ախորժակին հոն յագուրդ տալու մարմաջով: Կ'աղտոտէին, կ'այրէին՝ իրենց արդար իրաւունքը գործադրողի վստահութեամբ: Կողոպուտին մէջ ալ մրցում կար ու աճապարանք, թէ որո՞ւ պիտի հասնին առաւել շրեղ տուները: Ամբողջ կեանքը խեղճուկ տնակներու մէջ անցուցած այդ մարդանման էակներուն համար հայերու տուներուն մէջ գտնուած առարկաներէն շատեր անանուն էին ու անհասկնալի: Բայց կ'առնէին, կրնային ապագային ծախել նոյնինքն հայերուն կամ այլոց: Եթէ երբեք կային նաև աստուածավախ կամ զինք աշխատցուցած հայ տանտիրոց հաւատարիմ մնալ ուզողներ՝ անոնք ծաղրի ու արհամարհանքի ենթակայ կը դառնային:

Բայց այս ամբողջ տենդագին թալանին, կողոպուտին ու պղծումին մէջ տարօրինակ ու անհասկնալի բան մը կար: Կողոպտուած գրեթէ իրաքանչիր տունի դրան կամ դրւահի պատին կը գրէին հոն առաջինը մտածի իրենց անունը, յայտնելով, թէ իրենց է տունը, ինչպէս որ իրենց նախնին արիւնու թաքը դրոշմած էր Կոստանդնուպոլսյ Ս. Սոֆիայի տաճարին... Ուրեմն՝ ինչո՞ւ էր ջարդելն ու կղկղանքով պատերը, պահարաներն ու ծալուած դասուած ճերմակեղնաներու շերտերը «նախշելը», եթէ վստահ էին, թէ իրենց պիտի պատկանէր: Սեփական կենցաղի կնի՞քը կը հաստատէին, մաքրութիւնն ու կոկկութիւնը խոտո՞ր էր աղտոտ գետնափորներու յիշատակը դեռ պահող, աւարառու յելուզակի իրենց էութեան, թէ՞ կը կասկածէին իրենց իրաւունքներուն:

Կը տանէին լնդիանրապէս ելեկտրական, ելեկտրոնիք ու թանկարժեք այլ իրեր: Եթէ հնարաւոր չէր մէկ անգամէն տուն մը պարապել (հայո՞ւ տուն...) ամէնէն արժեքաւոր առարկաները կը ժողվէին ցածրայարկերու մէջ՝ կրկին իրենց անունը կնքելով հոն: Բայց ինչո՞ւ տանիլ, երբ «ազնուական» անունդ դրոշմուած է պատերուն...

Ու հայարափուած գիտերուն մէջ, իրասանդներու աւերները ամբողջացնելով՝ օրերով կը շարունակուէր թալանը ու փախած Խաչիկներուն փոխարէն՝ խաչերուն ջարդը... Հեռուէն դիտողը պիտի տեսնէր մրջնանցի եռուզեռ, երբ Քեսապ աւանը ու շրջակայ հայոց գիտերը սանտրող իրաքանչիր աւարառու կը մտնէր տունէ տուն ու բեռ մը շալկած կ'ելլէր...

Ոչ մէկ տուն այցելուներու կարօս մնաց:

Ֆարիիէն գրեթէ վստահ էր, թէ հանգիստ պիտի ձգէին զիմք, երբ առտու մը աղմուկով բացուեցաւ դուռը, ու շեմին երեւցաւ Ահմատը: Չանի մը օրուան մէջ շտկած էր իր ապագան, աղուոր տուն մըն ալ ընտրած ու որոշած էր վերջին անգամ այցելել «պառակին»: Իր այցերէն մէկուն տեսած էր իին ու արժեքաւոր գորգ մը, զոր ֆարիիէն մաքրեր ու արեւին կախեր էր վերցնելէ առաջ: Ինչո՞ւ ուրիշը առնէ, երբ ինք անոր այդշափ ծառայած է: Մեծ դանակին կորը կ'երեւէր գոգնոցին տակէն: Ֆարիիէն նախ զարմացաւ. ան ինչո՞ւ եկած է. ինք բան մը չէ ապապրած: Բայց երբ անոր նայեցաւ՝ վախ մը սողոսկեցեցաւ սիրտը: Երիտասարդին դէմքը այլայլած էր:

Քեսապ, Մայիս 2014

Փորձեց կատակել.

- Ի՞նչ է՝ դանակով եկեր ես, հաւերս չմնացին մորթելու, զի՞ս պիտի մորթես... իմ միսս քանի չի գար, տղա՛ս...

- Հանէ՛ ոսկիներդ, դրամներդ, շո՛տ, ժամանակ չունիմ,- ծանր ու խուլ ըսաւ տղան:

- Ի՞նչ դրամ, տղա՛ս, ինձի ուրկէ՞՞ դրամ:

- Հանէ՛, կ'ըսեմ, հետդ խաղալու չեմ եկած, անոնք քեզի տոլարներ չտուի՞ն:

- Տղա՛ս, ի՞նչ տոլար, ես խեղճ կին մըն եմ, զիս չապաննեցին, որ իրենց ծառայեմ, ի՞նչ տոլար, ի՞նչ քան...

Ֆարիիէն յիշեց երազը: Կը ջանար սառնասիրտ մնալ, որ խօսքը համոզիչ ըլլայ:

- Անոնք իրենց կերակուրմերուն համար դրամ կու տային, ես ալ քեզի կու տայի, որ գնում ընես, ինձի ուրկէ՞՞ դրամ...

Մինչ այդ տղան ծանր հետցով տունին իրերը կը դարձնէր, պահարաններուն դարակները կը բափէր վար: Դարակէ մը քանի մը հարիւր սուրիական

դրամ ինկաւ, ինչ որ աւելի գոզուց անոր ախորժակը. շարունակեց քանդել, դարձնել ամէն ինչ: Անկողինին տակէն քաշեց հանեց գորգը, ծալեց ու դրաւ սեղանին: Այդ միջոցին Ֆարփիէն կամացուկ հագուստին վեր հանած թեր կը փորձէր իջեցնել, բայց գիրուկ թերին վրայ հագուստին թեզանիքը չէր իջներ ու ոսկէ ապարանջանը չէր ծածկուեր: Տղուն աչքէն չփախաւ Ֆարփիէին շարժումը. նկատեց ապարանջանը. ոսկի:

- Հանէ,- հրամայեց: Բնաւ վեր չէր առներ նայուածքը:

Ֆարփիէն կը դողար ու կը փորձէր հանել, թէեւ գիտէր, թէ այդ ապարանջանը արդէն քան տարի չէ ելած իր թերէն ու պիտի չելլէ ալ. գրեթէ միսին մէջ մտած էր:

Դուրսը ձայներ կը լսուէին, հաւաճար աւարառուները կը զննէին շրջակայքը՝ դեռ մնացած քան գտնելու: Տղան տագնապեցաւ, սակայն ապարանջանը կը յամառէր չելլել: Բոնեց կնոջ թերէն ու ամբողջ ուժով քաշել փորձեց զարդը: Ֆարփիէն հազի կը պահէր հաւասարակշռութիւնը: Պահ մը լուռ պայքարի մէջ էին, ապա տղան հանողուեցաւ, թէ ծեր կինը չէր ստեր, ու զարդը անկարելի էր հանել: Չեր նայեր իր զոհին դէմքին, երբ մսագործի մեծ դանակը մտցուց ծեր կնոջ փորը ու քաշեց, հանեց: Ֆարփիէն խոր շունչ մը առաւ միայն, ծունկերը ծալուեցան, ու խոշոր մարմինը պարկի մը պէս իջաւ յատակին: Տղան կը դողար, բայց վարժ շարժումով, ինչպէս կովուն մարմինը կ'անդամահատէր, հարուածով մը կտրեց մեռնողին գետնին տարածուած բազուկը: Արիւնու ապարանջանը փութկոտ շարժումով խորելով գրպանը, դէպի դուռը նետուեցաւ, բայց յիշեց, եւս դարձաւ, գորգը դրաւ թերին

տակ ու փախաւ, առանց ետին նայելու: Դանակէն կաթող արիւնը հետքեր կը ձգէր շեմին:

Յաջորդ այցելուն զինուոր մըն էր, որ ուտելիք քան մը կամ աւար գտնելու փոխարէն անդամահատուած ծեր կինը գտաւ:

* * *

Ապա ուրիշներ մտան ու ելան, եւ եկաւ ազատութեան օրը:

Յաջորդող օրերէն մէկուն, քաջալերուած զօրքին ներկայութենէն՝ դրացիները վերադարձած էին: Դրացուիին քաց գտաւ պարտէզին դոնակը, յառաջացաւ. տունին դուռը եւս քաց էր, ու գարշահոտ մը տարածուած էր: Քայլ մը ըրաւ դէպի ներս ու սոսկումի աղաղակով դուրս փախաւ: Հաւաքունեցան քանի մը հոգի: Ֆարփիէն դիակը ինկած էր յատակին. քիչ մը անդին անոր ձախ բազուկն էր՝ լայն բացուած ու սեւցած մատներով:

Ոստիկան հրաւիրուեցաւ, դիակի մասին կարգադրութիւն ընելու, աղջկան լուր տալու մասին խօսեցան, բայց ամբողջ ժամանակը ներկաները կը փորձէին լուծել երկու առեղծուածային հարցեր՝ նախ սպաննեցին կինը, ապա՝ թեր կտրեցին ապարանջանը հանելու համար, թէ՝ նախ կտրեցին, ապա մեռաւ: Հարցը մնաց առկախ մինչեւ օրս: Միւս ու աւելի կարեւոր հարցը՝ ո՞վ սպաննեց ու կողոպտեց Ֆարփիէն: Կասկածները շատ էին ու հակասական. ինչպէ՞ս չըլլային, երբ աւանի վրայէն անցեր էին եւ՝ ՏԱՀԵԾի թրքարիւն ոճրագործները, եւ շրջակայ գիտերուն աւարառու թուրքմէնները, եւ... ազատարար զինուորները...

3. ՊԱԼԵԱՆ

ԱՅՍ ԷԶԸ ՄՈՑԱՐԹԻ ՌԵԿՈՒԹԵՄԸ ԶԵ

ՍԿԻՒՌԻ ՇԵՏ ԶՐՈՅՑ՝ ՈՐՊԵՍՁԻ ՍԿԻՒՌԻ ՊԵՍ ՏԵՏԵՆՔ

**Ժիրայր Աքքարեանին, Պողոս Սնապեանին,
Արիս Սեւակին, Յակով և Ռուբեն Պարտումեաններուն..**

Արեւելեան եւ եւրոպական քաղաքներու մէջ մեր պատուհանին առջեւի կամ փողոցի ծառերուն վրայ սկիւներ չկան: Չեմ գիտեր ինչո՞ւ: Կատուներ եւ շուներ կան տուներու եւ բակերու մէջ, ազատազուրկ, խնամուած, պահպանուած, ամլացուած՝ ինչպէս ներքինիները: Զանձրոյթ փարատող շարժող գեղորներ: Յարաշարժ սկիւոր ճեր աչքերուն մէջ կը նայի, իր ըսելիքին գաղտնիքը կը պահէ եւ կ'անհետանայ:

Սկիւները իրենց կայսրութիւնը հաստատած են ամերիկեան քաղաքներու մէջ, արեւելք եւ արեւմուտք, չեն հեռանար մարդոցմէ, բայց չեն ալ մօտենար, կատուներու եւ շնիկներու պէս չեն քծնիր, ազատ են, բնութենէն ստացուած իրաւունքով: Անոնք ամէն տեղ են, կեանքի գաղտնիքով ապրող արարածներ: Մտաւրականներն ալ սկիւներու պէս են, ոճիր է զանոնք շնիկ կամ բազմոցի վրայ մրափող կատու դարձնել:

Յառաջացող աշնան այս առաւտոր

մեզ հիւրընկալած բարեկամուհին սենեակին պատուհանը ծածկած սոսուերի նմանող ծառին վրայ, ճապոկ ոստումներով վար սահելով, վեր մագլցելով, սկիւու մը զիս կը սեւեռէր, կ'ուզէր հասկնալ, թէ ո՞վ էր օտարականը՝ որ ես էի: Պահ մը զիս դիտեց, գնաց, եկաւ: Հաւանօրէն չկրցաւ իրեն ծանօթ դէմքերու շարքին տեղաւորել զիս եւ անհետացաւ: Այդ հանդարտ եւ լուռ տան մէջ խանգարիչ մըն էի:

Աւելի քան կէս դար առաջ իմքզինք սկիւներու կայսրութիւն արսորած Ժիրայր Աքքարեան Շիքակոյի մերձակայ Լա Կրանժ քաղաքին մէջ տառապած էր խօսակիցի պակասի հոգեկան ցաւէն: Մանաւանդ՝ հայերէն խօսող խօսակիցի: Մեծ ոստաններու մէջ ինչպէս հայր կընայ չտառապիլ հայերէն խօսող խօսակիցի բացակայութեան ցաւէն: Շաւարշ Նարդունին ալ «Բարի լոյս» լսող եւ ըսող փնտուած էր Ֆրանսայի գաւառական քաղաքի հիւանդանցին մէջ: Ժիրայր Աքքարեան

կը գրէր, թէ իր տան շուրջ գտնուող յարաշարժ սկիուներուն հետ կը խօսէր, հայերէն կը խօսէր: Անոնց անուններ տուած էր, իր անցեալի խօսակիցներուն անունները: Չրոյցի խարկանք մը, խենթերու պէս ինքնախօսութեան մէջ չիյնալու համար: Ոչ շատ հեռու ժամանակ առաջ: Հոն լայն ու կանաչապատ փողոցները անապատ էին: Հաւանօրէն սկիունները իր աչքերուն մէջ կը նայէին անհասկնալի բաներ ըստոյի պէս:

Օրուան այդ ժամուն, երբ տան մէջ շարժում չկար, փողոցի դպրոցը կը քնանար եւ փերակի չէր վերածուած, կեանքը ինքզինք կը յիշեցնէր սկիուի ներկայութեամբ, որ արդէն նախաճաշ կը փնտուէր: Բնուրեան անյեղի կարգով, սկիուններու խօսակիցները կ'ապահինէին անոր թելաղորդ յիշողութեան, մինչ իրենք կը մեկնէին իրենց

հետ տանելով անաւարտ երազներ, անարմատ մարդոց չսպիացած խոցեր, սէրեր, որոնք երկրորդ զալստեան սպասումով պիտի հանգչէին տապանաքարի մը տակ:

Հոյամողէզի քաղաք է Նիւ Եորքը, ինք ալ հոյամողէզ, եւ հոն ապրող ազատ արարածները սկիուններն են, ոչ ինքնաշարժ ունին, ոչ ալ քջիջային հեռածայնի վերջին գերարդիականը, որոնք զիրենք կրնային բանտարկել իրենցմէ դուրս, ինչպէս մարդիկը, որոնք մայթերուն վրայ չեն տեսնուիր: Հաւանօրէն սկիունները կը զարմանան՝ հարց տալով, թէ ի՞նչ բանի համար են ծառազարդ մայթերը: Ինքնաշարժները կ'երբան կու գան լարուած ժամացոյցի պէս:

Սկիուններու յիշողութիւնը աւելի լաւ ըլլալու է:

Այդպէս ալ յաւերժութիւն զացած են ամերիկեան այս քաղաքի գորշութեան մէջ, Սեծարենցի պէս մանուկի հոգի ունեցողներէն ունանք, վերջինները, որոնք գիտէին անձնատուր ըլլալ երփնալուցկի վառելու խաղին հայերէն բառերով, հիմա այլեւս ո՛չ Մեծարենց ենք, եւ ոչ ալ երփնալուցկինվ յուզուող։ Առանց այդ երփնալուցկիի լոյսին, ալ անապատացող շրջապատն ալ չենք տեսներ։

Ամէն անգամ որ այս ափերը կու գային կամ կու գայինք, շրջանակը կը կազմուէր, մեկնածները ներկայի պէս կ'ըլլային։ Ժիրայրը, Արիս Սեւակը, Պօղոս Սնապեանը, Ռուբենը, Յակոբ Կարապեանը, Հրանտը, Արան, բայց նաև Հիլտան, Ժանէքը, Աստղիկը, Արեւիկը, Դաւիթը եւ ուրիշներ, անոնք, որոնք չկան, անոնք, որոնք դեռ կան, Հայաստան մը կը ստեղծէին, Պէյրութ կը կենդանացնէին, կարօւներու քեմադրութիւն։ Յուշերու մասին խօսելու համար լսողներ ալ պէտք են։

Այդ «տօներ»ուն ներկայ կ'ըլլային այդ անուններէն ոգեղինացածները, որոնք օր մը, օրեր, սեղանին շուրջ գտնուած էին, ինչպէս կ'ընեն ոգեհարցութեան արարողութեան մասնակցողները, ձեռք ձեռքի տալով, կեանքը մահէն անջատող մեր երեւակայական պատերը վերցնելով։ Երբ մէկը կը մեկնի, շրջանակը կը սեղմուի, երբ նորեր չկան, երբ օղակները չեն նորանար։ Սարսափ։ Երբ օղակները անհետանան, ինքնութիւն որոնող եւ պահող շղթան ալ կ'անհետանայ, շրջանակ չ'ըլլար։ Ոգեհարցութիւնն ալ կանգ կ'առնէ։

Ռուբեն Պարսումեանի ինքնատիպ հիւրլնկալ տունը, Ժիրայրի եւ Հիլտայի սեղանը... Նիւ Եռքի գրական տեսչերու մանրանկար աշխարհը։ Հիմա ո՛չ իրենք կան, ո՛չ Պօղոսը, ո՛չ Կարո Փոլատեանը, ո՛չ Կարապեանը, ո՛չ Արիս Սեւակը, եւ ոչ ալ ուրիշներ։ Մնացողներն ալ ամայութեան դիմաց անցեալ կը ծամեն ծամօնի պէս, յաճախ առանց ատամի, որպէսզի կարենային կճրտել։ Ո՞վ կը յիշէ, որ հոս ալ, Փարիզի ՄԵՆՔՆ եսոք, հայերէն զիր ու զիրք սիրողներն ալ ՄԵՆՔ հրատարակած էին, բայց կտակին տէրեր չկան։ «Ճենոսայտ»ի զոհ հայրերու եւ մայրերու յիշատակ կ'ոգեկոչուի, այս անգամ «Ճենոսայտ»ի ենթարկելով զոհերու հազարամեակներու լեզուն, «Ճենոսայտ»ի հարիւրամեակի մասին խօսելով։

Կիսամութին մէջ ոստոստող սկիուր միշտ հոն է, թէեւ անտես, ան պէտք է յիշէ։ Կը յիշէ իր տարերքի ներքին անխարդախ ուժով։ Յիշողութիւնը տեսնութիւն է թէեւ, բայց պակսող օղակները կը մղեն սկիուր անզիտանալու բնազանցական հարցումները, ժառանգութեան մտմտուքը։ Ան կ'ապրի։ Դեռ ձեռք ձեռքի ինքնատիպ ոգեհարցութիւնն վերջին խաղացողները ինքնութեան ոգեհարցութիւն կը խաղան զիր ու զիրքով։

Պատուհանէն զիս դիտած այսօրուան սկիուր Լա Կրանժի Ժիրայրին սկի՞ւն է, թէ՞ տարբեր։ Յաւցնող եւ յուզող բնազանցական հարցում։ Ա՞ն է, որ ինծի անուն պիտի տայ, թէ՞ կը յիշէ իրեն տրուած անունը։

Երջանիկ սկիուր, որ ոչ երէկի եւ ոչ վաղուան, ինքնութեան եւ կամ գեղեցի-

կի նուածման մղձաւանջը ունի:

Երջանիկ սկիո, որ ինքնիրմով կը տեսէ, իր տեսողութեան անգիտակից:

Իսկ ոգեհարցութեան շղթային մասնակիցները, անոնք, որոնք դեռ կան, շղթան վերստին կազմելու անկարութեան ցաւը ունին: Օղակները չեն նորոգուիր: Այլ օղակներ կան, նոյն մետաղէն չեն անոնք: Կը վերակազմուի՞ շղթան: Ինչպէ՞ս պիտի վերակազմուին շղթաները, ինչ եւ այլուր, բարձրախօսներու աղմուկին եւ բեմերու ջահերու լոյսին տակ, օտարաբարբառ եւ անվաղորդայն, որոնք շարունակութիւն չեն, նորի մը սկիզբ:

Կ'ըսենք. մեկնողներուն տեղ եկողներ չկան: Մեկնողները հայ էին, իսկ ծագումով հայերով շղթան կը կազմուի՞: Ինչպիսի՞ շղթայ կը կազմուի:

Պատուհանին առջեկի ծառին վրայ սկիուր պիտի մնայ: Չ'երեւիր: Հոն է:

Սկիո, գիտե՞ս, երբ մեր ոսկեղինիկը թրթուացնող մը կ'անհետանայ, նորը չի գար: Եթէ հայերը սկիու ըլլային, սկիուն ալ մեր ոսկեղինիկը... Դուն քու յաւերժութիւնդ կը խաղաս: Ո՞վ եւ ինչպէ՞ս պիտի խաղայ մեր յաւերժութիւնը Ատլանտեանի դիմաց կամ Նոր Զելանտա: Սկիո, գիտե՞ս, քու տարերիդ ուժովը դուն տէր պիտի մնաս պատուհանի դիմացի ծառին, Ամերիկայի ծառերուն: Հոս, ոգեհարցութեան շղթային օղակները կը պակսին, Հայաստանէն հայ սկիուները կը մեկնին եւ ծառերը տէր պիտի չունենան: Հոս արդէն արսորական են ծագում յիշելով բաւարարուելէ առաջ եւ վերջ, ուրկէ որ ալ եկած ըլլան: Ինչ արկածով ալ եկած ըլլան: Աքսորը վերջ պիտի գտնէ, երբ իրենք ալ վերջ գտնեն: Այլեւս պիտի չը-

սեն ստապատիր հպարտութեամբ՝ թէ ամէն տեղ հայ կայ...

Սկիո, վաղը հոգեհանգիստ պիտի կարդանք մեկնողին համար: Մնացողները հոգեհանգիստի պէտք չունին, անոնց հոգիները եւ մարմինները հանգիստ են, քու անտարբերութեանդ օրինակով, կ'արտադրեն եւ կը սպառեն, ինչպէս դուն կ'ընես, կը քաղես եւ կը սպառես, նոյնը պիտի ընեն բոլոր սկիուները, որ պիտի գան, կու գան հեռանալով, իրաժարումներով, բայց անոնք ոչ աղուէս պիտի ըլլան, ոչ նապաստակ, պիտի կորսնցնեն իրենց հոգիի կայսրութիւնը, երբ դուն կը պահես քու կայսրութիւնդ:

Սկիո, Ժիրայրին խօսակից հայանուն սկիո, ոչ ոքի հայու անուն պիտի տայ, քանի որ հայու անուն տալու համար հայու անուն պէտք է ունենալ, հայաբարբառ ըլլալ, ժառանգած ըլլալ: Անուն, դրոշմ: Նոր անուններով անանուններ, որոնք սկիու իսկ պիտի չփնտռեն:

Վաղը հոգեհանգիստ՝ կորսուած շղթայի մեկ օղակին համար: Միւսներն ալ յիշենք: Յիշելով շարունակել կեա՞նք է, թէ՞ մահ: Յիշել կը վերակազմէ՞ ոգեհարցութեան խաղին անձնատուր վերջիններու շղթան:

Հոգեհանգիստ նաեւ օղակի գիտակցութիւն ըլլալու գիտակցութենէն զորկ բազմութիւններուն համար, որոնք ծագումով հայեր են դեռ եւ օր մը այլքանն ալ պիտի չըլլան: Աւազի հատիկներու պէս: Թերեւս օր մըն ալ ըլլակ ետք նոր օրերու մարգարեին նախատեսած թուանշան դարձած մարդը:

Թէեւ բանաստեղծը ըսած է, որ «դեռ կայ հրաշքը»...

Սկի'ո, որպեսզի յաւերժին հետ հաշտուին հաւատաւոր ոգեղինացածները, ըլլալու եւ տեւելու հրաշքը, ծառէն իջի՛ր եւ թէ՛ր հրաշքը մեր տուները, քանդէ՛ պատերը հոգիներու խլացած... ի Հայաստան եւ ափիւոս աշխարհի, Նարդունիի ոսկեղինիկը, որ դեռ կը յամառի ըլլալ «տունն հայոն՝ աշխարհի չորս ծագերուն»: Բանաստեղծը՝ շղթայի օղակ:

Հոգեհանգիստներ...

Սկի'ո զուարքուն, դուն հոգեհանգիստ չես կարդար, բայց կը մնաս... Զուարքուններու պէս:

Ոսկեղինիկի հոգեհանգիստներ եւր ո՞վ կը մնայ, ո՞վ կը տեւէ, ի՞նչ ընելու համար:

Կամարներու տակ անհասկնալի դարձած «զդառնացողիս զաղաշան» պատերուն պիտի քսուին եւ տիեզերնայնանան:

Միամիտներ պիտի ըսեն՝ «ափսն՝»...

Խելացիներ ալ պիտի ըսեն՝ «ինչե՛ր կը բարբառին» խենքերը...

Այսպէս կ'ընթանայ ՄԵՐ կեանքը:

Թէեւ դեռ կայ հրաշքը...

«Ամէն տեղ հայ կայ» շարականը կ'արձագանգէր երէկ:

Պիտի արձագանգէ՞ վաղը:

«Ծագումով հայեր»ու թաղիքէ հոգիները ինչպէ՞ս պիտի արձագանգեն:

Ոսկի Հորթին երկրպագող նոր քուրմերը, կամարներու տակ անգամ օտարաբարբառ դարձած, հարց պիտի տան. «Ինչո՞ւ պէտք է արձագանգել...»

Ուկուին մնացողներո՞ւն, թէ՞ մեկնողներուն համար:

Շեքսփիր ըսած էր՝ «բառեր, բառեր,

բառեր»... words, words, words...

Ի՞նչ բաճի համար են բառերը, երբ խլացածները կը նասին զրոյցի:

Ամէն բան Օ թէ՞յ է... Օ թէյ է...

Հիմա՝ հոգեճաշ:

Սկիունները մեզ պիտի դիտեն: Պիտի դատե՞ն լուսնի խաւարման օրերուն բարձրախոսէն հոսող եւ հնչող թիթեղներու կշռոյթին անձնատուր զինովցող կուշտերու «Նահանջը», որ աւելի յուղիչ է, երբ ոսկեղինիկի դահիճները չեն երգեր, երգը որպէս վիլասենց սրսկելով մեր շիջող աշխարհներուն, շաբարպերջի ձանձրոյթ փարատող կարգախոսային աղմուկին մէջ:

Ոգեհարցութեան շղթան ալ պիտի չկարենանք կազմել, լսելու համար հայու հոգին:

Ո՞ր կը ծախեն հայու հոգին, երբ ամէն բան կը վաճառուի: Բանաստեղծը հասցէ չեր ճշդած: Փակուած թերթերը եւ դպրոցները հասցէ չունին: Արարատն ալ պիտի կորսնցնէ ծագումով հայերու հասցէն:

Սպառողական ըմկերութեան զինովները կրնան ըսել, հին օրերու իմաստունին պէս, երբ իրենք այդպէս չեն. Vanitas vanitatum, omnia est vanitas: Մեր զրաբարով ալ գեղեցիկ են բառերը. *ունայնութիւն ունայնութեանց...*

Նոր Ժիրայրները պիտի շխօսին սկիուններու հետ, անոնց հայու անուն պիտի շտան, պիտի գտնուի՞ն իրենց հայու անուն տուողներ... Նման հարցում ընողը պատասխանի կը սպասէ...

ԱՆԱՀԻՏԻ ԱՂԲԻՒՐԸ

**(Մամուլի դակ եղող արցախեան ազատամարտին
նուիրուած վէպէն հակուած)**

Եթք վաղորդայնի լուսումութին կրինչ լսուեց, դիրքերում ոչ մի շարժում չեղաւ: Թեւաւորը մի պտոյտ գործեց դիակների վերեւում ու սլացաւ սարի զագաք, այնտեղից խփուեց հանդիպակած անտառին ու ոմբակոծութիւններից վիրաւոր սաղարթների միջով ետ սուրաց ներքեւ, Անահիտի աղբիւր՝ Մայր Աստուածուին լուր տանելու իր արծինների մասին: Հացիի ու հացեցինների նոր օրուայ միակ ժամապահները Քրիստոսի չարչարանքներ կրած Հրանտն ու դիւցազնազարմ Արէն էին: Նրանց հոգինները չեին խաղաղուի, մինչեւ մարտական ընկերները շվերադառնային խրամատներ: Արէն իր պահակակետում էր մենակ մնացել, իսկ Հրանտը՝ թշնամացածների մէջ: Երկուսն էլ «թշնամու հետ չափուելուց

առաջ իրենց հոգում կառուցել էին «յաղթանակի շէնքը», կռուել անձնուրաց ու, թէեւ զոհուած, բայց յաղթել էին:

Լոյսը բացուելու կողմները Աւոն եկաւ, մտաւ զօրանց, իմացաւ, որ զոհեր կան, երկու վիրաւորների անյոյս տարել են Ստեփանակերտ, եւ որ կենտրոնական խրամատը թշնամին գրաւել է:

- Ինչո՞ւ էք թողել դիրքերը,- զոռաց

զայրացած:- Ինչո՞ւ ձեր պահակատեղը ձգեր, փախեր էք:

- Դէ բա՝, կոհի եղաւ, չկարողացանք պահենք,- կմկմաց Վանիկը:

- Հրաման չկար...- փորձեց բացարութիւն գտնել մէկ ուրիշը:

Զայրոյթը խեղդեց Աւոյին, նա սեւեռուն նայեց արդարանալ փորձող զինուրին:

- Էշ ես դուն, է՛շ: Չկրցա՞ր ինքզինքիդ ըսել, որ դուն զինուր ես, պիտ կոռուիս: Ենտոյ նայեց միւսներին: - Դուք չէ՞ք գիտեր, որ դիրքերը ձգել կարելի չեք:

Գիտէին: Աշանում էլ էր նման դէպք եղել, բայց Աւոն ծնկի էր իջել ժողովրդի առաջ, խնդրել էր, որ կանայք ու երեխաները չգնան:

- Երեխադ, կինդ որ երթան, դուն ալ կոհի չես ըներ,- ասել էր զինուրներին:

Տասներկու-տասներեք տարեկան տղաներն իջել էին մեքենաներից: Ու ոչ որ չէր հեռացել գիւղից: Նոյնն էր տեղի ունեցել թերդաշէնում: Անհանգստանալով, թէ ամէն բոպէ թշնամին կարող է գիւղ մտնել, արդէն մեքենաները բարձել էին, որ կանանց ու երեխաներին ճանապարհեն, բայց Աւոն հասել էր ու ժամանակին կանխել:

- Մինչեւ կոռուին իրավիճակը չկայունանայ, ոչ մէկ կին, ոչ մէկ երեխայ պիտի չելնայ: Երէ զինուրը յետեւում կին ու երեխայ չունի, ինչո՞ւ պիտ կանգնի խրամատում,- ասել էր:

Ու էղ օրը չէր բողել, որ զնան: Երեք օր յետոյ մինչեւ տասը տարեկան երեխաներին մայրերի հետ ուղարկել էին Աւետարանոց գիւղ:

Հացեցիր հասկանում էին, որ երէ Աւոն իրենց գիւղում էլ լիներ, նոյն կերպ

էր վարուելու, բայց էլի երկիւղել էին...

- Բոլորդ դէպի դիրք, դիրք: Ալ պիտի ետ առնինք,- կտրուկ կարգադրեց Աւոն: - Հոս է մեր տուն, ոչ մէկ տեղ երթալու չենք: Մէկ մարդ մնա՞ զոհուածներուն քովը, միւսները բոլորը՝ դէպի դիրք: Յառա՞ջ:

Ոչ որ Աւոյին չէր հակածառում: Նման դէպքերում ով Աւոյին տեսնում, փախչում էր, որ նրա ցասումի տակ չընկնի, բայց եւ Աւոյի հրամանը հրաման էր, կատարում էին յօժարական: Ասե՞լ էր՝ դէպի դիրքեր, ուրեմն բոլորը գնում էին դիրքեր: Ասե՞լ էր՝ ետ պիտի վերցնեք, ուրեմն զնում էին՝ թշնամու գրաւած խրամատները ետ վերցնեն: Լուսանում էր: Արեւը ծագեց՝ սովորականի պէս շերտ-շերտ բացելով գիւղն ու անտառը: Շղբայ կազմած, թումբ առ թումբ, ցորենի արտով մօտեցան: Խրամատներում լուրջիւն էր: Կենտրոնականի հենց սկզբում Հրանտն էր ընկած. դաշյոնի պատեանը դեռ վրան, դաշյոնը կողքը զցած, իսկ թիշ հեռուում ակնոցն էր: Մնացածը թշնամու դիակներ էին. խրամատում ու խրամատից դուրս... վիրաւոր քարշ տալով կամ մենակ... Եօթ հոգի մի տեղ զոհուել էին արկի պայթիւնից, մի քանիս աւելի հեռուում էին ընկած:

Արէլի խրամատի շուրջը եղած ծառերն ամբողջովին թրատուած էին, գետինը ծածկուած էր կրակուած պարկուճներով, իսկ թշնամու նահանջի արահետը լեցուն էր արիւնոտ վիրախծուճներով, տեղ տեղ արիւնոտ կօշիկներ ու պատուած շորի կտորտանք կային թողած, իսկ վիրաւորներին քաշել տանելուց տրորուած խոտերին

արիւնաշերտ յետագիծ էր մնացել:

- Մօսեցողին խփել ա.- ասացին:
- Մենակ չըլնէր, հնարաւոր չէր՝ խփեին,- ասացին:

Այս խոնարհուեց Արելի վրայ, որն ընկած էր դեմքով դեպի վեր, վճիռ հայեացքը երկնքին յառած, աւտոմատը (ինքնազործ զենքը) դեռ ձեռքին պինդ պահած՝ երից ի ապացոյց, որ մարտադաշտում մէկն էլ զինուոր է: Կողքը թափուած էին ինքնածիզի հինգ վեց պահունակ: Մոնթէն մէկ մէկ ստուգեց, բոլորը դատարկ էին. տղան մինչեւ վերջին փամփուշտը կրակել էր:

Մղկտաց Այս: Մի ոտքը դրած վերելի, միւսը՝ ներքեւի խրամատի ուղղութեամբ՝ տարածեց բազուկները, ասես գրկում էր երկու զոհուած կորիւններին, որոնցից մէկը ստեփանակերտցի էր ու նրա համար Արցախն էր, իսկ միւսը, որ արմատիրցի էր՝ Մայր Հայաստանը: Հայաստանցիների համար Մոնթէ, արցախցիների համար Այօ առաջնորդի սիրտը սեղմուեց, կուչ եկաւ, ներսը ոռնաց... Նա նայեց շորջը, թէ ծուատի ոստիսին, բայց առջեւը «թիրախ» չկար, ու զայրագին մոնչաց.

- Աս տղան ձեզի օգնութեան կ'աճապարէր... Մի լուր տայիք, որ փախեր էք, աս մէկուն հասնէր...

Մոնթէն ոտքերը միացրեց, որ կարողանայ քայլ անել:

- Չկրցա՞ք մտածիլ այն ատեն: Այդշափ խելամիտ շեղա՞ք, ինչպէ՞ս հանդուրժեցիք, որ երկուրն ալ միս մինակ կոռին բուրքերում դէմ:

Զինուորները փորձեցին պատասխանել:

- Մինչեւ եկանք...

- Հնարաւոր չէր...

- Եթէ պէտք ըլլայ խելայեղ քայլ լնել, պիտ ընես: Եթէ պէտք ըլլայ, պիտ զոհես ինքզինքդ: Հնարաւոր չէր: Ի՞նչը հնարաւոր չէր: Հապա ինչպէ՞ս մէկ հոգով հնարաւոր դարձուցին ատ տղաքը: Անոնք զինուոր չէի՞ն իրենց տեղին մէջ, ուրի՞շ բան էին: Դուք ալ զինուորութիւն ընէիք: Բայց դուք զինուոր շեղաք ձեր գիւղին համար: Ձեր ընտանիքներուն համար: Ո՞ւր էք դրկել անոնց, կրնա՞ք ըսիլ: Ալ ո՞ւմ պիտի պաշտպանէիք: Հարկաւ, որ ոչ մէկուն:

Մոնթէի պարանոցի մկանները պրկուել էին, երակները դուրս պրծել...

Հրանտի դանակը հացեցի Արմէնը վերցրեց, յետոյ նկատեց թշնամունը: Մոնթէն այնպէս շեշտակի նայեց Արմենին, որ վերջինս քարացաւ տեղում:

- Դիակները տարէք, թաղէք,- կարգողեց Մոնթէն:

Գիտի տղաններից մէկը, որ շատ կարիքաւոր էր, խրամատում զոհուած թշնամու շորեր էր հազել, նոր հազուստով, լաւ կօշիկներով, կեափին (զինուրական գդակ) էլ դրել, երջանկացած կանգնել էր հէնց նրա զիխավերեւում: Բայց երբ դիակները տանելու եկած զինուորները խնդրեցին օգնել իրենց, ասաց, որ ինքը մեռելից վախենում է ու խրտնեց, փախաւ:

Այոյի հետ Մարտունուց եկած տղերը բոլորի հետ նատեցին, զրուցեցին Արելի մասին: Հրանտի վրայ բուրքի ձեռագիրն ակնյայտ էր, իսկ Արելին ձեռք չէին տուել, եւ դա բոլորին շատ տարօրինակ էր քում: Պարզեւ ստանալու համար աղբքեցանցիները սպանուածներից մարմնի մաս էին

տանում. ձեռքը պարտադիր, եթե դաշոյնով էր կոուել, ականջները, եթե չէր ենթարկուել եւ այն, ինչը որ կարող էր ապացուցել հայի պատկանելու մասին:

- Արէլի խրամատ չեն մտել...

- Նման օպերացիայի (գործողութեան) փորձառութերն են գնում, բայց դէ թուրքը մնում ա թուրք... Մտնէին, անպայման մի զազանութիւն կ'անէին...

- Ուազմավարն հաւաքէք, բոլորը տանում ենք,- կարգադրեց Աւոն՝ հասկանալով, որ արդէն եղածն եղած է: Ապա շրջուեց դէպի Վիգէնը:- Ինքնածիզը եւ դիպուկահարին իրացանը բեր,- ասաց առանց նախարանի:

Վիգէնը, նախքան Աւոյի կարգադրութեամբ ամրողջը կը հաւաքէին, յաջողացրել էր մի հինգ-վեց ինքնածիզ, մի նոնականետ, մի իրացան տանել աչքից հեռու տեղ: Կոմիտասը համագիլացուն աչքով ունքով հասկացրեց, որ Աւոն տեսել է, աւելի լաւ է՝ զնայ բերի: Վիգէնը ստիպուած դժգոհ դժգոհ բերեց, բոլորը լցրեց Աւոյի առաջ: Աւոն զէնքերի միջից երկու ինքնածիզ հանեց, շուռումուտ տուեց, երկուսից լաւն ընտրեց, ասաց.

- Ասիկա տար հոսպիտալ (հիւանդանոց), տուր Արայիկին:

Վիգէնը քի տակ խնդալով նայեց նրա յետելից եւ գոհ մնաց, Մոնթէն աւելորդ շռայլութիւններ թոյլ չէր տալիս: Ո՛չ իրեն, ո՛չ զինուորներին: Մոնթէից ինքնածիզ ստանալը ազատամարտիկի համար մեղալի (շքանշան) արժանանալուց բարձր խրախուսանը էր:

Երեսան, 2014

Անահիտ Արփէն. Արձակագիր (ծն.1964-ին, Ապարան, Հայաստան): Խմբագրած է շարք մը գիրքեր եւ ժապաէններ: Իր գիրքերէն յիշենք՝ «Խաղալիքների անվերջանալի հերիաք (պատմուածքներ վիպակներ)» Երեւան, 2008: «Պատմուածքներ» գիրքի համար արժանացած է Գրողներու միութեան եւ «Գարբինեան» հիմնադրամի «Լաւագոյն առաջին գիրք» մրցանակի:

Ծանօթ: Հայուածի սկզբնական բնագիրին մէջ զգնուող օրսար բառերուն մեծ մասը, «Քազին»ի խնդրանքով, հայացուած են հեղինակին կողմէ:

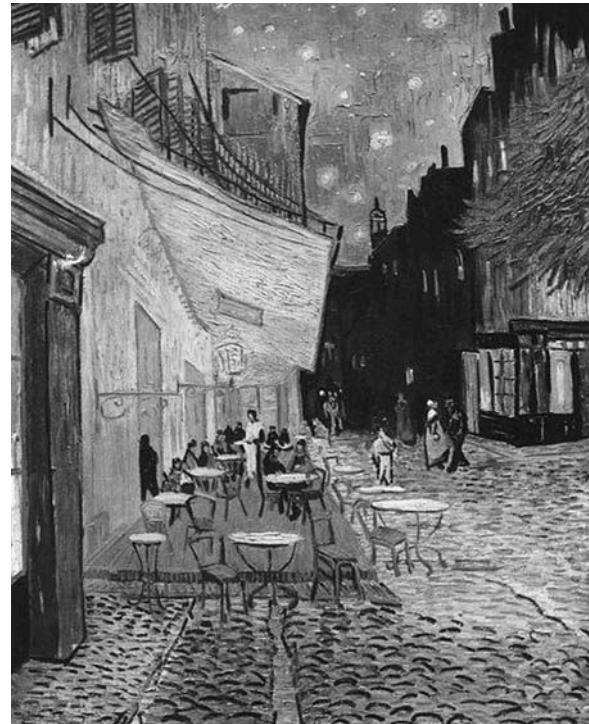
ԱՄԲԱՍԱՆԵՎԼԵ

Վաղոյին համար նորութիւն չէր առաւտեան իր աճապարանքը. քարտէզի պէս գծուած էին ընելիքները՝ լոզանք, սենեակէ-սենեակ վազվզուք, պատառ մը հաց, բանալի, համակարգիչ ու... դրան շրիսկոց. դրացիներն անզամ վարժուած էին անոր բարեւի կրծատուած ձեւին, երբ կատակի համար երթեմն կը լսուէր անոնց ձայնը. «Չես ուշացա՞ծ...»:

Վաղոյին սովորութիւնն էր կարծես այսպիսի յանկերգով ուղղուիլ գործատեղի, որ սակայն որիշ մարդ կը դառնար ինք՝ հանդարտ, լրջախոհ, ծանրաքայլ ու պատասխանատուութեան գիտակցութեամբ պայծառատես անձնաւորութիւն. այլ խօսքով, փնտռուած պաշտօնեայ՝ հանրածանօթ հաստատութեան մը վաճառաշահ արտադրութեանց:

Հակառակ նրբամարմին իր կազմուածքին, ունէր մտային բարձրաքոիչ կարողութիւն, որուն համար իր մտերիմները կը կանչէին անունին միայն առաջին վանկով, այն տրամարանութեամբ, որ անոր միտքը մարմնէն առաջ ծնած ըլլար:

Արշալոյսին բարեւով, ցրուիչը կանգնած էր Վաղոյին դիմաց եւ անոր ձեռքին կար նամակ մը: Վաղոն անմիջապէս կոահեց, որ իրենց հաստատութեան բարձր մարմինին կողմէ առաքուած «պաշտօնական» բան մը ըլլալու էր. հետևելով ցրուիչին քայլերուն, ան տեսաւ, որ ցրուիչը կանգ կ'առնէ կարգ մը պաշ-

Վան Գող, «Քաֆիրերիա»

տօնեաներու դիմաց եւ ժպտերես դէմքով միեւնոյն ծրարէն կը յանձնէ անոնց: Տատամսումի առիք չկար. արգիլուած էր գէշ մտորումներ ունենալ. անպայման ժողովի մը իրաւերը պիտի ըլլար, երբ Վաղոն ուրիշներու պէս ինքն ալ կարեւոր դերով մասնակից էր այս հաստատութեան վերելքին:

Հեռաձայնը կը հնչէր, սակայն Վաղոն զբաղած էր նամակի ընթերցումով: Երեսին վրայ կարծես ժպտ մը ուրուագծուեցաւ, երբ հասաւ այն բաժինին, որ հաս-

տասութեան կողմէ իբրեւ վարչական պատասխանատու կ'առաջարկուէր մասնակցիլ Եփուպայի մէջ կայանալիք Ենօրեայ խորհրդաժողովին: Զարմանքը բնականաբար մեծ պիտի ըլլար, երբ տարբեր առիթներու կատարած իր ճամբորդութիւնները նոր համ ու բոյր պիտի ստանային այս անգամ իր ամունին հետ կրկնուելով հաստատութեան անունը, հայազգի զաւակ ըլլալը, նաև «լոյսի տակ բերելու» համասարանէն թէ աշխատանոցէն իր բոլոր գիտելիքներն ու փորձառութիւնները: Պահ մը վերադարձաւ իր պատասխութեան օրերուն, երբ հասուկտոր պատկերներու մէջ երեւաւ իր մայրը, որ շարունակ կը կրկնէր հետեւեալը. «Տղան, առիթէն մի՛շտ օգտուէ. կեանքի դպրոցին մէջ լաւ առիթները կը յաղթահարեն բոլոր դժուարութիւնները...»: Վաղոյին աչքերը լեցուեցան, մինչեւ այդ պահը բնաւ ետղարձ չէր կատարած, յամառօրէն պայքարած էր չար հոսանքին դէմ, ինքզինք առաջ քշած էր եւ իր ծնողքին մահէն ետք այլեւս չորցած էր իր արցունքը, յոյզերն ու ապրումները միայն հորիզոնը կը դիտէին: Չէր ջնջած անցեալը իր յիշողութենէն, բայց կարծէք հաւաքած էր ամէն ինչ որ կը պատկանէր անցեալին ու ձեղնայարկի մը մէջ լաւապէս կղպած՝ փոշիներու մէջ փտելու վտանգին Ենթարկած: Հիմա, այդ բուդրի կտորը ձեռքին, անցեալի ժախտով կը նորոգէր իր հոգին, տնօրէնին գրասենեակը այցելել ու շնորհակալութիւն յայտնելէ առաջ...

Հինգշաբթի, առաւտեան ժամը չորսին Վաղոն կազմ ու պատրաստ օդակայանն է. անոր կողքին կանգնած են իր

պաշտօնակիցներէն երեքը, որոնք նոյնապէս վայելչազեղ տեսք մը ունին՝ հաստատութեան նշանը կրող կապտականաչ փողկապներով: Օդանաւի ուշացում չկայ, բայց ճամբորդները անհամբեր դարձած են ժամացոյցի դանդաղած սլաքներուն ի տես:

Վաղոն սուրճի ըմպանակը ձեռքին աչք կը պտտցնէ գիտական պարբերաթերթերու վրայ, Ենթագիտակիցին մէջ փայփայելով վաղուան ժողովին մանրամասնութիւնները, մամլոյ հաղորդագրութիւնները, հարցազրոյցներն ու բարձրաստիճան նարդոց հետ հանդիպումները...

«Ենօրեայ ժողով». բառակապակցութիւն մը, որ շատերուն պիտի թուէր երկա՞ր ու ձանձրացուցիչ, բայց Վաղոն տրամադիր էր իր յոգնութիւնն ու անքնութիւնը յագեցնել օդանաւին մէջ, կազդրութիլ պայծառատես իր մտայդացումներէն ու վերադառնալ հարուստ մտապաշարով:

Օդանաւին դրան առջեւ կանգնած էին օդաչուն եւ երկու նաժիշտները, որոնք բարի ճանապարհ կը մաղթէին ներս մտնողներուն: Վաղոյին ընկերներէն մէկը, որ չէր կրնար հրաժարիլ մանկամարդ աղջկան գեղեցկութիւնը գովերգելէ, բարեւին հետ քանի մը բառ ալ սպրդեցուց, իր կարծիքով յաջողած էր կանացի զգա-

ցումի ջիղը գրգռել՝ ամօրխածութեան նայուածք մը քաղելէ եսք...

Վաղոն անմիջապէս գրաւեց իր տեղը ու սպասեց:

«Հանգստական պայմաններ ու ապահով բոհշք». հետեւեալ մտածումը վստահաբար քանի մը անգամ կրկնուեցաւ Վաղոյին միտքին մէջ, երբ աչքերը ուշադիր եւ խորը բափանցող տպատրութիւն մը կը ձգէր շուրջիններուն վրայ: Իր պաշտօնակիցները խանդավառութեան գագաբնակէտին հասած ըլլալով, կը փորձէին կատակել Վաղոյին հետ, որ սակայն կը մնար անժամիս ու անդրդուելի. աւելին, Վաղոյին անջատումը ներկայէն յոզնութեա՞ն, վախի՞՝, յուզումի՞՝, թէ՞ մտահոգութենէ բռնկած մրմունջներ էին...

Օդանաւը կը սուրար. ճամբորդները անհամբեր էին հասնելու իրենց տեղերը. վստահաբար դիմաւորողներ պիտի ըլլային. շատեր ծաղկներով ժամանած ախտի ըլլային օդակայան, ուրիշներ պիտի լային՝ չփիմանալով սիրելիներու երկա՞ր բացակայութեան առքած կարօտին: Վաղոն կը շարունակէր քնանալ, իսկ ընկերները կը փորձէին պատուհանի բացուածքնեն տեսնել փայլվլող աշխարհը...

Իրաքանչիւրը իր կտրօնին համաձայն կը վերցներ պայուսակը. անդին ստիկանապետը ստուգումը կատարելէ եսք «Բարի եկար» կ'ըսէր ու հիլրընկալ ժախտով անցագիրը կը յանձնէր ճամբորդին: Կարգը հասած էր Վաղոյին. ոստիկանապետը քննեց իր կտրօնն ու պայուսակը, ապա խիստ նայուածքով կտրօնը երկարեց Վաղոյին ու պատուիրեց, որ երթայ եւ ի՛ր պայուսակը թերէ: Վաղոն զարմացած այս եղածէն, իր կարգին ակնարկ մը նետեց կտրօնին վրայ ու անդրադարձաւ իր սխալին: Ամօրի զգացումով վերադարձաւ հոն, ուր քիչ առաջ պայուսակներ կը ցուցադրուէին, բայց հիմա՞...

ո՛չ մէկ պայուսակ...

Վաղօն մնացած էր առանձին, անձանօրի մը պայուսակով:

Յանկարծ լսուեցաւ աճապարանօք քալուածքի մը թխկոցը. ոստիկանապետն էր. անոր ընկերացող կինը կարծես պայուսակին տէրը ըլլար: Այնպիսի խէթ նայուածքով կը մօտենային Վաղոյին, կարծես ոճրագործ մը ըլլար: Վաղօն կը մնար շուարած, կը փնտուի իր ընկերները, որոնք թերեւս մոռցած էին իր ներկայութիւնը, հասած էին պանդոկ ու կը պատրաստուէին յաջորդ օրուան, մինչդեռ ինք՝ օգնութեան փութացող բառերու շարանը խեղդելով իր կոկորդին մէջ, անարձագանգ արտայայտութեամբ կը փորձէր բացատրել եղելութիւնը: Ոստիկաններ եկան ու շրջապատեցին զինք, անցագիրը կնքեցին եւ ստիպեցին, որ միանայ իրենց: Ո՞ւր պիտի տանէին զինք այլապէս քաշքշելով. պայուսակի մը համար կ'արժէ՞ր այսքան տակնուվրայութիւն, խայտառակութիւն. մեղաւո՞ր էր ինք, եթէ իր պայուսակին ննան ուրիշ մըն ալ կար այդտեղ. հապա իր պայուսակը ո՞ւր էր. ինչո՞ւ մէջտեղ չկար. ո՞վ պիտի հաւատար իր անմեղութեան...

Վաղօն կլու-հնազանդ կ'ուղղուէր ստիկաններուն հետ, երբ կնոջ մօտէն անցած ժամանակ հովանոցի հարուած մը ստացաւ գլուխէն:

- Ա~~աա~իւ,- պոռաց Վաղօն՝ ձեռքը տանելով գլուխին, երբ օդանաւին մէջ իր ձայնը արձագանգեց այնպիսի ուժգնութեամբ, որ ակնթարքի մէջ երազը փարաւեցաւ օդին մէջ...

Հեկումբեր 2014
Սյանար

ԲԵԿՈՐԸ

Շակատիս վրայի լիցքաւորուած լամբը արդէն մարելու վրայ է, սպառած է լիցքը, սպառած եմ նաև ես: Ամրող օրը տան մէջ փակուած, միայն կարդացեր եմ. ինչո՞վ զբաղիմ, երբ ելեկտրականութիւն չկայ: Փառ անոր, որ գիրքը ստեղծեց, թէ ոչ այս անտանելի կացութեան մէջ միայն խենթանալ կարելի է:

Սոմ, մոմեր... մոմերու պաշարս ալ սպառելու վրայ է. առաջին առիթով պէտք է փողոց իջնեմ եւ մոմ ապահովեմ: Սուրը անմարմին բան մըն է, անշօշափելի, բայց ահաւոր քշնամի,

հսկայածաւալ հրէշի պէս սրտիդ վրայ ճնշող, հոգիդ աքցանող:

Օրեր առաջ արդէն մարդիկ կը նախատեսէին, որ Ապրիլի 17-ին՝ Սուրինյ անկախութեան տարեդարձի օրը, կացութիւնը պիտի վատքարանայ, Հալէպը շրջափակող ընդդիմադիր կոչուած ծայրայեղականները պիտի սաստկացրնեին իրենց ոմբահարութիւններն ու հրացանաձգութիւնները՝ «իւրօրիմակ» ձեւով տօնը շնորհաւորելու, կարծես ֆրանսական գրաւումէն ազատին ու անկախանալը՝ 64 տարի առաջ, կապուած ըլլար ներկայ իշխանութեան,

որուն դէմ կը պայքարէին:

Արդէն արձակուրդ է, եւ խելացի բան կ'ըլլայ տունէն չելլելը: Եւ չելայ. փակուած չորս պատերուն մէջ, աչք գիրքին, իսկ ականջ դուրսի զարկերուն ու պայքումներու ձայներուն. նոյնիսկ հետաքրքրութեան համար պատշզամ չելայ. շեղած փամփուշտներ կամ ոռոմբի բեկորներ ե՞րբ եւ ո՞ւր կը գտնեն իրենց զոհը, մարդ չի գիտնար:

Չեռքիս գիրքը մէկ կողմ կը դնեմ, վերջին մոմն ալ կը վառեմ ու աչքերս՝ պատի ժամացոյցի սլաքներուն, կը սպասեմ, որ իմ գիշերս սկսի ու անկողին մտնեմ: Անցեալին, այս ժամերուն նոր դուրս կու գայինք մեր տուներէն, խրախճանքի մը, կամ հաճելի ժամացի նապատակով, հիմա, երեկոյեան ժամը եօթնէն մարդիկ կը քաշուին իրենց տուները: Դուրսը, ամայութիւն ու դեզերող մահահոտ սարսափ:

Անտանելի բան է, երբ կը գրկուիս կենցաղային, տարրական գրեթէ ամէն ինչէ. ելեկտրականութիւն, հոսող ջուր, հեռախոս, համացանց... Ակամայ ստեղծուած բանտ մը, որուն պատերը ամէն օր քիչ մը աւելի կը նեղնան ու կը ճնշեն:

Մինակ եմ: Նոր չէ, տարիներէ ի վեր մինակ մնացած եմ ու մինակ կ'ապրիմ: Ահաւոր բան է, երբ խօսակից մը չունիս: Գիրքը լաւ բարեկամ է, բայց միակողմանի է յարաբերութիւնը, ան կը խօսի, դուն մտիկ կ'ընես, բայց չես կրնար պահը երկխօսութեան վերածել, նոյնիսկ եթէ ըսելիք ունիս. կամ մէջդ կը մնայ ըսելիքդ, կամ ալ կարդացած էջիդ լուսանցքին վրայ կ'արձանագրես:

Հիմա ի՞նչ ընեմ. աչքերս փակեմ ու փորձեմ քնանալ. դեռ ժամը տասն է.

հիմա քնանամ, առաւոտ վեցին պիտի արթննամ: Ես, որ միշտ կանուխ արթընցող եղած եմ, հիմա սկսած եմ չսփրել առաւոտները, որովհետեւ դարձեալ դիմացդ պիտի բացուի 15-16 ժամնոց ցերեկ կոչուած վիհը, որ անզքօրէն կը խորանայ ու կը խորանայ, մասնաւորաբար երբ գործ չունիս ու արձակուրդի մէջ ես: Որքան պիտի փափարէի, որ դպրոց ըլլար ամէն օր, միակ փրկութեան լաստու, ուր կը մոռնամ դուրսի աշխարհը ու աշակերտներուս հետ կը վարագուրեմ ամէն դառնութիւն:

Չունը բնութեան անփոխարինելի պարզեւն է մարդուն: Առօրեայ մտահոգութիւններէ ու վազվզութներէ յոգնած, այն բաղաձալի անդորրն է, որ խսկական ապահով ապաստարան է, եթէ անշուշտ «զարդարուած» ըլլայ մղձաւանջներով:

Զլիշէ դարձած ամէնօրեայ աղօթքս կը միմնջեմ ու աւարտին չեմ մոռնար զայն համեմել անձնական խնդրանքներով, որոնք անպայման կ'աւարտին՝ «Թող այս պատերազմը վերջ գտնէ ու խաղաղութիւն տիրէ»ով: Երկու տարի է, ամէն գիշեր կը կրկնեմ, առանց օրուան մը բացբողութի, բայց պատերազմը վերջանալու փոխարէն, աւելի կը սաստկանայ, ու Հալէպի շուրջ օղակը աւելի կը սեղմուի:

Գիտեմ, տասը-տասնիհնագ վայրկեան մը պէտք է, որ իյնամ Մորփեոսի գիրկը, թէեւ ոչ ոք կրնայ գիտնալ արթնութենէ քունի անցնելու ճշգրիտ ժամանակը. ու մինչեւ հասնի այդ բաղձալի պահը, արագ քննարկութենէ անցընելէ ետք օրուան անցուղարձերը, կ'անցնին իմ նախասիրած «գործ»իս, երեւակայութեամբ դիպաշարեր կը

յդանամ, ճիշդ ժապաւեններու պէս, ուր կը յարձակիմ ու բնաջինջ կ'ընեմ թշնամիները... Յետոյ կ'ամշբնամ այս մանկունակ խաղէն ու կը վերադառնամ իրականութեան:

Փամփուշտ, ոռումք, իրասանդ, իրթիո, թնդանօք, իրասայլ... հասկցանք, այս բոլորին ծանօթացանք ու ձեւով մը ընտելացանք, նոյնիսկ ականջով կրնանք զատորոշել զարկին կամ պայթումին ձայններն ու անոնց տեսակները, բայց, այս բոլորէն անդին, մէկ բան չեմ կրնար միւսներուն նման նետել յիշողութեանս սեւ սենեակը, մարդ մորթելն է ատիկա:

Մարդ մորթե՞լ: Բառն իսկ սոսկում կը պատճառէ, կ'արձագանգէ ուղեղիս մէջ ու անոր հետ մարդ մորթելու տեսարան մը, զոր ակամայ տեսած էի հեռատեսիլէն ու որքան փորձած զայն վանել, լիիւ ջնջել մտապաստառէս, բայց ի զուր, երբեմն յաճախանքի նման կը փայլատակէ ու տրամադրութեանս բաց վերքին վրայ աղ ու պղպեղ կը ցանէ: Ետիս գնա՛, սատանայ:

Ես ոչ միայն աքլոր չեմ կրնար մորթել, այլ չեմ կրնար դիտել, երբ ուրիշը կը մորթէ, բան մը, որ սովորական է մեր քաղաքին մէջ յաճախ տեսնել, աքլոր, կամ ոչխար, շարխափան արիւնը հնսեցնելու հարսին ոտքին, կամ նոր տան մը կամ խանութի մը բացման առթի, ուր ձեռք մը անպայման կը թարխուի

տաք արիւնին մէջ ու կը դրոշմուի առ որ անկ է:

Հեթանոսութիւն: Ու դեռ 1700 տարիներէ ի վեր, իբրեւ աւանդոյթ, անդին չենք նետած կամ մոռացութեան տուած:

Աստուածները միմիայն արիւնով կը յագենան... ի՞նչ ախորժակ...

Ո՞ր ուղեղը ստեղծագործեր է այս սարսափելի ծէսը:

Հինէն եկած շատ բաներ անհետ կերպով ջնջուեցան, սակայն այս մէկը դեռ կը շարունակուի: Մատադ... ոչ միայն աստուածները, այլև մարդիկ ալ երեւի արեան տեսքով կը գինովնան:

Աստուածները... մեր Աստուա՞ծն ալ: Ուղեղս կ'ընդդիմանայ, չ'ուզեր ըմբռնել, որ մարդ մը կրնայ ամենայն պաղարիւնութեամբ ուրիշ մարդու մը վիզը կտրել ու գլուխը անջատելով, մազերէն բռնած, ցուցադրել յաղթական կեցուածքով:

Կը յիշեմ մանկութեանս, կրօնի դասագիրքին մէջ, թէ այլուր տեսած նոյնանման պատկեր մը, ուր Դաւիթ Գողիարին կտրուած գլուխը ձեռքին բռնած էր. (Չատ քաներ սորված են մարդիկ Ս. Գիրքէն, այս ալ մէկը չէ՝ մարդասպանութեան հիմնադիրը չեղա՞ւ Կայէնը):

Դեռ քուն չմտած սկսան մղձաւանջները: Զղայնութեամբ մը պառկած դիրքս կը փոխեմ, միս կողքիս վրայ դառնալով: Չէ՛, լաւ քան չեմ նախատե-

սեր այս մտատանջանքէս ետք: Արդէն նախապաշարումներով տարուող մէկն եմ ու հիմա... Մոռնամ այս բոլորը եւ ուրախ քանի մը մասին մտածեմ. ուրախ քան, ուրախ քան...

* * *

Առաւոտուն դեռ անկողնիս մէջ, ականջս կը լարեմ. համատարած լրութիւն, ոչ իսկ ճանճի տզզոց: Երեկուան պատերազմական մքնոլորտէն ետք այս լրութիւնը աւելի ճնշող է, քան իրացանաձգութեանց ու ոմբակոնումներու ձայները, նոյնիսկ սարսափազդու, կարծես զալիք չար քանի մը կանխագուշակը ըլլայ: Տեսած երազներու ծուէնները դեռ կախուած են թարթիչնե-

թէս: Կը տրորեմ աչքերս, կը նստիմ մահճակալիս եզերքը, գլուխս կախ, թե- տերս վար ու քանի մը երկվայրկեանի պէտք ունիմ սրափելու համար: Ցնցու- մով մը կը թօքափեմ թմրութիւնս ու կը խաչակնքեմ, փառք Աստուծոյ, այսօր ալ ողջ, առողջ արքնցայ: Ով գիտ երեկուան ահաւոր զարկերեն քանի հո- գի զոհուեցաւ, քանի տուն փլաւ:

Ափ մը ջուրով կը թրջեմ դէմքս: Չուրը ծայրայեղ խնայողութեամբ կը գործա- ծեմ. տանիքի ջրամբարիս մէջ շատ քիչ մնացած է, ուշադիր ըլլալու եմ, որ կրկին փողոցները չիյնամ ջուր ճարելու հա- մար: Ամէն օրուան պէս մերենաբար կ'ուղղուիմ պատշգամ, դուռը կամացուկ մը կը քանամ ու աչքս կը պտտցնեմ դուրսը: Ամէն ինչ լուռ ու հանդարտ է, միայն խանձածի հոտ մը դեռ կը յամե- նայ օդին մէջ: Այնքան փամփուշտ ու հրասանդ տեղացուցին, անշուշտ օդը պիտի ապականի: Կան ըստներ, որ այդ հոտերը խանձուած միսի հոտեր են, կ'ըսեն սպաննուած զինեալներուն դիակները գիշերը իրարու վրայ կը կու- տակեն ու կ'այրեն եւ ճենճերահոտը կը տարածուի ամէն կողմ:

Թժաղարներուս մէջի բոյսերը երկու օր է ջուր չեն տեսած, կը ցալիմ, երբ կը տեսնեմ անոնց չորցած, ճաքճքած հո- ղը: Կը նայիմ անոնց մէկ մէկ, մատովս կը սրբեմ տերեւներուն փոշիները ու երբ կը մօտենամ անկինի թաղարին, կը տեսնեմ, որ անոր կերպընկալ նիւթէ պատրաստուած պատեանը ճաքած է ու ճեղքուած վերեն վար, իսկ մէջի հողը դուրս թափած: Չեմ հասկնար, ինչո՞ւ, ինչչ՞ն է արդեօք: Բոյսին տերեւները մէկ կողմ կ'ընեն ու սեփ սեւ երկարի կտոր մը կը նկատեմ քարին վրայ: Ակըն-

թարք մը կ'այլայլիմ, ապա ձեռքս կ'առ- նեմ զայն ու անմիջապէս կը հասկնամ, որ ձեռքիս տձեւ, սուր վերջոյթներով պողպատի այս կտորը ուրիշ քան չէ, եթէ ոչ հրասանդի բեկոր մը: Աչքերս վեր կ'ուղղեմ ու ամպիովանի վարագոյ- րին վրայ կը նկատեմ ձեղքը, ուրկէ ան- ցեր է ոումբին բեկորը: Կողքի պատշ- գամներուն կը նայիմ մէկն ու մէկը տես- նելու յոյսով, քայց մարդ չեմ նկատեր, որ անոր հետ կիսեմ անակնկալը, ցոյց տամ երկարի կտորը, կարծես պատե- րազմէն շահուած վէրք ըլլար, կամ աւար, որով մարդ կրնայ հպարտանալ:

Ծանը ու թեթեւ կ'ընեմ ձեռքս եղածը, երկու հարիր կրամ մը կրնայ կշռել. կը դարձնեմ ափիս մէջ, ո՛չ, հրասանդի պատեանի բեկոր չէ, ձեւէն յայտնի է, ասիկա ոումբին մէջի լիցքերէն է. չէ՞ որ զոհանալով սովորական հրասանդին պատճառած աւերէն, սկսած են մէջը երկարի կտորտանքներ լեցնել, որ երբ պայթի, աւելի մեծ ըլլայ վնասը, աւելի շատ մահ սփոք շուրջքողորը:

Հիկացած մետաղեայ լար մը կ'անց- նի կարծես ողնայարիս երկայնքին: Հապա՞ եթէ հոն ըլլայի այդ փայրկեա- նին: Չէ՞ որ ամէն օր այդ անկինը կը կենամ ու կը ջրեմ բոյսերս:

Կամացուկ մը բեկորը կը գետեղեմ գրասեղանիս վրայ, տանիքին հաւա- քած փամփուշտներուս քով: Այս ալ իմ բաժին մահուան սուրհանդակն է, որ բարեբախտաբար հասցէատէրը չէ գտած:

Այսօր սուրիական պատերազմին 1128-րդ օրն է:

Երեւան, Սեպտ. 2014

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ

ՄԱՀԱՓՈՐՁ ՄԻ ՀԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՎՐԱՅ

(Տրագիկ կոմեդիա (ողբերգական կապակերգութիւն) 3 պարկերով)

14 Հոկտեմբեր 1957. թ Երևան

Սա ինքնակենապրական պիես է, դերեւս անպիս:
Համաներումից յեփոյ, արսորից վերադարձած Լեռ Կամսարը զիրք հրապարակելու
համար միաբեր է բալիս հրապարակութեան:

Գրականագիրներ Այօ Աղոյեանը, Թամրագեանը եւ Էլի ինչոր մէկը բալիս են
 դրուապական զնահապական: Գրի բապագրումը բապալում է Վազգէն Ամիրբեկեանը՝
 յայգարաբելով, որ Լեռ Կամսարի գրական ժառանգութիւնը պէտք է զցել կօշկակարի
 աղրի զամբիւղը՝ պահպանելով միայն մի բանի հակադաշնակական ֆելինուններ...

ՎԱՆՈՒՀԵ
 (Լեռ Կամսարի դուստրը)

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ
Լեռ Կամսար - 70 տարեկան
Հայ Ժողովուրդ - 2000 տարեկան
Վ. Ամիրբեկեան - չգիրելմ բանի տարեկան
Մի սկսնակ զրոյ
Զրոյներ

ԴԵՎՐԸ պատահում է Էս երկու օրն
Երեսնում:

ՏԵՍԻԼ Ա.

Բեմը ներկայացնում է գրական ասպարեզ: Նստած են սովետական զրոյներ, զրում եւ տալիս են Պետիրատի հրատարակելու: Հրապարակում տիրաբար ման է բալիս Վ. Ամիրբեկեանը՝ բնադրատի ատրճանակը կողքին:

Մտնում է Լեռ Կամսարը մի մեծ կապոց թելի տակ եւ ուզում է զնալ Պետիրատ:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Հեռուից) Ե՞յ, ծերունի՛, այդ ո՞ւր ես զնում եւ ի՞նչ է թելիդ տակը:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Հէ՛, իմ 45 տարուայ գրական վաստակ է, տանում եմ Պետիրատ, տպագրելու:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Էստե՛ն արի:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Ինչո՞ւ: Դու ո՞վ ես, որ ինձ հրամայում ես:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Դու էստե՛ն արի՝ յետոյ կ'իմանաս ես ով եմ: (Լեռ Կամսարը վախվիելէն մօտենում է Վ. Ամիրբեկեանին):

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Անունի ի՞նչ է, ծերուկ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Լեռ Կամսար...

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ա-, ուրեմն դո՞ւ ես եղել այդ Լեռ Կամսարը: Ես քեզ գիշերով էի մաս գալիս՝ ցերեկով ես պատահել: Հապա ինձ տուր քո «վաստակը»:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Առնում ես, որ ի՞նչ անես...

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Առնում եմ՝ մի 7 հաստ հակադաշնակցական ֆելիետոն վերցնեմ, մնացածը կօշկակարի աղբի արկղը նետեմ, որպէս արատաւոր գիրք:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Առանց կարդալու ինչպէ՞ս իմացար, որ արատաւոր է գիրքս:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Հըմ... Բուտանչին անպայման ձմերուկը պիտի կտրի՞ իմանալու համար, որ խակ է: Ես գրքի շապիկին նայելով՝ գիտեմ մէջը ի՞նչ կայ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Բան չեմ ասում, ընկեր ջան, բայց շատ թանձը ես կեղեւում իմ «ձմերուկը»: Այդպէս կեղեւում են այն կովատէրերը, որոնք կով ունեն իրենց տանը ու կերի պակասութիւն են զգում, իսկ դու, ինչքան ինձ յայտնի է՝ կով չես պահում:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ո՛չ մի խօսք: Գիրքդ կը թողնես այնտեղ, որ ես, որպէս արատաւոր՝ կօշկակարի աղբարկ-ղը նետեմ, ինքդ էլ անմիջապէս կը հեռանաս գրական ասպարեզից: Քեզ 24 ժամ ժամանակ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Բայց... բայց... բայց...

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ո՛չ մի բայց. հեռացիր անմիջապէս:

Լեռ Կամսարը երկու քայլ հեռանալով նորից վերադառնում է:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Իսկ ... Ընկեր պետ, ինչպէ՞ս պիտի վերաբերուես իմ այն ընթերցողների հետ, որոնք ամբողջ 45 տարի կլանել են իմ գրուածքները, նրա՞նց էլ կօշկակարի...

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Քո գրուածքները ինչքան էլ խորը կլանած լինեն քո ընթերցողը, իմ ուսցենզիան (*հաւանութիւնը՝ քննելէ ելք*) կարդալիս սիրտը ես կը տայ: Դու անհոգ կաց:

Լեռ Կամսարը հեռանում է երեք քայլ եւ էլի մի բան մտածելով, վերադառնում է:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Ներողութիւն... Իսկ չէ՞ր կարելի վճիռ տալուց առաջ մի կարդայիք գիրքս:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ուզում ես՝ կը կարդամ, բայց ես որ մի բան կարծեցի՝ կարծեցի: Ինձ մօտ կարծիք փոխել չկայ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Բան չեմ ասում, Աստուած ձեզ էլ աւելի հաստատակամ դարձնի... Բայց մի անգամ կարդացէք:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Դնելով սեւ ակնոցը) Կարդա՞մ, շատ աղեկ, կարդամ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Իսկ... սպիտակ ակնոց չունե՞ք:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Սրտնեղած) Հիմա էլ ակնոց. ծերունի, իմացիր, ինչ ակնոցով էլ նայիմ, քո գործը արատաւոր պիտի տեսնեմ: (Ակնոցը վար առնելով եւ գրքի վրայ դնելով): Սպասիր ինձ

այստեղ, ես իինգ րոպէից կը վերադառնամ: Բայց չինի իմ բացակայութեանը տանես Պետհրատ տպել տաս, հա, վերջը վատ կը լինի (գնում է):

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- (Առանձին) - Բախտավար... Գիրքս իինգ տարի քաշքեց չտպեց՝ այս իինգ րոպէի մէ՞ջ պիտի տպի Պետհրատը: Այնքան խնդրեցի, աղաչեցի՝ այ Պետհրատ, տպում ես, տպիր, չես տպում մի՛ տպիր. ի՞նչ ես դրել սեղանիդ, որ ամէն ներս մտնող քննադատ գայ քջուց անի: Չլսեց ու չսեց՝ մինչեւ այսօր այդ դժբախտութիւնը բերեց զիսիս: Մարդը պարզ ասում է՝ դու գրող չես, ելնեմ ինքնագույն գրո՞ղ դառնամ...

Մտնում է Վ. Ամիրբեկեանը ձեռները շփելով:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Այս րոպէիս, ծերունի, կարդամ զիրքդ: (Կարդում է):

Պառկա (դադար):

Ես վերջացրի քո զիրքը, ծերուկ, մօս եկ մէկ-մէկ քունմ նրա արատները: - Նախ: Դու ինչո՞ւ ընտրութիւն չես կատարել եւ տպել ես տուել բոլորը:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Տպել եմ տուել բոլորը, որ Պետհրատը լայն ընտրութիւն կատարի:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Իսկ ինչո՞ւ ժամանակագրական կարգը չի պահպանուած:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Որովհետեւ ես այն կարծիքին եմ եղել, որ ճշմարտութիւնները ես ու առաջ ասուելով իրենց արձեքները չեն կորցնում:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Դու գրել ես ժամանակին սովետական այնպիսի հիմնարկների մասին, որոնք ներկա-

յումս գոյութիւն չունեն: Ի՞նչ միտք ունի նորից տպելը:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Հոմերոսը գրել է այնպիսի «հիմնարկների» մասին, որոնք իր ժամանակն էլ գոյութիւն չեն ունեցել: Գոյութիւն չեն ունեցել Ոլիմպիոսի աստուածները, Աքիլլէսը, Ողիսեւսը եւ միւս բոլոր առասպեկական անձինք, եւ սակայն մենք Հոմերոսի գործերը սրբութեամբ ենք պահում մեր գրադարաններում: Պարոնեանի «Ազգային ջոջերը» նոյնպէս մեռել են, բայց այսօր Պետհրատը վերահրատարակում է: Գոգոլ եւ Շչեղրին ենք փնտռում, մինչդեռ նրանց ժամանակուան «հիմնարկներից» եւ ոչ մէկը չկայ ներկայումս: Ի՞նչն է պատճառը. պատճառն այն է, որ երբ որեւէ գրող իր ապրած էպիխան (Ժամանակաշրջան) պատկերում է զեղարուեստորէն՝ նրա գործը դառնում է անմեռ եւ անցնում է սերնդէ-սերունդ:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- (Բարձր) Դասախուութի՞ւն ես կարդում զիսիս:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Քաւ լիցի: Ես զիտցած եմ կրկնում, որ չմոռանամ:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Իսկ դու ինչո՞ւ քո գրուածքի մէջ շարունակ «Թուրքիա», «Հայաստան», «Անգլիա», «Ֆրանսա» ես գործածում եւ թոյլ ես տալիս քո «Ճանճերին» գնալ-քառել Ամերիկայի կոնակի վրայ: Դու չզիտե՞ս, որ իրաքանչիր պետութիւն բաղկացած է բանուորական ու բուրժուական դասակարգերից:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Իսկ դուք հաւի ածածին ինչո՞ւ «Ճու» անուն էք տալիս, չէ՞ որ ճուն բաղկացած է դեղնուցից ու սպիտակուցից: Իսկ զալով «Ճանճերին»՝ ես ի՞նչ մեղաւոր եմ, դասակար-

գային հասկացողութիւն չունի՝ ինչ կոճակ պատահի, վրան կը նատի: Եւ վերջապէս, խեղճ կենդանուց ինչպէ՞ս կարելի է պահանջել, որ մի շնչով ողջ Խաղաղականը անցնելուց յետոյ, դեռ ուժ ունենայ վրան՝ դասակարգային կոճակ փնտռելու:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Այս բոլորը եկ մէկ կողմը բողնենք.- Դու ինչպէ՞ս ես համարձակուել սովետական մեծ պոետ Զարենցին գոեկաբանել, փողոցային յիշոցներ ու հայոյանքներ տալ: Այսպիսի բառեր ես գործածում, որ կարդալիս մարդու սիրտն է խառնում: Ի՞նչ է նշանակում «իշաբար շարուած ողորմի», որ Զարենցը թքի վրան», ինչ է նշանակում գործածել «բուք», «խիճնք», «մէզ» եւ այլ գարշելի բառեր եւ կեղտոտել հայ գրականութիւնը:

ԼԵՂ ԿԱՍՍԱՐ.- Ի՞նչ ասեմ... Ես Զեզ են գլխից խոնարհաբար նկատեցի, որ այդ ակնոցով չի կարելի քննադատել: - Ես իմ ողջ կեանքում մի վաս խօսք չեմ ասել Զարենցի մասին: Այդ վաս խօսքերը, որ դուք բերում էք, դրանք անխտիր բոլորն էլ Զարենցինն են, որ նա գրել է իր ֆուտուրիստական (*ապագայապաշտական*) շրջանում: Զարենցը իր կենդանութեան ժամանակ կարդալով իմ ֆելիետոնը, ոչ միայն չըռդոքեց իմ դէմ, այլ ընդունեց իր սխալը եւ հետագայ իր հրատարակութիւնից հանեց այդ ձեր բառերով ասած՝ «փողոցային յիշոցները», «հայոյանքները» եւ միւս «սիրտ խառնող» բաները...

Ասացէք խնդրեմ, ե՞ս օգտակար եղայ Զարենցին իմ սրտցաւ քննադատութեամբ, թէ՞ դուք՝ ձեր կոյր պաշտպանութեամբ: Դուք Զարենցի անունով

խօսում էք, առանց Զարենցին կարդացած լինելու: Վայե՞լ է ձեր պոստը (*պաշտոնը*) գրաւած մարդուն:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Նու, լա՛, վերջ տանք: Լսիր վերջնական եզրակացութիւնս:

- Քո բոլոր հերքումներից յետոյ ել, քո գիրքը մնում է արատաւոր: Ժողովածուիդ մէջ կան միայն եօթ հատ հակադաշնական ֆելիետոններ, որոնք կարելի է տպել միայն լրջօրէն մշակելուց յետոյ: Խսկ լրջօրէն մշակումից յետոյ էլ այդ ֆելիետոնները ոչնչով չեն յիշեցնի, ի հարկէ, բնագիրը, որով դու չունենալով ոչ մի գրական վաստակ կարող ես ազատ կերպով հեռանալ գրական ասպարեզից: Մարշ:

Լեռ Կամսարը հեռանում է՝ մէկ, երկու, երեք, յետոյ էլի մի բան մտածելով, դէպի ետ՝ դարձ է կատարում:

ԼԵՂ ԿԱՍՍԱՐ.- Մի վերջին խնդրանք...

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Լսում եմ:

ԼԵՂ ԿԱՍՍԱՐ.- Զեզանից լաւ չինեն, բազմաթիւ հեղինակաւոր մարդիկ այլ կարծիքի են եղել իմ մասին. Զերդ քննադատական մեծութիւնը չի՞ կամենում արդեօք ունկնդրել այդ կարծիքները (պաուզա-դադար): Թուե՞մ:

Վ. ԱՍԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Թուիր:

ԼԵՂ ԿԱՍՍԱՐ.- Քննադատիս ասեմ՝ ես սկսնակ գրող չեմ եղել. իմ առաջին ֆելիետոնը մի շաբաթ ամբողջ ծիծանցրեց Վանի ողջ բնակչութիւնը:

1915 թուականի գաղթին, երբ Կովկաս փոխադրուեցի եւ սկսեցի հանդէս գալ կովկասեան թերթերում, գոյութիւն ունեցող բոլոր ֆելիետոնիստները

իրենց գրիչները վար դրին ու հրապարակից քաշուեցին: Ու տարուայ վերջի իր գրական տեսութիւնում, Պաքուի «Արեւ» թերթը գրեց իմ մասին.

- Իրականութեան մէջ շատերն են փորձել ֆելիետոն գրել, բայց մեր կարծիքով դրանցից միակ օժտուածը Լեռ Կամսարն է...

Դաշնակցական տիրապետութեան ամէնաքեծ ժամանակը, երբ ես ու սովետահայ մեծանուն բանաստեղծ Եղիշէ Զարենցը նատած զրուայզու նատարանին, խօսում էինք մտերմաքար, նա մատով ցոյց տուեց անցնող մի խմբապետի ու ասաց.

- Դու պէտք է սրանց մասին քո «Դոն Ռիշոտը» գրես:

Առարկեցի՝

- «Դոն Ռիշոտը» միայն Սերվանտեսը կարող է գրել:

Պնդեց՝

- Ի զուր համեստութիւն մի՛ փորձիր, երէ կամենաս՝ գլուխ կը բերես...

1921 թուականին, Թարիզում, հայ անուանի գիտնական Հրաչեայ Աճառեանը ասաց ինձ.

- Դու Պարոնեանի արժանաւոր ժառանգն ես, այս ու այն թերթերում լոյս տեսած ֆելիետոններդ ի մի հաւաքիր խնամքով, դրանք գրական արժեքներ են...

Իմ աշխատակցութիւնը անհրաժեշտ համարելով իր միակ օրաթերթին, նոյն թուականին Սովետական կառավարութիւնն ինձ Հայաստան հրաիրեց եւ ես ամբողջ 15 տարի դարձայ «Խորհրդային Հայաստանի» միակ ֆելիետոնիստը...

Երեսնական թուականներին ամենայն հայոց բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանը գրում էր ինձ Փարիզից.

- Դու արտասահմանում կարդացուող միակ հեղինակն ես. «Խորհրդային Հայաստանում» տպուած ֆելիետոններդ անմիջապէս արտատպուում են արտասահմանի բոլոր հայ թերթերի կողմից եւ ձեռքէ ձեռք անցնում...

Նոյն Իսահակեանին, երբ Հայաստան զալուց յետոյ կարդացի իմ մի քանի անտիպները՝ ասաց.

- Միայն քո այս գրուածքները կարդալու համար արժեիր Հայաստան զալ...

Մի այլ անգամ, երբ 4-5 գրողներ հաւաքուել էինք «Սովետական Հայաստանի» խմբագրատանը եւ իրաքանչիւրը նրանցից պատմում էր իմ 30 տարի առաջ գրած ֆելիետոնների բովանդակութիւնը նոյնութեամբ, այդ նոյն Իսահակեանը գլուխը տարութերելով ասաց.

- Միայն տաղանդաւոր գրողի գրուածքի բովանդակութիւնը կարելի է շմոռանալ 30 երկար տարիների ընթացքում...

1939 թուին, երբ աքսորից վերադառնալով՝ «Սովետական Հայաստան»ի խմբագրութիւնը մտայ աշխատակցութիւնս շարունակելու հնարաւորութիւնները փորձելու համար, խմբագիր Յովհաննէս Մամիկոնեան ասաց.

- Ես շեմ պատկերացնում որեւէ օրաթերթ՝ առանց Լեռ Կամսարի: Պիտի աշխատեմ քո գրելու իրաւունքը ամէն կերպ վերականգնել:

Նոյն Մամիկոնեանը, 1950 թուականին հեռագրով ինձ Բասարգէչարից

(ուր վտարուած էի) կանչեց ու ասաց.

- Շատերն են փորձել սովետական կոմեղիա գրել, բայց անյաջող: Այդ դժուարին գործը դու միայն կարող ես գլուխ բերել...

«Ոզնու» հրատարակութիւնից առաջ փողոցում Հրաշեայ Քոշարը ինձ հանդիպելով, ասաց.

- Ինձ կամենում են «Ոզնու» խմբագիր նշանակել, բայց ես պայման եմ դրել, որ խմբագիր կը լինեմ՝ եթէ բոլոր տրուի Լեռ Կամսարին աշխատակցիլ թերթին...

«Ոզնու» ներկայ խմբագիր Գիգին ասում է.

- Ամէն կողմից հեռախօսով ոմքակոծում են խմբագրութիւնը՝ թէ ինչո՞ւ Լեռ Կամսարին տեղ չէր տալիս: Զգիտեմ ի՞նչ պատասխանեմ...

Սովետահայ քննադատ Հրանդ Թամրազեանը Պետիրատին ներկայացրած իր ուցեղիայում այնքան է բարձրացնում ինձ դէպի վեր, որ մինչեւ օրս չեմ կարողացել համապատասխան սանդուխք ճարել՝ վար իշնելու համար: Ապա Թամրազեանը ցաւով աւելացնում է.

- Բա էս տեսակ գրողին մարդ 20 տարի լրութեան կը դատապարտի^{...}

Իսկ Համլետը, որին տուել է Պետիրատը իմ ժողովածուն խմբագրել, այնքան է հաւանել, որ զգիտէ ո՞րը ընտրել, ո՞րը քողնել:

Ել չեմ խօսում իմ անհատ լնիքեցողների մասին, որոնք իմ 20 լրութեան տարիներին կաթողին ձեռքս սեղմելուց յետոյ ասում եին՝

- Ա՛խ, մի անգամ էլ քո ֆելիետոնները կարդայինք, նո՞ր մեռնէինք...

Այստեղ ես վերջակէտ եմ դնում իմ ինքնազովութեանը, ո՞վ քննադատ Վ. Ամիրբեկեան: Ես ոսի տակ տուի համեստութեան բոլոր նորմաները ո՞չ թէ նրա համար, որ իմ մեծութիւնը ցոյց տամ, այլ ցոյց տամ այն անարդար վերաբերմունքի մրցութիւնը, որ դուք ցոյց եք տալիս իմ հանդէպ:

Չէ՞ որ ես այս բոլոր հիացմունքները եւ զովասանքները ձեռք եմ թերել իմ այն վաստակի համար, որ դուք այսօր յայտարարում եք «արատաւոր» եւ գցում էք կօշկակարի աղբարկդ, որպէսզի մազնիսի օգնութեամբ այնտեղից մի եօր «լուրջ մշակման» ենթակայ, հակադաշնակցական ֆելիետոն դուրս բերէք Պետիրատի համար:

Այդ ձեր վերաբերմունքը միաժամանակ անարգանք չէ՞ այն անվիճելի մեծութիւնների հասցեին, որոնք բարձր գնահատական են տուել ինձ իրենց ժամանակին: Բա ամօր չէ՞:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ի՞նչ է, դու բարկանո՞ւմ ես վրաս:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Քաւ լիցի: Ես ինձ ամօրանք տալիս:

ՏԵՍԻԼ Բ.

Նոյնք եւ հայ ժողովուրդ:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.- (Երկիրածութեանք ներս է մտնում, ձեռքը իր երկու հազարամեայ մօրութին տանում եւ դառնալով Վ. Ամիրբեկեանին՝ ձայնում աղաչական) - Ո՞վ մեծդ քննադատ,

ողորմած եղիք: Ես ընդամենը երեք երգիծաբան եմ ունեցել, որոնցից մեկին դու այսօր Պետիրատի պատին սեղմում անողորմաբար խեղբում ես: Լեռ Կամսարը լաւ, թէ վաս՝ վերջապէս ներկայիս միակ երգիծաբանն է, որը համարեա ամբողջ կէս դար իր ֆելիետոններով ուրախացրել է մեզ: Գէք մի ուրիշ փոխարինող գտիր՝ նոր սպանիր խեղճին: Բա էսպէս զուլում կը լինի՞՝, որ քերում ես իմ գլխին: Քո արածը ջահելութիւն է, ո՞ւ տղան ես, ասա՝ գնամ հօրդ հետ խօսեմ, նա ինձ կը հասկանայ: Թէ հայր չունես՝ արի՝ Լեռ Կամսարի գործերը ինձ բաշխիք:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Նրա գործերը ես արատաւոր եմ համարել, ախրը:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.- Բանի ետելից ես... քո գրած արա՞տն ինչ պիտի լինի. Փշեմ՝ քոնի:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ո՞ւ անունից եք խօսում դուք:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ.- Հայ ժողովրդի:

Վ. ԱՄԻՐԲԵԿԵԱՆ.- Ես ժողովրդական քննադատ չեմ: (Լսում է հեռախօսի կանչ, քննադատը վերցնում է լսափողը): Ծի՞շդ ես ասում, էդ րոպէիս գամ, ջանիկս: Հը՞, մօ՞տս, չէ՛, մի երկու անպէտք ծերունիներ են, ես է, խորիկ կը տամ, կը գամ. (Դառնալով հայ ժողովրդին) նախ եւ առաջ բանիդ գնա եւ իմ գործերին մի՛ խառնուիր: (Դառնալով Լեռ Կամսարին, խիստ) Խսկ դու անմիջապէս կը հեռանաս գրական ասպարեզից: Այնպէս արա, որ վերադարձիս քեզ այլեւս այստեղ չտեսնեմ, հասկացա՞ր (զլխարկը ծածկում եւ գնում է):

ՏԵՍԻԼ Գ.

Լեռ Կամսարը սգաւոր, մայր Հայաստանի դիրքով նատել է գրական ասպարեզի դրանը, շիմանալով ո՞ւր գնալ եւ ի՞նչ անել: Այդ միջոցին մի սկսնակ գրող շտապ քայլերով գալիս է եւ ուզում է գրական ասպարեզ մտնել:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Ո՞ւր, բալա ջան:

ՍԿՍՆԱԿ ԳՐՈՂ.- Ուզում եմ գրական ասպարեզ մտնել:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Վ. Ամիրբեկեանի թոյլատուութիւնն ունե՞ս այդ բանի համար:

ՍԿՍՆԱԿ ԳՐՈՂ.- Չէ՛, Ամիրբեկեանն ո՞վ է, որ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Սի մարդ է, առանց որի թոյլատուութեան ոչ ոք չի կարող գրող համարել իրեն:

ՍԿՍՆԱԿ ԳՐՈՂ.- Ինչպէ՞ս... ես որ գրական շնորհը ունենամ, ընթերցողներ ունենամ, ո՞վ կարող է ինձ արգիլել, որ գրող դառնամ:

ԼԵՌ ԿԱՍՍԱՐ.- Ա՞յս, միամիտ բալա ջան, ինձանից աւելի շնորհը ունեցող չիներ, ինձնից աւելի ընթերցող ունեցող չիներ, բայց տեսնո՞ւմ ես ինչպէս տուեց շնորհիս, դուրս արաւ: Չե՞ս լսել այն առածը, որ ասում է. «Գրելու համար տաղանդ է պէտք, խսկ գրուածքը լոյս աշխարհ հանելու համար՝ հանձար»: Եթէ ունես այդ հանձարը՝ յաճախ առանց գրիչ շարժելու էլ գրող ես...

(Վարագոյք)

ԳԱճԱճՆԵՐՈՒ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՆ ՄԵԶ

Գաճաճներու հայրենիքին մէջ,
Ուր ապրեցան մեզմէ շատեր,
Զկային գօրավարներ ու իշխաններ,
Կային բազում երեւելիներ.
Հերոսներ չգտնուեցան հոն, բացի անոնցմէ՝
Որոնք սուտ պատերազմներ հրահրելով,
Հրշէջի դերը ինքնակոչ ստանձնած՝
Փորձեցին մոլորեցնել ամրոխը անզօր,
Իրենց չքնաղ նուաճումներուն համար:

Գաճաճները հերոսներ չեն ծնիր, ո՞չ ալ՝ իշխաններ,
Հայելիներու դիմաց, անոնց հասակը չ'ածիր,
Ո՞չ ալ բեմերու վրայ, ինչքան ալ զոռան ու պոռչտան,
Թէկուզ հնչուն ոսկիներ փոեն՝
Մուտքն իրենց դրեակներուն, ու
Կաշոքով կորզեն քուէներ անհաշի:

Գաճաճներու հայրենիքին մէջ,
Պարթեւները հազուազիւտ էին.
- Դարու հիւանդութիւնն էր ու պահանջը երեւի:
Ոմանք, այլանդակ էին, շատեր՝ ձաղկուած,
Ուրիշներ, կը յաւակնէին ըլլալ անփոխարինելի...
Ուրեմն, պարտին փարիլ բեկեզեայ զահին
Ու տիրել թշուառին, տգէտին ու անիմացին,
Բայց աւա՞ղ, հերոսներ չեղան երբեք,
Քանզի գաճաճներու հայրենիքին մէջ
Արիլլէսներ չեն ծնիր,
Ո՞չ ալ՝ *Հերսակլներ* իրաւամք.
Հերոսները կը ծնին հսկաներու փաղանգէն սոսկ,
Իրենց նմաններուն շարքերէն միայն:

Գաճաճներու հայրենիքին մէջ,
Ուր ապրեցան մեզմէ շատեր,
Զկային գօրավարներ, իշխաններ՝ խիզախ,
Կային շրջուն փերեզակներ, կոնսեր ինքնակոչ,
Եւ ընչաքաղց կրեսոսներ անկասկած.

Այդ ալ դարուս ողբերգութիւնն է երեւի...:

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

ԵՐԿՅՈՎՋ

Ուզեցի

Երկտող մը ուղարկել քեզի

Աշնան

Երամ-երամ գաղթող թռչուններու նման
Շարահիւսուած բառերով:

Կը յիշե՞ս,

Մեր տան շեմին

Այն մութ-կանաչ փէշիդ գոյնով

Բարտիի ծառը

Ան եւս մօսս կանգնած

Կը դիտէր թռչուններու գաղթը

լուռ ու մունջ,

Ու կը փորձէր անընդհատ,

Յուզաքաքաւ իր ստուերով

Արձանագրել

Երկրորդ տողը

Տողերուս...

Թիթեռի նման

Թեթեւ կը զգայինք

Երբ հողը մեզ կը մղէր

Մեր ճանապարհին:

Շամբեզրին

Յօղունները եւս՝

Հովու շոյանքէն տարուած,

Մեր քայլերուն զուզահեռ՝

Կը թեքէին:

Հիմա,

Փոթորիկներ կը խաչաձեւեն մեզ

Մեր ճանապարհին.

Հոգիս, նմանիդ այն թեւաւորին,

Որ թռչիլ գիտէ:

ՍՈՃԻՒԵՐ

Գրչեղքօրոք՝ բանասպեղծ
Յակոր Մանուկեանի յիշապակին

Նոճիմերը

Շիրմաքարերու կողքին

Գրիչներ են նրբագեղ

Ո՞վ իմանայ,

Թէ անոնք ի՞նչ-ի՞նչ տողեր

կ'արձանագրեն

Կէս մութ կէս լոյս երկնակամարին...

Վա՞րը,

Գրեղքօր մը շիրիմին վրայ

Շիք շիք կաքող անձրեւի

Բառերն անզիր ես գիտեմ:

2014

ՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿ, ԲԱՆԱՏԵՂ ԾՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՅՐԵՆԱՀԱՆՈՒՑՆԵՐ

Կը խօսինք եւ կը գրենք ցեղասպանութեան զոհերուն մասին։ Հայրենահանուածներ հազուադէկա պարագաներու մեր ուշադրութեան առարկայ կ'ըլլան, միևնու անոնք եղան ոճիրին վրուած կեանքի պատասխանը, բանի որ երաշխատրեցին դեւելու, դոկալու, շարունակութիւն ըլլալու կամքը եւ գիտակցութիւնը։ Անոնցմէ էր փոռֆ. Մանասէ Սեւակ (1895-1967), որ վերապրող մըն է եւ Նոր Աշխարհին մէջ նուաճած է իր գիտղուր։ Այս հայր, խորշակէն առաջ, բոլոր հայ փղոց պէս, հայերէն սիրած է, բանասպեղծութիւն գուած է 1914-ին՝ նախաճիրէն առաջ։ Ի՞նչ պիտի ըլլար Մանասէ Սեւակ, եթէ մնար Երկրին մէջ։

Փրոֆ. Մանասէ Սեւակի արխիուր մեզի պրամադրած է իր որդիին՝ Արիս Սեւակի այրին, Ասդղիկ Սեւակ (Նիւ Եռոք)։ Խուղթեր, էջեր, բանասպեղծութիւններ, վաղ խորհրդային շրջանին Հայասպան այցելած ճամբորդի նօրեր։ Արիսի՝ զոր պէտք է պեղել, պահել, արժենորել։

«ՔԱՎՔԻՆ»ի այս թիով կը հրապարկենք երեք բանասպեղծութիւններ, գրուած 1914-ին, որպէսզի ապրինք այդ բուականի փասնինք պարեկան հայ երիտասարդին հետ։ Կը պահենք իր հոգեկցութիւնը, թէ՝ պարզապէս կ'ընդունինք օգարախօսութիւնը, օգարումը եւ զանոնք կը համարենք յառաջդիմութիւն։ Փրոֆ. Մանասէ Սեւակ մնացած էր հայ, հայագիր եւ իր լեզուին ու արմագներուն հասապարհիւ։

Իր բանասպեղծութիւնները կը հրապարակենք պահելով բնագիրը՝ անոնց կցելով հայրենիքի ծաղիկներու դերեւններէ կազուած պարկերներ, որոնք կը գվանուին Մանասէ Սեւակի գեղարին վերջին էջերուն վրայ։

ԽՄՔ.

ՊԼՊՈՒԼՆ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Երգէ պլպուլ իմ քընարին հէզ լարին հետ,
Տառապանքը իմ ողբակոծ հայ աշխարհի,
Երգենք իր ծով ցաւերն ու վիշտը, որ կը հոսի
Բազմաշարք լանջքերէն վար, ինչպէս մի գետ։

Երգենք երգն իր ծործորմերուն միշտ գաղտնալից՝
Հին դարերու արկածալից մութ դէպքերով,
Արձագանգովն, որ կը սուրայ իբրեւ մի հով,
Լուսապայծառ, մութ երկնից տակ, աստղաց անքիծ:

Երգենք անհուն հառաջանքն իր ողբազին,
Որ կը պոռքկայ սեւ բաղտերուն անսասան,
Լեռներու մէջ, ձորերուն խոր, անզութ մահուան
Հարուածներով բռնօրէն ու վրէժազին:

Առ վլրան զիս թեւերուդ սընդուս, պլազով,
Եւ սլանանք բարձունքն ի վեր Արարատայ.
Ու մէն մի փոս իր վերքերն անհուն կ'ողբայ,
Մենք ալ իրենց հետ երգենք, այն երկնից տակ խուլ:

*Տարսուն (Քաղաք՝ Դաշտային Կիլիկիոյ մէջ
Յուլիս 21, 1914)*

ԿԱՐՕՏԻ ԵՐԳԵՐ

Բաժանումի դառն բաժակը ես ըմպեցի,
Հեռացումի ստուերներէդ այդ օրերուն,
Որ զիս իսկոյն ընկղմեցին մէջ կարօսի,
Անվերջ ալեաց.- հոգիիս մէջ յաւէտ հծծին:

Այն ժամանակ զգացի, թէ մինակ եմ,
Եւ տխրունակ սկսայ երգել երգն կարօսի,
Կատղած ալեաց յուզումներէն ալ յոյժ դժխեմ,
Որ սրտիս ծով ալեաց ծոցին մէջ կը սնանի:

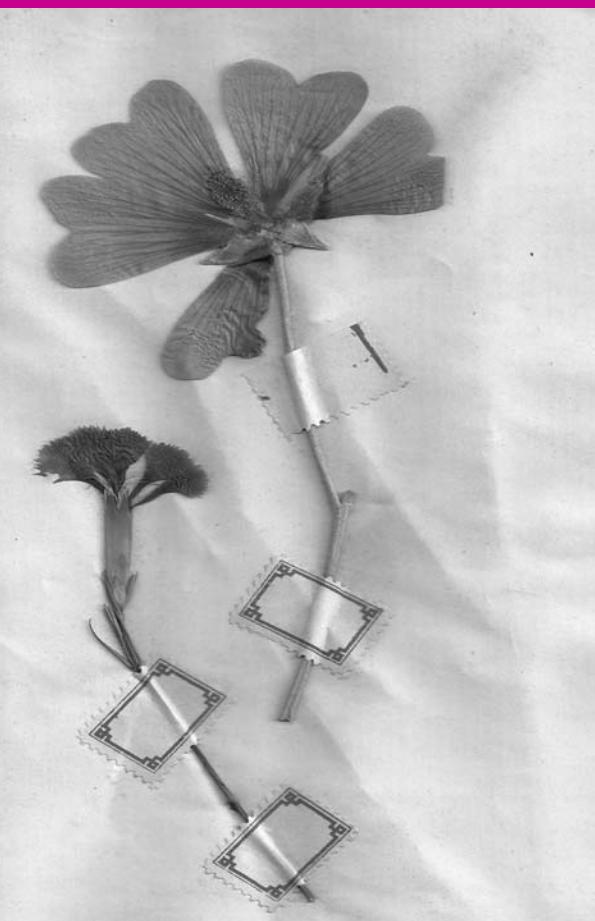
Որոնումի տարտամ ճամբան հետեւեցան,
Իմ կարօսի անզուսպ ձայներն, օ՞հ թրթուն,
Տեսիլքներու այն սուտ յարկին մէջ մոլորման,
- Ինչո՞ւ այսպէս, կը ծաւալէ վիշտ փրփրուն:

Քամդուսած Տարսունն
ու Ս. Պողոս եկեղեցին

Լամբրոն

Ո՞վ սեւ ամպեր, արդեօք չունի՞ք կաթիլ մը ջուր,
Իմ ընկերի սըրտի հեւքէն շոգիացած,
Այս ի՞նչ վիճակ, պատասխանի մը առջեւ լուռ,
- Լոռութեան մէջ, օ՞հ յաւիտեան թափելու լաց:

Սեւ ամպերու կարաւանէն վեր աստեղաց,
Պայծառ հոյլեր, արդեօք ձեր մէջ կա՞յ կարօտի
Հեզ նայուածքն իմ ընկերի հոգուէն բղխած...
Ո՞հ լերանց ալ արձագանգն «ոչ» կը ձայնակցի:

Ուրեմն դուք երկնապաց վեհ արծիւներ
Կը խնդրեմ, պահ մունկընդրէք իմ աղերսին
Երբ սըլանաք երկինքին մէջ միշտ դէպի վեր,
Չըմոռնաք իմ վիշտին երգել՝ որ կը փրփրին:

*Լամբրոն
(Կիլիկիոյ մէջ գրմանուղ բերդ)
26 Յուլիս, 1914*

ՄՇՈՒՇԻՆ ՄԵԶԵՆ

Անմահութեան մեղմ հովեր կը վխտան
Հի՞ն, հի՞ն դարերու ծոցէն կենսունակ,
Սա աւերակաց զագարին վըրան.
Եւ իր կողերուն ալ անփառունակ:

Հոգիս այսօր մեղմիկ հովերուն յառած
Ես կ'ունկընդրեմ այն ձայնն ախորժալուր,
Որ կը խօսի իմ սրտէն, յորդակաց
Վերջին վըրէժդ ոխն անձնիր:

Պահ մ'ալ կ'ունկընդրեմ արձագանգն անհուն,
Որ կը ծընի սա աւերակաց հեզ
Գագարներէն եւ կողերէն ներհուն,
Ուր փառքիդ սուտեր շողշողացին շէկ:

*Լամբրոն, 29 Յուլիս, 1914
Տարսոն զոլէճ*

ԳՐԱՊԱՅՔԱՐ

Ժամանակ և խնդիրներ

16-րդ դարուն ասպարեզէն դուրս եկած էր Սիջին կամ Կիլիկեան հայերէնը, որ, խօսակցական լեզու ըլլալով հանդերձ, նաեւ գրաւոր լեզու էր 12-րդ դարէն սկսեալ՝ գրաբարի կողքին: Գրաբարը այդ շրջանին կը շարունակէր մնալ պաշտօնական լեզու վաճերուն եւ եկեղեցիներուն մէջ՝ կրօնական, դաւանաբանական եւ փիլիսոփայական բնոյթի երկերու գրականութեան համար, մինչ Սիջին հայերէնը կը բաւարարէր ժողովրդական լայն զանգուածներու կարիքները, որպէս նամակագրութեան, առակագրութեան, տաղերգութեան, բժշկութեան եւ նման բնոյթի գրականութեան լեզու:

Սիջին հայերէնի քայքայումով թէեւ գրաբարը կ'ապրէր վերաշխուժացման նոր դարաշրջան մը, սակայն չէր կրնար բաւարարել ժողովուրդի լայն զանգուածները: Ժողովրդական գրական լեզուն, այսինքն՝ գրաբարը կորսնցուցած էր իր միասնական ու ընդհանուր բնոյթը՝ վերածուելով բազմարի բարբառներու, իսկ բարբառները չէին կրնար միանական լեզուի մը դերը կատարել:

17-18-րդ դարերուն կը սկսի ձեւաւոր-

ուիլ գրական հայերէն մը, որ յիշատակուած է «Քաղաքացիական հայերէն» անունով: Ան գործածուած է դիւանական թուղթերու մէջ, ատենախօսութիւններու ընթացքին եւ յատկապէս վաճառականներու կողմէ: «Քաղաքացիական հայերէն» մշակողները, գործածելով հանդերձ զլսաւորաբար Պոլսոյ բարբառային կարգ մը գիծեր, լայնօրէն կը գործածէին գրաբար տարրեր: Գրաբարին դէմ առաջին ձայն բարձրացընողներէն կ'ըլլայ Զաքարիա Մարտիրոսեանը, որ իր գրած «Ծշմարիտ իմաստութիւն» 1755 թ. գիրքի՝ «Թուղթ առ բարեպաշտ ընթերցող» վերնագիրը կրող յառաջարանին մէջ անհրաժեշտ կը համարէ գրել ոչ թէ գիտուն ու կարդացող մարդոց համար, այլ հաւասարապէս ամենուն համար:

19-րդ դարու առաջին կէսին քաղաքական իրադարձութիւնները նպաստաւոր պայմաններ ստեղծեցին հայ ժողովուրդի ընկերային, ազգային, զաղափարական զարթօնքին, ժողովուրդի ընդհանուր իմացական հետաքրքրութիւններու աշխուժացման եւ յատկապէս գրականութեան վերածնութեան համար:

Հայ գրականութեան մէջ, նոր դասականներու հոսանքէն ետք, ոռմանթիկ

հնամբի Արեւմտեան ներկայացուցիչները կը գործածէին քաղաքացիական հայերէնը, այսինքն՝ գրաբարախառն աշխարհաբար հայերէն, զոր մենք արդէն կը տեսնենք Հ.Դ. Ալիշանի, Ս. Պէջիկաշլեանի, Պ. Դուրեանի եւ այլոց քնարերգութեանց մէջ:

Դուրեանի «Լճակը»ին եւ Պէջիկաշլեանի «Եղբայր ենք մեք» երգին մէջ միաժամանակ կը տեսնենք եւ աշխարհաբար, եւ գրաբար ձեւեր:

**Ինչո՞ւ ապշած ես, լճակ
ու չեն խաղար քո ալեարդ,
միքէ հալոյթ մէջ անձկաւ
գեղուիի մը նայեաւ:**

Պ. Պ.

**Տուր ինչ քու չեռորդ, եղբայր ենք մեք
որ մրկաւ էինք զարուած:**

Մ. Պ.

Արեւելահայոց համար, ուր չկար քաղաքացիական հայերէնի լուրջ փորձ մը, բայց կար գլխաւորաբար բարբառներով ստեղծուած աշուղական բանաստեղծութեան մը հարուստ փորձը, գրական լեզուն լուրջ բանավէճի դուռ բացաւ: Այս բանավէճը հայոց լեզուի պատմութեան մէջ կոչուեցաւ «Գրապայքար», որ ունէր երկու հիմնական խնդիրներ:

♦ Ո՞ր մէկը ընտրել իբրեւ գրական լեզու, աշխարհաբա՞րը, թէ՞ գրաբարը:

♦ Ինչպէ՞ս զարգացնել աշխարհաբարը իբրեւ գրական լեզու:

Գրաբարի կողմնակիցներն էին՝ արեւելահայոց մէջ՝ Ս. Թաղեաբեանը, Խ. Աւետումեանցը, Ա. Սուրատեանը եւ ուրիշներ: Արեւմտահայոց մէջ՝ Գ. Աւե-

տիքեանը, Ե. Հիւրմուգեանը եւ ուրիշներ, որոնք կը հաստատէին, որ գրաբարը բազմաթի դարեր սպասարկած է հայ հասարակութեան, մշակուած ու աւելի հարուստ է, քան աշխարհաբարը: Աշխարհաբարը բազմաթի բարբառներ, օտար բառեր ու ոճեր ունի եւ քերականական ձեւերու միօրինակութիւնը չունի:

Աշխարհաբարի կողմնակիցներն էին արեւելահայոց մէջ՝ Խ. Աբովեանը, Ստ. Նազարեանցը, Մ. Նալպանտեանը եւ ուրիշներ:

Արեւմտահայոց մէջ՝ Ա. Այտընեանը, Ն. Ռուսինեանը, Գ. Օսեանը եւ ուրիշներ:

Ասոնք կը պնդէին, որ ժողովուրդը արդէն աշխարհաբարով կը խօսի եւ շատ աւելի դիրաւ կը հասկնայ իր խօսած լեզուով գրուածը: Արեւմտահայ աշխարհաբարի կողմնակիցները «աշխարհաբար» ըսելով առհասարակ կը հասկնային Պոլսոյ բարբառը, իսկ արեւելահայերը՝ Արարատեան դաշտի բարբառը:

Գրապայքարը ունեցած է զարգացման երկու հիմնական ժամանակաշրջաններ:

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ 19-րդ դարու սկիզբէն մինչև 1880 թուականը

Այս շրջանի գլխաւոր հարցը գրաբարը արտամղել եւ հասկնալի գրական լեզուով մը փոխարինելն է: Գրաբարախառն հայերէնը արդէն տիրապետող ներկայութիւն մըն էր պոլսահայ գրականութեան մէջ, թէեւ դժգոհութիւններ եղած են գործածուող նոր լեզուին նկատ-

մամբ: Ասոր լաւագոյն արտայայտութիւնն է «Ուղղախօսութիւն արդի հայերէն լեզուի» գիրքը, որ ֆրանսական յեղափոխութեան զաղափարներով սոգորուած Ն. Ռուսինեանը Գ. Օսեանի, Խրիստէանի, Թնկըրեանի եւ այլոց հետ համախորհուրդ իրատարակած է 1853-ին: Նման ճիգեր կատարած են շատեր, որոնցմէ՝ Սինաս Չերազ: Եւ որովհետեւ անոնց լեզուաշխնարարական միջամտութիւնները անհատական եղած են, ընդունելութիւն չեն գտած:

Ստորեւ ներկայացուած են նմուշներ Ռուսինեանի ստեղծած լեզուէն, որը ինք «Արմէներէն» կոչած է:

- ♦ Անցեալ կատարեալ՝ տեսի, գտի, ցուցի, ջեռայ (ջեռնուլ բայի անցեալ կատարեալը), ... եւ այլն:
- ♦ Թուականներ՝ մի, երկ, եռ, դասական թուականներ՝ միորդ, երկորդ, եռորդ:
- ♦ Կրճատուած բառեր՝ թագաւորքագոր, անուանել - անունել:
- ♦ Նոր բառեր՝ թերթօն, շփուր, թաքրսոց եւ այլն:

Եւ որովհետեւ Ֆրանսան ներկայ կ'ոլլայ իր բոլոր աշխատութիւններուն մէջ, իր «Ուղղախօսութիւն» գիրքը կ'արգիլուի գործածել: Զայն արգիլողը կ'ոլլայ պատրիարքարանը, որ գրախանութերէն կը հայաքէ անոր պահեստները եւ իրապարակաւ կ'այրէ բոլորը, քանի որ անոր դրոյթները կ'աղաւաղէ-ին հայերէնի սեպուհ կանոնները:

Սինաս Չերազի յօրինած «ընտրողական հայերէն» լեզուէն օրինակ մը: Անցողական (պատճառական) բայերը կ'օժտէ յաւելեալ ձայնատրով մը. օրինակ՝ խմեցունել, մոռուցունել, մաշեցունել եւ այլն:

Իսկ արեւելահայոց մէջ Խ. Արովեանը դէմ էր գրաբարին եւ նոյն ատեն դժգոհ էր նաև գրաբարախառն աշխարհաբարէն, որ նոր-նոր սկսած էր ձեւատրուիլ արեւելահայոց մէջ: Ինք եւս այդպիսի լեզուով գրած է «Պարապ վախտի խաղալիք»-ը: Սակայն ան կ'ուզէր ճիշդ ժողովրդական բարբառով եւ ժողովուրդին սրտին խօսող գրականութիւն մշակել եւ այս մտածողութեամբ կը ձեռնարկէ «Վերք Հայաստանի» վեպին, որ գրած է Արարատեան դաշտի բարբառով: Այս շրջանի գրապայքարին մասնակցած են նաև Ստ. Նազարեանցը, Մ. Նալպանտեանը, Գ. Ասուերուտեանը եւ ուրիշներ, վերջինս լոյս ընծայած է Ս. Նովայի երգերը 1852-ին եւ շեշտած է աշխարհաբարի մշակման մէջ բարբառներու կարեւորութիւնը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇՐՋԱՆ 1858-1860

Այս շրջանը նշանաւորուեցաւ հայութեան երկու հատուածներուն մէջ եւս գրական աշխարհաբարի լիակատար յաղթանակով: Երկու կողմերն ալ մերժեցին գրաբարը, մերժեցին նաև քաղաքացիական հայերէնը, իբրեւ գրաբարախառն լեզու: Այս շրջանի գրապայքարին հիմնական առանցքը դարձաւ աշխարհաբարի հետագայ զարգացման ուղիներու հարցը: Հարցի լուծման մէջ առանձնացուեցան չորս հիմնական ուղղութիւններ:

1. Գրաբարի կողմնակիցները հնարաւոր համարեցին շարունակել գրաբարի գոյութիւնը աշխարհաբարի կողքին: Անոնց նպատակն էր աշխարհա-

բարի զարգացման համար հիմք ունենալ գրաբարը:

2. Երկրորդ ուղղութեան ներկայացուցիչները մերժեցին զրաբարը եւ վերադասն բարբառներուն: Թովմաս Դաւթեանը՝ Արովեանի «Վերը Հայատանի» լեզուն համարեց ժողովուրդի լեզուի ճիշդ պատկեր, բայց կարելի չէր համարել, որովհետեւ լեզուն արդէն անցած էր զարգացման բաւականաշափ ճանապարի:

3. Երրորդ ուղղութեան հիմնական դէմքը Ստ. Նազարեանն էր: Այս շրջանին ան չկարողացաւ պահել իր դիրքը, որովհետեւ մէկ կողմէն մեծ դեր յատկացուց զրաբարին եւ միւս կողմէն փորձեց աշխարհաբարը հիմնել բարբառներու լաւագոյն տարրերու հիմքին վրայ:

4. Չորրորդ ուղղութեան ներկայացուցիչը եղաւ Մ. Նալպանտեանը: Ան պահանջեց լեզուի մշակման որոշակի ուղի, որովհետեւ, ըստ իրեն, բարբառային լեզուն առանց մշակուելու ի վիճակի չէ զիտութեան լեզու դառնալ: Ան ձեռնարկեց աշխարհաբարի պատմական զարգացման հիմաւորման ու իր քերականութեան ստեղծման:

Ահա այսպէս կ'աւարտի զրապայքարը օգուտ աշխարհաբարին, բայց կը շարունակուին աշխարհաբարը մշակելու գործունեութիւնները:

Աշխարհաբար մշակողները լեզուն զարգացնելու համար՝

♦ Հրաժարեցան զրաբար քերականութեան եւ մշակեցին աշխարհաբարը քերականութիւն: Արեւմտեան ճիւղը

զարգացուցին Պոլսոյ բարբառի հիմքին վրայ, իսկ արեւելեանը՝ Արարատեան դաշտի բարբառի հիմքին վրայ:

♦ Օտար բառերը փոխարիմեցին հայերէն բառերով: Թրքերէն բառերը վտարեցին: Եւրոպական բառերը թարգմանելով յօրինեցին նոր բառեր, ինչպէս՝ հեռախոս, տնտեսագիտութիւն եւ այլն:

♦ Կարելի եղածին չափ խուսափեցան բարբառային ձեւերէն եւ կարգ մը ձեւեր մաքրեցին զրաբարի հիմքով: Օրինակ՝ աւտալ/հաւատալ - անկաճ/ակաճ:

♦ Ուղղակի դիմեցին զրաբարին եւ վերականգնեցին մեռած ձեւերը, եւ փոխ առին պատրաստ ձեւեր, ինչպէս՝ ի նպաստ, հարկաւ, շնորհիւ եւ այլն:

Այս գործողութիւններուն շնորհիւ.

♦ Մեր զանազան բարբառներէն բառեր զրականութեան մէջ որոշ չափով ձուլուեցան:

♦ Ստեղծուեցաւ բացարձակ օտարամերժ ոգի օտար բառերուն նկատմամբ, յատկապէս արեւմտահայոց մէջ:

♦ Գրաբար բազմաթի բառեր զրական լեզուին մէջ անկոփոխ պահեցին իրենց պատկերը:

Այսպիսով լեզուն վերականգնուելէ, բիւրեղանալէ եւ մաքրազտուելէ ետք հարկաւոր էր զայն տարածել եւ ժողովուրդի սեփականութիւնը դարձնել: Լեզուի տարածման միջոցները եղան թատրոնը, դպրոցը, լրագրութիւնը, երգերն ու վեպերը:

19-րդ դարուն զրական լեզուի արեւմտեան ճիւղը բարեբախտութիւնը ունեցաւ ենթարկուելու զրական առաջնակարգ մշակման ու ազատ զարգացման, Թուրքիոյ իշխանութեան լիովին ազատ երկու կեղրուններու մէջ՝ Վենե-

տիկ եւ Վիեննա, Սխիթարեան միաբանութեան ջանքերով, որոնք հիմնական նպաստը քերած են հայ մշակոյթի գրեթե բոլոր ասպարեզներուն մէջ:

Իսկ արեւելահայ ճիւղը չունեցաւ իր մշակման ու զարգացման համար պարսկական, ապա ցարական տիրապետութենէն դուրս գտնուող կեղրոններ, ինչպիսիք ունէին արեւմտահայերը: Այդ էր զիխաւոր պատճառներէն մէկը, որ այդ շրջանին արեւելահայոց մէջ նոր լեզուի բառաստեղծումը, եզրաշինութիւնը եւ բառարանագիտութիւնը այնպիսի ծաւալով չզարգացաւ, ինչպէս՝ Վենետիկի ու Պոլսոյ մէջ: Բայց ասոր փոխարէն՝ արեւելահայ ճիւղը աւելի մօտ եղաւ ժողովրդական լեզուին, մասնաւրաբար բարբառներուն, ինչպէս՝ Ռ. Պատկանեանի կարգ մը գործերը, որոնք գրուած են Նախիջեւանի բարբառով, Գ. Սունդուկեանի բատերախաղերէն ոմանք, որոնք գրուած են Թիֆլիսի բարբառով, իսկ Թումանեանի լեզուն մինչեւ այսօր ալ իր հետքը ձգած է արեւելահայերէնին վրայ:

Ամէն պարագայի, գրական երկու ճիւղերն ալ իրենց բիւրեղեայ մակարդակին հասան անցեալ դարասկիզբին:

1920-էն ետք գրական երկու ճիւղերը ինկան զարգացման բոլորովին տարբեր ենթահողերու վրայ: Արեւելահայ ճիւղը ունեցաւ զարգացման անբաղդատելի կերպով հարուստ հնարաւորութիւններ, իբրեւ պետութեան, գիտութեան, բարձրագոյն ուսման լեզու, իսկ արեւմտահայերէնը ինկաւ գոյապահպանման օրըստօրէ տկարացող իրավիճակին մէջ: Այսուհանդերձ գրական երկու ճիւղերու կազմաւորման շրջանէն ի վեր հայ մտաւորականութեան առանձին ներկայացուցիչներու երազանքը եղած է ստեղծումը մէկ համընդհանուր եւ միասնական գրական լեզուի մը, զոր արուեստականօրէն հնարաւոր չէ ստեղծել, ինչպէս ցոյց կու տայ փորձը կարգ մը գրողներու, սկսած Մ. Նալպանդեանէն, Ռ. Պատկանեան, Լ. Շանթ եւ ուրիշներ:

Հիմնուելով վերոյիշեալ փաստերուն վրայ՝ կարելի է հաստատել, որ գրական երկու ճիւղերը երենց բառամբերքներով, ոճարանութեամբ, քերականական եւ շարահիւսական առաւելութիւններով հայերէնի պատմական զարգացման մէկ հարուստ օղակը կը ներկայացնեն:

Օգտագործուած աղբիւրներ

- Հ. Աճառեան «Հայոց լեզուի պատմութիւն», մաս 2, Երեւան 1951:
- Մ. Թէօլէօլեան «Դար մը գրականութիւն», հայրոր Ա., Գահիրէ 1956:
- Գ. Զահուկեան «Հայոց լեզուի դիսուլքեան եւ պատմութեան հիմնահարցերը»:
- Ռ. Իշխանեան «Մայրէնի լեզու», Երեւան 1986:
- Հրանդ Պետրոսեան, «Հայերէնագիրական բառարան», Երեւան 1987:

ԱՍՎԱՏՈՒԹՅԱՎԱՎԵԼ ԶԵՂԾԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հազիւ տասնըմէկ տարեկան էի, երբ առաջին գրութիւնս, դասարանային շարադրութիւն մը, լոյս տեսաւ մեր դպրոցի տարեգիրքին մէջ:

Այս գեղեցիկ դէպքէն ետք, մէկը հարցուց.

- Ապագային գրո՞ղ պիտի ըլլաս:
 - Չէ՞:
 - Պա՞հ, չե՞ս ուզեր անմահանալ:
 - Չէ՞:
 - Ինչո՞ւ:
 - Որովհետեւ գրողները շուտ կը մեռնի՞ն:
 - Ո՞վ ըսաւ:
 - Ամէն մարդ այդպէս կ'ըսէ:
 - Բայց դուն անո՞նց կը հաւատաս:
- Անոնք կը նախանձին քեզի:
- Չէ՞, ես անոնց չեմ հաւատար: Անձամբ գիտեմ:

Արդարեւ, մինչ այդ իմ ճանչցած գրողներէն գրեթէ բոլորին ալ մահը կանխահաս եղած էր՝ բռքախտին, թուրքին եւ բոլշեվիկին ցանկութեամբ:

Չէ՞, ես գրող չեմ ըլլար: Մանաւանդ՝ որ հակառակի պէս, Դուրեանին ալ անունը կը կրեմ: Պետքո՞ս... Սոսկալի՝

անուն. Պետքո՞ս:

Բայց երբ օր մը համոզուեցայ, որ ապագային գրող ըլլալու կամ չըլլալու որոշումը իմ անձէն կախում չունի, իմ մէջ գտնուող ուրիշ զօրաւորէ մը կը թելադրուի եւ դատապարտուած եմ ալ անխուսափելիօրէն գրող ըլլալու, սկսայ մտածել այն մասին, որ երբ կանխահաս մահս ստոյգ դառնայ, պիտի գրեմ զիրք մը՝ «Աստուած վախցաւ ինձմէ» խորագիրով: Եւ շատ արդար կը գտնէի այդ վերնագիրը, որովհետեւ համոզուած էի, թէ Աստուած կը վախնայ բոլոր անոնցմէ, որոնց վիճակուած է մեծ մարդ ըլլալ, եւ կը վախնայ իր իսկ անձնական շահերուն համար, կը վախնայ, որ օր մը իր գահը կը խլեն իրմէ: Եւ այդ օրուան հեռանկարէն սարսափած՝ կը սպաննէ, կը սպաննէ զանոնք իրենց փոքր տարիքին, թոյլ չտալով, որ մեծնան եւ զիմք տապալելու զօրութեան հասնին:

Ես կը մերկացնեմ Աստուծոյ այդ թաքուն քաղաքականութիւնը, որպէսզի գալիք սերունդները

ՊԵՏԻԿ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ

* Ծանօթ: Գրութիւնը պահպանուած է այնպէս, ինչպէս գրուած է, անիկա մնացած է անաւարդ, շարունակութիւնը կարելի չէ եղած գրնել: Նաև իմրազրական միջամբութիւններ չեն կալվարուած, օրինակ «չէ»-երը չեն վերածուած «ոչ»-ի:

Ինչ ընենք, հոգի, որ կեանքը ունայն է, գեր մենք ըլլանք լեցուն եւ հոգ չէ, թէ շնչին համեմատութեամբ մեզմով լեցնենք այդ ունայնութիւնը, լեցուինք իրադրո՞վ եւ կարելի եղածին չափ այդ ունայնութեան ազդեցութիւնը նուազ ըլլայ մեր կեանքին վրայ: Ես սկիզբէն իսկ քիչ մը սինիք եղած եմ կեանքին հանդէպ, ինչպէս օր մը ըսաւ ինձի տոքք. Փափազեանը, բանաստեղծութիւններէս մէկ քանին կարդալէ եսք: Փոքր տարիքէս միշտ մտածեր եմ, որ կեանքը ունայն է, որքան ալ գեղեցիկ ըլլայ՝ վերջաւորութիւնը մահ, եւ որքան ալ ուրախ ըլլայ մէկուն կեանքը, վերջաւորութիւնը ողբերգութիւն է, քանի որ վերջը մահ է: Բայց այս բոլորը գիտնալով հանդերձ արդեօք մարդ պէ՞տք է յոռետես ըլլայ, թէ ընդհակառակն՝ գիտնալով հանդերձ, որ կեանքը դաժան է, ըլլայ ուրախ, շատ լուրջի չառնէ կեանքը՝ տրուած ըլլալով, որ անխուսափելին կը կատարուի մեր կամքէն անկախ: (Կեանքը լուրջի չառնել՝ անլուրջ ըլլալ ըսել չեմ ուզեր, չեմ գիտեր, թէ որքան յստակ կրնամ բացատրել միտքս, որ թերեւս ինձի համար ալ յստակ չէ այս պահուն): Այսինքն ըսել կ'ուզեմ, չմտահոգուիլ շատ, մտահոգութիւնը չխորացնել, եթք զուր է անիկա: Ես ամէնէն շատ բնութեան օրէնքին հաւատացած եմ կեանքիս մէջ, եւ եթէ ապրիլը բնական է մարդուն համար, երջանկութիւնը բնական է եւ ցանկալի, ապա ուրեմն մահն ու արցունքն ալ պէտք է ընդունելի ըլլան մարդուն համար, որովհետեւ բնութեան օրէնքը այդ կը պահանջէ:

ՊԵՏԻԿ ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ (19 Մարտ 1986)

(Հայրուած՝ Սոնիային յղուած նամակէ մը)

ԱՆԴԵՆԱԿԱՆ ԶՐՈՅՑ

**Բանասպելով մը իիև եւ միշտ նոր
յիշապակը ոգեկոչելով խօսք
իիներուն եւ նորերուն... Թորոս
Թորանեանի սրբի խօսքը խօսք է
ապրած եւ ապրող
զիր-զրականութեան նուիրեալներուն:**

Սիրելի Պետիկ Հերկելեան,
Բանաստեղծ եղբայր,
Այսօր մամուլին մէջ կարդացի յօդ-
ուած նը՝ գրուած քու մասիդ: Հոն գրուած էր, թէ բանաստեղծը եթէ ապ-
րէր, այսօր կ'ըլլար վարսուն տարեկան:
Այսպիսի սուտի ես չեմ հանդիպած
Պետիկ. բանաստեղծները կը մնան
այն տարիքին, երբ մեկնած են մեղքի
այս հով հովիտէն դեպի անդենական,
այսինքն՝ կը մնան երիտասարդ, քեզի
պէս:

Ու տուեալ յօդուածը, որ ձեռքիս էր,
յուշերու ճամբով զիս տարաւ այն օր-
ուան, երբ լսելով, թէ անհանգիստ ես
ցաւով մը մահաբեր, եկայ Պէյրութի այն
տունը, ուր կը մնայիր:

Զիս մօսդ բերողը եղբայրդ եղաւ՝
Մովսէսը:

Երբ հասայ սնարիդ մօտ, դուն փակ
աչքերով շնչող էակ մըն էիր միայն:

Մայրդ, սիրելի մայրդ, անկիւն մը
նստած, սեւեռաբիք քեզ կը դիտէր, երբ
հազի բերանը կրցաւ բանալ ըսելու հա-
մար ինծի. «Քնացած է, բայց ձեռքէ
կ'երթայ հոգեակս»:

Ու ես, սնարիդ մօտ նստած, բարձր
ձայնով գոչեցի.

- Սիրելի՝ Պետիկ, բանաստեղծ
տղայ, այդ ո՞ր բժիշկը ըսած է քեզի, որ
հիւանդ ես: Սիրել մուսալեոցին, ժայռե-
րէն ծնած տղան կը հիւանդանա՞յ, ել
նայիմ, ել, որ խօսինք հետոք:

Պետիկը բացաւ աչքերը, հարցական
հայեացք մը նետեց վրաս ու ըսաւ.

- Պոռացո՞ն մարդ, ո՞վ ես դուն:
Ես պատասխանեցի.

- Պետիկ ճան, դուն գիրքերդ կը փո-
խանակե՞ս Հալէպ ապրող հայու մը
հետ, գիրքերդ մակագրելով կարծես
շուշան-վարդերով...

- Թէ ոչ ժորոսն ես,- ըսաւ Պետիկ:
 «Այո»-իս վրայ, ուղղուեցաւ քիչ մը,
 ու մենք գրկեցինք զիրար: Ես ու Պետիկ
 կը առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնէ-
 ինք զիրար, փոխանակած զիրքերով
 տեսած էինք զիրար, այսինքն՝ բանաս-
 տեղծութիւններով եւ Պետիկին բողոքի
 «Եահու» արձակով:

Նստեցաւ Պետիկ բանաստեղծ
 տղան, ու մեր գրոյցը տեսնեց ամբողջ
 ժամ մը:

Մինչ անդին մայր Հերկելեանը մեղմ
 ձայնով կ'ըսէր.

- Կեանք տուիր տղուս, կեանք
 տուիր...

Ես այս կողմէ բղաւեցի դարձեալ.

- Ինչո՞ւ ճաշ չէք տար Պետիկին,
 անօթի՞ պիտի թողով զինք արդեօք:

Մայրը ճաշ թերաւ: Պետիկ կուշտ մը
 կերաւ:

Ու մենք շարունակեցինք մեր գրոյցը:
 Ի՞նչ բանի մասին կրնային խօսիլ երկու
 հոգիներ, եթէ ոչ գրականութեան:

Պետիկը պատմեց իր ծրագիրներէն,
 ես խօսեցայ գրելիքներուս մասին ու բո-
 լորով՝ շորս հոգի, ապրեցանք յիշատա-
 կելի պահ մը:

Ողջագուրումով բաժնուեցայ Պետի-
 կէն: Երբ իր եղբօրը՝ Սովուսին հետ աս-
 տիճաններէն կ'իջնեինք, լեցուն էին
 բժիշկի աշքերս:

- Սովուս,- ըսի անոր,- եղբօրդ վիճա-
 կը ծանր է, ես ուզեցի զուարթ պահ մը
 ստեղծել, այդքան, եղբայրդ շուտով կը
 լրէ ցաւերու այս աշխարհը:

Յուզուած էր նաև խօսակիցս:

Ես Պետիկ բանաստեղծին հանդի-
 պեցայ առաջին ու վերջին անգամ:

Վերադարձայ Հալէա:

Եւ ի՞նչ: Կարճ միջոց մը ետք թերթ մը

որպէս գուժական կը յայտնէր բանաս-
 տեղծին մեկնումը:

Սպասեցի, որ այլ ճակատի թերթ
 մըն ալ գուժէ մեկնումը Պետիկին:

Երկու շաբաթ այդ ճակատի թերթը
 լուծ էր այս մեկնումին մասին:

Նստեցայ բարկութեանս մարտկոց-
 ներուն վրայ ու հասայ Պէյրութի մէջ
 գտնուող այն թերթին խմբագրատունը,
 ուր տպուող թերթը լուրին պահած էր
 բանաստեղծին մեկնումին մասին:

Ես չի մտնողը այդ թերթին դրանէն:
 Բարկութեամբ եւ Զենով Օհանի ճայնով
 գրեթէ պոռացի խմբագիրին դէմքն ի
 վեր.

- Խմբագիր, այս քաղաքին մէջ բա-
 նաստեղծ մը մեռաւ, ինչո՞ւ ձեր թերթին
 մէջ արձագանգ չգտաւ այդ մահուան
 լուրը, ինչո՞ւ...

- Եղբայր, անոր դագաղը Եռագոյ-
 նով պատեցին,- ըսաւ:

- Հարցումս դրօշակին մասին չէ, այլ
 մեկնողին մասին է: Բանաստեղծ մը
 զնաց այս աշխարհէն, կարծէք թէ այս
 քաղաքին մէջ ասկէ ետք հայերէն լե-
 զուով գրող բանաստեղծներ պիտի
 ծնի՞ն. ինչո՞ւ որպէս լրագիր այդ լուրը
 չհաղորդեցիք,- հարց տուի:

- Եղբայր, գրող չեղաւ...

- Տուր նայիմ քանի մը էջ թուղթ, Հա-
 լէակէն թուղթ չեմ թերած հետս, ես պիտի
 գրեմ իմ Պետիկիս, քու Պետիկիդ, մեր
 Պետիկին մասին:

Ու նստելով խմբագիրին սեղանին
 ծայրը՝ գրելէ ետք յօդուածը, երկարելով
 թուղթերը խմբագիրին, քիչ մը մեղմա-
 ցած բարկութեամբ գոչեցի.

- Հաճիք, կարդացէք, եթէ չհանիք, իմ
 ներկայութեանս պատռեցէք այս թուղ-
 թերթ եւ զամբիւղը նետեցէր...

Խմբագիրը կարդալէ ետք այդ գիրը՝ յարեց.

- Հիմա՞ զրեցիք...
- Չէ՞ որ թուղթը դուք տուիք...

Յաջորդ օրը այդ թերթին մէջ տպուած էր յօդուածս:

Ու ես, երկու-երեք օր Պէյրութի մէջ մնալէ ետք զացի Այնձար, ցաւակցութիւններս յայտնելու բանաստեղծին մօրը:

Մայր Հերկելեանը զրկեց զիս, չդադրող լացը շարունակելով ըսաւ ինձի.

- Տղա՛ն, զանձի մը պէս պահած եմ յօդուածդ,- ու պահարանէն դուքս բերաւ այդ թերթը:

Ես կրկին տեսայ Պետիկը Այնձարի իր բնակարանին մէջ:

Անունները խօսուն կ'ըլլան: Բանաստեղծին ազգանունը Հերկելեան էր: Ծնած էր հայ մշակոյթի դաշտը հերկելու եւ ցորեաններ շաղ տալու համար հայոց դաշտերուն, վասն ասոր հասկելու, վասն մեզ ու բազմաց: Բայց իր գործը մնաց կիսատ, ինչպէս Անդրանիկին գործը:

Բայց մեր Եռագոյն դրօշը ՍԱԿ-ի հրապարակին վրայ երկինք բարձրացաւ, որպէս պետական դրօշ Պետիկին մէկ հայրենակիցին միջոցով: Այն դրօշը, որ դրուած էր բանաստեղծին դագաղին վրայ, դարձաւ հանձար, բերկրանքի դրօշ:

Պետիկ սիրելի, դուն վարսուն տարեկան չես, դուն յաւէտ երիտասարդ ես, ծնած Մուսա Լերան այն բազմահարիւրամեայ ծառէն, որուն փշակին մէջ չորս հոգինվ նատած կը խաղան հայրենակիցներդ:

Մուսալեռցի ըլլալը պատզամ մըն է ու պատզամդ, բանաստեղծ տղայ,

Տոք Անգեղի եղունգով է դաջուած Կիլիկեան Հայաստանի բոլոր եօթը զիւղերուն քարաժայոերուն վրայ, ու այդ պատզամը ամբողջական հայրենիք կը բուրէ:

Այս գիրը վկայ, դուն ողջ ես:
Ողջո՞յն սիրելի բանաստեղծին:

*Այսօր ու միշտ բոյդ՝
ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ*

* * *

Այս բոլորը հեքիաթ չկարծէք: Եթէ թումաննեանին յանձննէիք այս ձեռագիրը, աւելի փայլուն պատմութիւն մը կը յօրինէր:

Բայց ես գրեցի նոր օրերու այս հեքիաթը, յայտարարելու համար. հայը ուր ալ ծնի, Էրզրումի թէ Սասունի մէջ, Զէյրութի թէ Շեպէլ Մուսայի մէջ, Հաճռնի թէ Շապին Գարահիսարի մէջ, Հին Երեւանի՝ Էրեբունիի մէջ թէ Արտաշատի, կը պատկանի Թորգոնեան ցեղին, նոյն ցեղի, մեկ ցեղի զաւակ է: Մէկ է, միասնական, ուրիշներ մեզ բաժնել կ'ուզեն: Բայց մենք մէկ ըլլալու անհնարութիւնը արդէն կը վերածնենք հնարաւորի ու Հայոց Ցեղասպանութեան 100-ամեակի նախօրէին աշխարհով մէկ կը գոչնեն՝ կեցցէ՝ ամբողջական Հայաստանը ու բարին ընդ ձեզ այժմու Հայաստանի, անկախ Հայաստանի թէ սփիւրքի մէջ ապրող հայեր:

Ու հաւատացէք նոյն յանկերգը պիտի լսէք Տէր Զօրէն ու բանաստեղծ Պետիկ Հերկելեանէն:

Դարձեալ եւ միշտ՝ բարին ընդ ձեզ, հայ ժողովուրդ:

ՆՈՅՆ

**Հսենը հայրենի գրականագէտ
Թաղեւոս Խաչպրեանը
Պետիկ Հերկելեանի
մասին հայ սպեկծագործական
գրականութեան ծիրին մէջ**

Պետրոս Դուրեանը, Սիսաք Մեծարենցը, Պետրոս Հերեանը որքան էլ նրանք ապրել են տարբեր ժամանակներում, սակայն նրանք իրենց վիճակուած ճակատագրով, կարծես, ժամանակները քերել են մի հարբութեան վրայ: Հսկայական անջրպետ է դնում ժամանակների մերձակայ տարածութեան վրայ, ապա գեղարուեստը, մերձեցնում է այդ տարածութիւնը, եւ դրա լաւագոյն օրինակը, քերես, Դուրեան, Մեծարենց, Հերեան (ի դէպ, բանաստեղծութիւններում գրական անունը՝ Պետրոս Հերեան է, իսկ արձակում՝ Պետիկ Հերկելեան (Եռիհու-ն), եռանկիւնին է, որի գագարը, անշուշտ, արարումն է, բառի արարումը: Կեանքի ու մահուան առճակատումը նրանց կայուն հոգեվիճակն է, որի յաղթահարման միակ ելքը բառն է, նրա բացայայտումն ու արարումը, նրանով ընդվզելն ու նրանում ապրեցնելով անցողիկը: Երեք բանաստեղծներն էլ գիտեն իրենց բաժին ընկած ապրելու ողբերգական սղութիւնը, եւ նրանց տագնապը այդ սղութեան մէջ արարման բաղձանքն է, կեանքը մաքրագործելու բաղձանքը:

Ցիշատակուած երեք բանաստեղծ-

ներն է՝ սիրոյ, համբոյրի ու կեանքի կարօտ, այլ բան չեն ուզում, քան «ուրախութիւնն անանձնական» եւ ինչպէս գրում են, թէ՝ Պետիկ Հերկելեանը կը փորձէ բանաստեղծութիւններու ընդմէջեն յայտարարել եւ միաժամանակ պաշտպանել իր սէրն ու սիրուիին:

ՏԵՍԱԿԵՏ

Ի ՊԵՏՍ ԶԱՐԳԱՑԵԼՈՅ

ԿՐԿԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՄՏԱՇՈՎՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հաճոյքով կարդացի «Սուրբ գրային» ընդհանուր խորագրին տակ եւ «Սոգերուն այցը» ենթախորագիրին տակ՝ «Հասկ»-ի հինգ յաջորդական թիւերուն մէջ լոյս տեսած յօդուածաշարք մը: Վերջինը՝ Օգոստոս-Սեպտեմբեր, թիւ 8-9, էջեր 722-730:

Հետաքրքրութիւնս գրաւականն է գնահատանքիս, որուն արժանի էր այս շատ լուրջ ու ձեռնիհաս գրութիւնը: Ծնորհաւորելի է հեղինակը՝ Վաղինակ Ծ. վրդ. Մելոյեանը: Սակայն ես ճամբայ չեմ ելած անոր բովանդակութեան քննարկումին համար, այդ կը ձգեմ աւելի ձեռնիհաս անձերու խնամքին: Կ'ուզեմ քանի մը լեզուական նկատողութիւններ ընել՝ հիմնուելով Վերջին թիւին վրայ միայն: Նշումներ, որոնք կը վերաբերին ընդհանրապէս հայերէն գրողներուն եւ խօսողներուն, որոնց թիւը, ափսոս, կը նուազի: Հարկ է պաշտպանել եւ լեզուն, եւ զայն գրողներն ու խօսողները:

1. Սուրբ գրային

Այս խորագիրի ուղղագրութեան առնչութեամբ երկու անգամ գրեցի «Հասկ»-ի խմբագրութեան: Արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան քեմ «Հասկ»-ն կ'ակնկալուի յաւելեալ բծախնդրութիւն:

Հարցը հետեւեալն է. երբ երկու անջատ բառեր կը վերիմաստաւորուին նոր բառ մը կազմելու համար, ասոնք կը գրուին միացած՝ իբրեւ մէկ բառ. այսպէս՝ **Միջին Արեւելք---միջինարեւելեան**, **Մայիս մէկ---մայիսմէկեան**, **Կարմիր բանակ---կարմիրբանակային**, **ուրբաթ օր---ուրբաթօրեայ**, **Փոքր Ասիա---փոքրասիական**, ուրեմն նաև՝ **Սուրբ գիրք---սուրբգրային**, **սուրբգրական** եւ այլն, բոլորն ալ հասարակ ածականներ են եւ չեն ալ զիսագրուիր: **Սուրբ գրային** ձեւը լեզուական անհեթեքութիւն է:

2. Պիտի չկրնային

Ծիշդ է, որ կ'ըսենք ու կը գրենք կրնան, կրնային, սակայն ապառնին

կ'ընենք պիտի կարենար, պիտի կարենային, ուրեմն ժխտականը՝ պիտի չկարենար, պիտի չկարենային:

3. Զորս---զորս---որ

Առաջին էջի 7-րդ, 9-րդ և 11-րդ սողերուն մէջ են այս երեք յարաբերական դերանունները եւ երեքն ալ հայցական հոլով ուղիղ խնդիրի պաշտօն կը կատարեն: Լաւ է միշտ հետեւիլ պարզ ձեւին եւ կիրարկել միայն որ-ը, քանի զոր եւ զորս ձեւերը միշտ փորձանալոր են եւ յետոյ՝ աշխարհաբար չեն: Հաճագիստ մտօք կարելի է զոր եւ զորս հայցականները պատմութեան գիրկը նետել ու գոհանալ որ-ով՝ եզակի թէ յոգնակի:

Սխալ կիրարկուած է, օրինակի համար, զոր հայցականը հետեւեալին մէջ. «Բացատրութիւն մը կը գտնենք Լիոն Պապին մօտ, զոր կը մէջբերուի Սեբաստացիին կողմէ» (10-րդ հատուած): Պէտք է ըլլայ՝ Որ կը մէջբերուի Սեբաստացիին կողմէ:

Գովելի է հետեւեալ օրինակը, որ արդէն մեր առաջարկած ձեւը ունի. «Այն ճամբաները, որ տէրը բացած է մեր առջեւ» (Եջ 729, 1-ին հատուած):

4. Ո՛չ սիրելիներ:

Սիրելիներ գոյականը կոչական է, ուրեմն պէտք է միշտ մեկուսացուի իր առջեւի ու ետեւի բառերէն ստորակէտով կամ տեղին համեմատ վերջակէտով. ուրեմն՝ **Ո՛չ, սիրելիներ:**

5. Նուիրատութիւն---ընծայատուչութիւն

Ասոնցմէ իւրաքանչիւրը կիրարկ-

ուած է երկու անգամ: Առաջինը ճիշդ կառոյց է՝ **նուիրատու+ութիւն**, թէեւ աչքի հանգստութեան համար կարելի է գրել **նուիրատութիւն**, այսինքն՝ **ուուցուու**, որ աւելի գեղեցիկ է, սակայն պարտադիր չէ: Սխալ է երկրորդը, քանի որ ասոր արմատն է **տուիչ**, որուն ետեւը **ու չկայ** եւ որուն ածանցաւոր ձեւը՝ **տուիչ+ութիւն**, կ'ըլլայ պարզապէս **տուչութիւն** ի ձայնաւորի կորուսոնվ: **Տուչութիւն** բառը կրնար հաստատել «Նոր բառգիրք հայկագեան լեզուի» աշխատութեան մէջ: Այնտեղ կը գտնելք **տուչութիւն** ձեւը եւս, որ ընտիր չէ, ուամիկին զոհացում տալու հնարք մըն է. բառիս դասական ձեւը **տուչութիւն** է, որ պէտք է արտասանել, այո՛, **տուչութիւն**: Ուրեմն՝ **ընծայատուչութիւն**:

6. Սիրայօժար կերպով ընծայ տալու

Այս հասուածին մէջ **կերպով** բառը աւելորդաբանութիւն մըն է, որ միայն կ'ապականէ մեր լեզուն: Փորձենք զայն կարդալ առանց այդ բառին եւ պիտի տեսնենք, որ հասուածը անհամեմատ աւելի կուռ, կայտառ ու առինքնող է: Նոյնը կը գտնենք քիչ անդին լոելեայն **կերպով**-ին մէջ:

7. Չուր տեղ չէ որ Պօղոս առաքեալ...կը քաջալերէք:

Այս **չուր տեղ**-ը ռամիկին **պարապ տեղ** լսածն է, սա ալ իր կարգին թրքերէնի **պոշ երինտա** դարձուածքն է: Ընտիր հայերէնը կը թելադրէ որ գրենք՝ «**Ի չուր չէ**, որ»:

8. Սեբաստացին կը հաստատէ, թէ իին հայրերու խօսքին համաձայն, Մել-

բոնը ոսկի ընծայեց Տիրոց:

Երբ զլխաւոր նախադասութեան բայր հաստատել է, երկրորդական նախադասութիւնը չենք կրնար թէ շաղկապով սկսիլ, քանի որ այս շաղկապը, ինչպէս անունը վրան է, **թէականութիւն**, թէական իրողութիւն կը յայտնէ, շփորի, կասկածի, անվստահութեան շաղկապն է ան: Եւ զայն կը գործածենք մասնաւրաբար կասկած ու շփոր արտայայտող բայերու հետ. օրինակ՝ **կը բուի թէ, կարծեմ թէ, կ'երեւի թէ, կ'ըսեն թէ...**եւ այլն: Հաստատ միտքեր արտայայտող բայերուն հետ կը գործածենք որ շաղկապը՝ **կը հաստատէ որ, գիտեմ որ, կը վկայեմ որ, համոզուած եմ որ եւ այլն:**

Նոյն սխալ կիրարկութիւնը 10-րդ հաստուածին մէջ՝ «Լիոն պապը **կը հաստատէ, թէ...**»:

9. Մատուցելով...մատուցանելով

7-րդ հաստուածին մէջ կայ ասոնց առաջինը, քիչ անդին՝ երկրորդը: Առաջինը կ'ենթադրէ **մատուցել** կարձ ու կոկիկ աշխարհաբարեան սկզբնաձեւը, իսկ երկրորդը՝ գրաբարեան ժամանակավրէա ու ծանծաղ **մատուցանել** սկզբնաձեւը: Պէտք է զանալ խուսափիլ նման երկուութիւններէ՝ միշտ ի նպաստ աշխարհաբարին: Գրաբարեան ձեւը յաճախաղէա է հայ եկեղեցական կրթութիւն ստացածներուն գրիչին տակ, որովհետեւ Աստուածաշունչը ունի մատուցանել հնացած ձեւը, որ պէտք է առաջին առիթով սրբագրուի:

Ահաւոր է մանաւանդ **մատուցանած-ը**, երբ ունինք աշխարհաբարեան

մատուցած-ը:

10. **Պատուըուելու** (էջ 728, հատուած 14)

Պատուել ներգործական բային կրաւրականը կ'ըլլայ **պատուուիլ**. որովհետեւ բայի մը կրաւրականը կը ստանանք անոր ել կամ իլ վերջաւորութիւնը վերածելով ովիլ-ի. օրինակ՝ **երգել---երգ-ուիլ, խօս-իլ---խօս-ուիլ, ուրեմն՝ պատու-ել---պատու-ուիլ**, սա իր կարգին կու տայ՝ **պատուուելու**: Աչքին գոհացում տալու համար, ինչպէս տեսանք վերը, կարելի է աւելի կոկիկ գրել՝ պատուուելու:

Նոյն հետայն պէտք է գրել՝ **հաշիւ-հաշուել-հաշուուիլ, հովիւ-հովուել-հովուուիլ, կեղեւ-կեղուել-կեղուուիլ, թօրուել-թօրուուիլ** եւ այլն, որոնք բոլորն ալ ընդհանրապէս սխալ կը գրուին արեւմտահայ մանուլին մէջ, որովհետեւ մեր դասագիրքերուն մէջ այս տարրական կանոնը չէ աւանդուած:

11. Հերովդէս պայքար յայտարարեց նորածին Յիսուսի դէմ, եւ պարտուած դուրս եկաւ:

Երբ բարդ համադասական նախադասութեան մը երկու բաղադրիչներուն բայերը ունին նոյն ենթական, ապա այդ բաղադրիչները շաղկապող եւ-էն առաջ ստորակէտ չի դրուիր: Այսինքն՝ **յայտարարողը** եւ **պարտուողը** նոյն **Հերովդէս** ենթական է, որեմն եւ շաղկապէն առաջ ստորակէտ չի դրուիր:

12. Աստուածասպան

Աստուած բառը կը գլխագրենք, սակայն ասկէ յառաջացած ածանցաւոր

Եւ բարդ բառերը չենք գլխազրեր, այսպէս՝ **աստուածաբան**, **աստուածաբնակ**, **աստուածագործ**, **աստուածագործութիւն**, **աստուածագուփ**, **աստուածադադատ**, **աստուածադրոշմ**, **աստուածազան**, **աստուածազգեստ**, **աստուածազգի**, **աստուածային**, **աստուածասպան**, **աստուածութիւն** եւ այլն: Բացառութիւն կը կազմէ Աստուածամայրը, որովհետեւ սա սուրբ կոյս Մարիամին տրուած երկրորդ անուն մըն է: Մնացեալ բոլորը հասարակ ածականներ են:

13. Աստուած երազի մը մէջ հրահանգեց մոգերուն չվերադառնալու Հերովրէսի մօս:

Հրահանգել բայր ներգործական է, ուստի կը պահանջէ հայցական հոլով ուղիղ խնդիր, այսինքն՝ **չվերադառնալ** եւ ոչ թէ **չվերադառնալու**. այս վերջինը տրական հոլով է:

Կը վերջացնեմ հետեւեալ խորհրդածութեամբ. գրուած է **Մխիթար Վրդ Սերաստացի**:

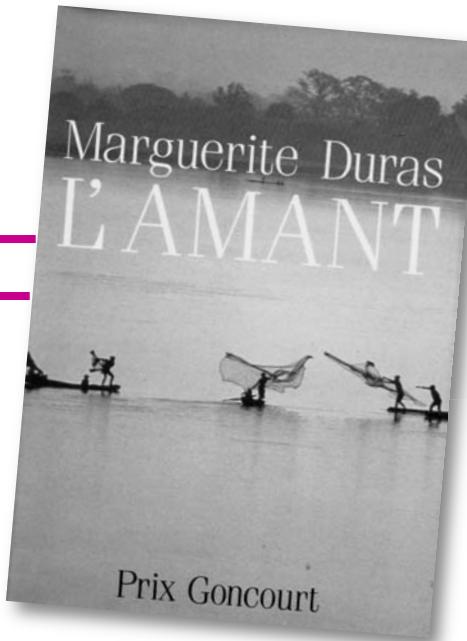
Աւելի քան 30 տարի առաջ բախտը ունեցած եմ Վեճետիկ՝ Սուրբ Ղազար գտնուելու: Այստեղ ինձի ցոյց տուին Մխիթար աբբահօր մէկ ձեռագիրը կամ ձեռագիրին պատճենը, որուն տակ ստորագրուած էր **Մխիթար Վարդապետ**՝ փոքրատառ վ-ով: Զիս ընդունող վարդապետը բացատրեց, որ Մխիթար Սերաստացի միշտ այդպէս ստորագրած է, մեծատառ **Վարդապետ** մակղիրը վերապահելով միայն Քրիստոսին: Արդեօք կաելի՞ է այս պարզութեան ջահակիրները դառնալ այսօր ալ եւ չգլխազրել հայ եկեղեցւոյ սպասաւորներուն ու ծառաներուն կրած մակղիրները՝ սկսելով **Դպիրէն** ու **Սարկաւագէն**՝ հասնելու համար մինչեւ վերերը...:

armenag@gmail.com

Յ.Գ. Եթէ ունկնդրութեան ցանկութիւն ցուցաբերուի միահոգ ընթերցողներէ եւ հայերէնի պաշտպանութեամբ հեղաքրքրուողներէ, կարելի է շարունակել զրոյցը:

ԱՆԱ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՄԱՐԿՈՐԻԹ ՏԻՒՐԱՍ
(Marguerite Duras)
(1914- 1996)

**«ՍԻՐԵԿԱՆԸ» (L'AMANT) ՎԵՊԻ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ,
ՀԱՏ ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ**

"... pour que vous vous intéressiez à moi
il faut que je vous parle de vous..."
Un barrage contre le Pacifique (Folio n°882)

«...որպէսզի դուք հեղաքրքրուէք ինձանով,
պէտք է, որ ես խօսեմ ծեր մասին»:
Պատճեշ Խաղաղ Ովկիանոսի դէմ (Ֆոլիո, թիւ 882)

Այս օրերին, երբ ամենուրեք նշում է գրող, քատերզակ, դիպաշարի հեղինակ եւ բեմադրիչ Մարկորիթ Տիւրասի՝ (իսկական ազգանունը՝ Տոնատիո - Donnadieu) 20-րդ դարի ֆրանսիացի ամենամեծ կին գրողի ծննդեան 100-ամեակը, բնականաբար մենք եւս շենք կարող անտարբեր մնալ նրա մեծար-

ման այս խանդավառ գործընթացին: Դեռևս նրա 80-ամեակի առթիւ 1994թ., Երեանում նորաստեղծ «ԱւեՄ» հրատարակչութիւնը միանգամից լոյս ընծայեց Նոր վէպ գրական հոսանքի ներկայացուցչի երեք ստեղծագործութիւնները՝ «Հանգիստ կեանք», «Հիրոսիմա, իմ սէր» եւ «Սիրեկանը»:

Ֆրանսիական Մարկօ թագուհին, ինչպէս Դիլրասին անուանում էին Ֆրանսիայում, արդէն 1960թ. Քաննի շարժապատկերի փառատօնում «Moderato cantabile» գրքի հիման վրայ գրած համանուն ժապատենը արժանացաւ համընդհանուր գնահատման, իսկ կնոջ լաւագոյն դերակատարման անուանակարգում Ժաննա Մորոն ստացաւ «Ոսկէ Արմաւենի» մրցանակը: Այսուհանդեռձ, Տիլրասի ամենահոչակատր գործը, ինքնակենսագրական պատմութիւնն է՝ «Սիրեկանը»⁽¹⁾, որը կարելի է համարել Տիլրասի երկրորդ ծնունդը, որը լոյս է տեսնում 1984թ. Եւ անմիջապէս ունենում աննախադէպ յաջողութիւն. 1,500,000 օրինակ վաճառում է մի քանի օրում, թարգմանում է 50-ից աւելի լեզուներով, նոյն՝ 1984թ. արժանանում Կոնքուր (Goncourt) մրցանակին, իսկ 1992թ. այդ վեպն ժապատենի կը վերածուի համընդհանուր փառքի արժանացնելով նաեւ բեմադրիչ Ժան-Ժաք Անյին (Jean-Jacques Annaud):

Ականատես ենք պատմողի ներկայութեանը, առեւերոյթ պատմական շարադրանքը երկրորդ հարբութեան վրայ է, իրականում այն առկայ է ամբողջականութեան մէջ, որն ունի աւելի բանաստեղծական, քան վիպական բնոյթ: Նա զնուում եւ մեզ ցոյց է տալիս իր ստեղծած արարածներին՝ մէկը միւսի հետ ունեցած իրենց կապերի միջոցով: Ծայրայեղօրէն կրճատելով աւանդա-

կան վեպի «տեսարանները», Մարկը-րիթ Տիլրասը՝ Նոր վեպի⁽²⁾ ներկայացուցիչներից մէկը, պահում եւ ուսումնասիրում է միայն երեւացող կապերը (ինչպէս ծովախեցգետինները ցանցում)⁽³⁾, որոնք ի յայտ են զալիս հանդիպման կամ որեւէ խօսակցութեան շնորհի՝ անընդմէջ թաքցնելով բառի, վարանման, լուութեան մի ձայներանգ, մի շարժմունք՝ աւելի խորաքափանց կապերի մէջ: Այս հիմքը ամբողջովին փոխանցուած է հայերէն թարգմանութեան մէջ:

Հարկ ենք համարում մանրամասնել Նոր վեպի որոշ առանձնայատկութիւններ (չշփոթել Նորավեպի հետ, որը եւ ֆրանսերէնում, եւ հայերէնում Նովելն է):

Նոր վեպը ցանկանում է վերակենդանացնել վիպապաշտ սեռը, որը զալիս է վաղ ժամանակաշրջանից: *Նոր վեպի* հիմնական դրոյթներն են.

1. Վեպի գլխաւոր հերոսի մահը

Նոր վեպի ներկայացուցիչների գործերում չես հանդիպում անհատականացուած գործող անձի, նրանք իրաժարում են խորապէս վերլուծել անձի գիտակցութեան յօրինուածութիւնը: Յատուկ անունները սուկ պարզ օժանդակութիւն են նրանց համար:

2. Գլասական պատումի

բացակայութիւնը

Նոր վեպի ներկայացուցիչները

(1) Duras Marguerite, L'Amant, Éditions de Minuit, Paris, 1984.

(2) Նոր Վեպ. գրական ուղղութիւն:

(3) Արտայայտութիւնը՝ Նաթալի Սարրաւ (Nathalie Sarraute):

պատմութիւնը չեն կառուցում, որի դրուագները յաջորդում են միմեանց՝ ըստ որոշակի կապակցուած դասական պայմանականութիւնների: Որոշ առումով կարելի է ասել, որ Նոր վիպասանների ստեղծած խառնաշփորտութիւնը վերարտադրում է մեր կեանքում եղած անկարգութիւնը. նրանք հրաժարում են պատասխանել մարդու հարցերին, որը, պէտք է ասել, երբեմն կորած է կեանքի հնասնի մեջ, որտեղ նա միշտ չէ, որ ստանում է իր իսկ առաջադրած հարցերի պատասխանները:

3. Յանձնառու գրականութեան մերժումը

Նոր վէպի ներկայացուցիչները ոչինչ չեն ցանկանում բացատրել. այստեղ նրանք հակադրում են պարտաւորուած (յանձնառու) գրողներին, ինչպէս, օրինակ՝ Ալեն Ռոբ-Գրիլե (Alain Rob-Grillet) և Ժան-Փոլ Սարտր (Jean-Paul Sartre):

4. Խզում աւանդական վէպի հետ

Նոր վէպի ներկայացուցիչները պայքարում են աւանդական վիպական պայմանականութիւնների դէմ:

Օրինակ, աւանդական ոճի գրողը կը նկարագրի մի հերոսի, որը ձեռքը դնում է մէկ այլ գործող անձի ուսին (Պողոսը բարեկամաբար ձեռքը դրեց Պետրոսի ուսին): Իսկ Նոր վիպասանը կը նկարագրի ուսին դրուած ձեռքը, առանց բացատրելու շարժումը, ընթերցողը ինքը կը կարողանայ տեսնել այս կամ

այն շարժմունքը, տալ այս կամ այն բացատրութիւնը: Այդ իմաստով Նոր վէպի հարստութիւններից եւ դասակարգումներից մէկն էլ այն է, որ խանգարի ընթերցողի կրաւորական ընթերցանութեանը: Ընթերցողը ինքը պէտք է բերի իր սեփական բացատրութիւնները. նա դառնում է գործօն ընթերցող, որը մասնակցում է ստեղծագործութեան գործընթացին. ընթերցողը ստեղծում է իր սեփական գիրքը:

Անդրադառնալով Մարկրիթ Տիլասի «Սիրեկանը» վէպին՝ նշենք, որ այն բարգմանելու համար պէտք է նախօրը ուսումնասիրել եւ հասկանալ հեղինակի ոճը՝ հաշուի առնելով Նոր վէպ գրական ուղղութեան առանձնայակութիւնները:

Կարենոր է վէպի ոճական ամբողջականութեան փոխանցումը, չնայած ինքը՝ հեղինակը, գրում է. «Ես չեմ մտահոգում ոճի հարցերով. ասում եմ բառերն այնպէս, ինչպէս հասնում են ինձ: Այս, շարժում անում եմ այնպէս, ինչպէս դրանք յարձակում են ինձ վրայ, ինչպէս կուրացնում են ինձ: Ակզրում բառերն եմ տեղադրում, այնպէս կար-

ծես նախադասութեան ծաւալը կախուած է քառերի դիրքից: Եւ դրա հետեւանքով նախադասութիւնը կապուում է քառերին, համաձայնում նրանց հետ, որքան կարող է: Ես չափազանց քիչ եմ մտահոգուում քառերով, քանզի գրելաձեւը որ ես փնտռում էի երկար Նոր Վեպ. Ա. Յ./, շատ երկար ժամանակ, արդէն գտել եմ: Այժմ վստահ եմ, որ առօրեայ գրելաձեւը, ես կ'ասէի՝ գրեթե մտացրի գրելաձեւը, որը վազում է, աւելի շատ շտապում է իրերը որսալու, քան դրանք ասելու համար: Տեսն՝ եք, ես խօսում եմ քառերի զագաբնակէտերի մասին, գրուածք, որը վազում է զագաբների վրայով, որպէսզի արագ հասնի, որպէսզի չկորչի: Քանզի գրելը տրամա է, խսկոյն մոռանում ես ամէն ինչ, իսկ դա երբեմն ահաւոր է»⁽⁴⁾:

Ֆրանսիական Հնդկաչինում անցկացրած իր մանկութեան եւ պատանեկութեան պատմութիւնը՝ «Սիրեկանը» ինքնակենսագրական այս վեպը, ինքնաւերլուծութիւն է: Պատմութեան առաջին մասում նշուում են երկու հիմնական իրադարձութիւններ՝ Մեքոնկ գետի անցումը Սայկոնի դպրոց զնալու համար եւ դեռասի աղջկայ ընտանեկան դժուարին յարաբերութիւնները մօր, նաեւ աւագ եղբօր հետ: Վէպի հիմնական կէտը խնճք սէրն է տասնինազմեայ ֆրանսուու եւ տարիքով իրենից երկու անգամ աւելի մեծ, հարուստ չինացի տղամարդու միջեւ, որի հայրը արգելում է ամուսնանալ այդ աղջկայ հետ: Կինոնկարի քեմադրիչ՝ Ժան-

Ժաք Անոն հիմնական շեշտը դնում է հենց դրա վրայ, որից եւ դժգոհ է մնում Մարկըրիթ Շիրասը: «Սիրեկանը» մարդու ձեւաւորման պատմութիւնն է. հերոսուիին քազմաքի խոչընդոտներ պիտի յաղթահարի. արգելանքեր: Նա ընդդիմադիրներ ունի՝ իր ընտանիքը, չինացու հայրը, գաղութի հասարակութիւնը, որը չի ընդունում յարաբերութիւնները ասիացիների եւ եւրոպացիների միջեւ: Այս վեպն արտայայտում է իր ինքնութեան եւ իր կեանքը միայնակ դեկավարելու առաջին փորձի անորոշութիւնները: Իր առաջին ֆիզիկական փորձի փոխակերպումը գրուածքի. սա Մարկըրիթ Շիրասի ինքնիշխանութեան հաստատումն է: Ուրեմն խօսքը վերաբերում է ազատագրմանը:

Շիրասի հայերէն թարգմանուած գործերում՝ «Հանգիստ կեանք», «Հերոսիմա, իմ սէր», «Սիրեկանը» պահպանուած է հեղինակի ոճը: Յաճախ ներկայ ես լինում պատմիչի անյայտացմանը եւ առանձնայատուկ հնչերանզի ստեղծմանը, որը մօս է քանաստեղծական լեզուին: Օրինակ, «Սիրեկանը» վեպում Շիրասը յաճախ է փոխում պատմողական ձեւերը: Երբեմն գործող անձինք չեն անուանուում. աղջիկը եւ տղան (կամ մարդը), ասես պատմողը յայտնաբերում է մարդկանց եւ գործողութիւններ, որ ընթերցողն աւելին զգիտի, քան նրանք այս պատմութեան մասին: Այս թարգմանութեան մէջ քացակայում է յարակրկնական կամ ասոյքային ննքակայականու-

(4) www.dialogus2.org/DUR/interview1.html Interview avec Marguerite Duras: Sinclair Dumontais.

թիւնը, ինչպէս բնագրում: Թարգմանութեան մէջ, ինչպէս եւ բնագրում, չեն նշում առաջին եւ երկրորդ դէմքի անձնական դերանումները կամ ատացական որեւէ դերանուն, քացի, բնականաբար, տեղեկատուական խօսքերից, երկխօսութիւններից:

Բայական ժամանակները կրծատուելով հասնում են միայն ներկայ ժամանակին: Ինչպէս յայտնի է, թարգմանութեան ընթացքում դերականական փոխարինումները գործածում են նոյնքան յաճախ, որքան բառային փոխարինումները⁽⁵⁾: Այսպէս, ֆրանսերենում պատմողական ներկայ ժամանակը գործածում է աւելի յաճախ, քան հայերենում, այնպէս որ թարգմանութեան ընթացքում յաճախ այն անհրաժեշտ է լինում փոխարինել անցեալ ժամանակով:

Իսկ ինչպիսին է «Սիրեկանը» վեպի թարգմանութիւնը: Մեր առաջարկած գրական թարգմանութեան առարակայական չափանիշներն այստեղ գրեթե չեն գործում կամ ասենք՝ գործում են կրատրական ձեւով. օրինակ՝

1. Բառապաշտի համապատասխանութեան՝ համարժեքութեան աստիճանը

Un jour, j'étais âgée déjà, dans le hall d'un lieu public...

Մի օր, երբ արդէն տարիքատոր կին էի, հասարակական մի վայրի նախարահում...

Վերոյիշեալ հատուածներում իլ, ելլե - նա՝ դերանումները հայերենում սեղի կարգի բացակայութեան պատճառով թարգմանուած են գոյականներով. իլ - տղամարդը, ելլե - աղջիկը:

Չափազանց շատ է օգտագործուած ոն դերանունը: Այդ պատճառով մի փոքր աւելի կանգ առնենք այս անորոշ դերանուան գործառոյթի վրայ:

Յայտնի է, որ ոն դերանունը՝ համատեքստից կախուած, կարող է ունենալ տարբեր արժեքներ:

- Il me semble qu'on m'a parlé de cette poussée du temps qui vous frappe quelquefois alors qu'on traverse les âges les plus jeunes, les plus célébrés de la vie...

Կարծեմ, ինձ պակրմել են այդ ժամանակահարուածի մասին, որևէ անսպասելիօրէն հարուածում է քեզ, երբ անցնում ես կեանքիդ ամենաերիքասարդ, ամենափառապանծ դարիներով:

Տուեալ համատեքստում ոն դերանունը հանդէս է եկել իր անորոշ գործածութեամբ, այն է՝ 3-րդ դէմք յոզնակի թիւ եւ ունի ընդհանրական իմաստ, քանի որ որոշակի (կոնկրետ) մատնանշուած չէ որեւէ անձ, որը յայտնի է խօսնին կամ խօսակցին:

Կամ

- On m'a souvent dit que c'était le soleil trop fort pendant toute l'enfance, Mais je ne l'ai pas cru, On m'a dit aussi que c'était la réflexion dans laquelle la misère plongeait les enfants...

Ինձ յաճախ են ասել, թէ մամկութիւնն անցել է բարկ արեւի լրակ: Չեմ հաւաքացել: Ասել են նաև, թէ կարիքը է սրիպում երեխաներին մրածմունքի մէջ ընկնել:

Այս օրինակում եւս օռ-լ հանդէս է եկել իր ընդհանրական իմաստով՝ թարգմանուել է ասել են՝ 3-րդ դէմք յոզ-

նակի քուով եւ մասնանշում է անորոշ մի անձի:

- Il me regarde...
J'ai déjà l'habitude
qu'on me regarde...
On regarde les
blanches aux colonie,
et les petites filles
blanches de douze ans
aussi.

Նայում է ինձ: Ես արդէն սովոր եմ, որ ինձ նայեն: Գաղութի սպիրակամորքներին միշտ նայում եմ, առյախակ լրասներկուամեայ աղջիկներին:

Կարճ, հակիրճ, մակղիրներից զուրկ նախադասութիւնների թարգմանութիւնն դժուարութիւն չի ներկայացնում, միայն հարկ է պահպանել հեղինակի ոճը.

De temps en temps on fait encore la route, comme avant, la nuit on y va encore tous les trois, on va y passer quelques jours.

Ժամանակ առ ժամանակ մենք դեռ լինում ենք այնպես, ինչպէս առաջ, երեքով. զնում ենք երեկոյեան եւ մնում մի քանի օր:

On est atteint d'étrangeté nous aussi et la même lenteur que celle qui a gagné ma mère nous a gagnés aussi. On a appris rien, à regarder la forêt, à attendre, à pleurer.

Սենք եւս համակուած ենք օրարութիւննեան զզացումով. եւ նոյն դանդաղութիւնը, որ պարուրեան էր

«Միրեկանը» ժապատճական նկարահանման ընթացքին

մարմնել մօրս, յաղբում է նաեւ մեզ: Սենք ոչինչ չենք սովորել՝ ամպառին նայելով, սպասելով եւ լացելով:

Տուեալ օրինակում եւս այն դէպքն է, երբ օն-ը թարգմանում է որպէս մենք եւ իր մէջ ներառում է նաեւ որոշակի ընդհանրացում:

- Ce n'est pas qu'il faut arriver à quelque chose, c'est qu'il faut sortir de là où l'on est...

Հարցն այն չէ, թէ կը հասնես որևէ քանի, այլ այն, որ պէտք է դուրս գալ այսպելից:

Տուեալ օրինակում հայերէն թարգմանութեան մէջ օն-ը ամբողջութեամբ զեղուած է, սակայն պահպանուած է Տիրասի ոճը:

Կան փորիկ անձշդութիւններ՝
... il se jette à l'eau, որ նշանակում է՝
համարձակուել, վտանգի ենթարկուել,
այնինչ թարգմանութիւնն այսպէս է
հնչում՝ Իսկ նա...սար ուձոր է նետում:
Հետեւեալ օրինակում կայ բացք-

դում. չի թարգմանուած՝ un jour elle ne l'a plus mise շարոյթը:

Je porte une robe de soie naturelle, elle est usée, presque transparente... Avant, elle a été une robe de ma mère, un jour elle ne l'a plus mise parce qu'elle la trouvait trop claire, elle me l'a donnée...

Ոռուերէնի հետ համեմատութեան շնորհիւ կարելի է պարզել, որ համարժեքութեան սկզբունքը պատպանուած է, քանզի եւ հայերէնում, եւ ոռուերէնում, գործում է համարժեքութեան ամենապարզ սկզբունքը՝ ձեւային համարժեքը.

Հազել եմ բնական մեկարսէ զգեստ, մաշուած է, գրեթէ բախանցիկ։ Նախ եղել է մօրս շորը /բաց բողում/. Մի օր դրա գոյնը շատր բաց է բուացել մօրս։ Իմձ է դրուել։

1. Չարահիւսական շեղումներ

Նոր վիպասանների գործերում անիմաստ է փնտռել շարահիւսական շեղումներ այն պարզ պատճառով, որ նախադասութիւնները սեղմ են, կարճ, գրեթէ զորկ աւանդական լրացումներից եւ մակդիրներից, փոխարէնը ունենալով շարահիւսական ազատ կառուցուածք։

2. Յետադարձ թարգմանութիւն

Կարիքը նոյնպէս չի զգացում՝ Նոր վեպի առանձնայատուկ գրելաձեւի պատճառով։ Թարգմանութեան ոճը պահպանուած է։ Այդ իսկ պատճառով զուսպ է, ինչպէս բնօրինակը։

3. Ազատութեան շափը

Ազատութեան շափը շափազանցուած չէ, չկայ ոչ մի աւելորդաբանութիւն, թարգմանութիւնը լիովին պահպանել է գրուածքի ամբողջականու-

թիւնը։

4. Ստեղծարարութեան աստիճանը

Փորձագէտ-թարգմանիչները ստեղծարարութեան աստիճանը զնահատեցին բաւարար, քանզի ստեղծարար տարրերը թարգմանութեան մէջ ծառայում են միայն Տիրասի վեպի ոգին ընթերցողին փոխանցելուն։

5. Թարգմանութեան ոճը եւ երկրանձը

Զանի որ թարգմանաբանութիւնն ասես հաշտեցնում է լեզուաբանական եւ գրականագիտական ուղղուածութիւնները, ուստի այս թարգմանութիւնը կարելի է համարել յաջողուած, քանի որ երկրանձը նոյնպէս փոխանցուած է ճշգրտորէն։ Ընթերցողը սկզբում իրեն զգում է Վիետնամում, յետոյ Փարիզում, յետոյ երկրորդ աշխարհամարտի մէջ եւ այսպէս՝ մինչեւ վերջ, անընդհատ ոճը յարմարեցնելով տուեալ երկրին։

Մարկրիթ Տիրասը նկարագրում է ոչ միայն իր կենսագրութիւնը, այլեւ բացայատում է իր կենսավիճակայութիւնը։

Օրինակ, հետեւեալ օրինակում։

“Le corps mort de l'enfant, lui, ne se ressentait en rien de ces événement dont il était cause. L'immortalité qu'il avait abritée pendant vingt-sept ans de sa vie, il n'en connaissait pas le nom.

Personne ne voyait clair que moi, Et du moment que j'accédais à cette connaissance-là, si simple, à savoir que le corps de mon petit frère était le mien aussi, je devais mourir. Et je suis morte. [...].

«Երեխայի մեռած մարմինը ոչինչ էր զգում այն իրադարձութիւններից, որոնց պատճառն ինքն էր: Նա չգիտեր անմահութեան անուանումը, որ պարսպարել էր իր կեանքի քամահօք դարիների ընթացքում:»

Ոչ որ ինձանց աւելի յարակ չէր դեմունում: Եւ երբ ես հասայ այդ պարզողյա զիվակցութեանը, երբ հասկացայ, որ փոքր եղքորս մարմինը նաև ինձն է, ես պէտք է մեռնէի: Եւ ես մեռայ: [...]»

Il faudrait prévenir les gens de ces choses-là. Leur apprendre que l'immortalité est mortelle, qu'elle peut mourir, que c'est arrivé, que cela arrive encore... [...]»

Մարդկանց հարկ է նախազգուշացնել այս քաների մասին: Նրանց պէտք է լրեղեկացնել, որ անմահութիւնը մահկանացու է, որ այն կարող է մեռնել, ինչպէս արդէն պարսիկ եւ նորից պիղի պարսիկ: [...]»

Que l'immortalité ce n'est pas une question de plus ou moins de temps, que

ce n'est pas une question d'immortalité, que c'est une question d'autre chose qui reste ignoré. Que c'est aussi faux de dire qu'elle est sans commencement ni fin que de dire qu'elle commence et qu'elle finit avec la vie de l'esprit du moment que c'est de l'esprit qu'elle participe et de la poursuite du vent. Regardez les sables morts des déserts, les corps morts des enfants: l'immortalité ne passe pas par là, elle s'arrête et contourne.”

Որ անմահութիւնը աւելի կամ պակաս ժամանակի հարց չէ, որ դա անմահութեան հարց չէ, որ դա ուրիշ հարց է, որին անդեղեակ ենք մենք: Սա նոյնքան կեղծ կը հնչի, եթէ ասենք, որ անմահութիւնը չունի ոչ սկիզբ, ոչ վախճան, չնայածը սկսում եւ աւարտում է հոգու գոյութեան հետ, չնայած անմահութիւնը գուցէ կապուած է հոգու հետ, քանու որոնման հետ: Նայեցէք անապարհների մեռեալ աւազներին, անմահութիւնը չի անցնում դրանց վրայով, մա կանգ է առնում, ապա շրջանցում է:

Մարդկանազութիւն

1. Marguerite Duras, *L'Amant*, Editions de Minuit, Paris, 1984.
2. Տիկիս, Մարկուրիք, «Միրեկանը», «ԱելՈ» հրապարակութիւն, Երեսան, 1995:
3. Յակոբիան Ա., Թարգմանութեան լրեսութեան հիմունքներ, «ԱելՈ» հրապարակութիւն, Երեսան, 2006 :
4. G. Marcow-Totévy, Marguerite Duras, *Dictionnaire de littérature contemporaine*, Paris, Editions universitaires, 1959, p. 301.
5. Jean-Luc Seylaz, *les Romans de Marguerite Duras*, Paris, Archives des Lettres Modernes, 1963, pp. 30-31.
6. www.dialogus2.org/DUR/interview1.html Interview avec Marguerite Duras: Sinclair Dumontais: Madame Duras, il y a chez vous une profonde passion pour l'écriture.

3. ԴԱԼԵԱՆ

ՆԱՏԻՆ ԿՈՐՏԻՄԷՐ ՄԻԶԱՋԳԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾԵՐԷՆ

Նատին Կորտիմէր, Հարաւային Ափրիկէի զարտուղութիւններու եւ պայքարներու բովէն անցած կին մեծ գրողը մահացաւ 13 Յուլիս 2014-ին, Եռիանէսպուրկ: Ծնած է 20 Նոյեմբեր 1923-ին, Թրանսվալի հանքային փորքիկ քաղաքի մը քաղքենի ընտանիքի յարկին տակ, հայրը՝ լիբուանացի, մայրը՝ անգլիացի: Հեղինակ է շուրջ տասնհինգ վեպերու եւ քաղմաքի պատմուածքներու: Ստացած է մրցանակներ, նաև գրականութեան Նոպէլեան մրցանակը:

Յանձնառու, պայքարած է խորականութեան դէմ, մաս կազմած է Ափրիկեան Ազգային Քոնկրեսին (ANC),

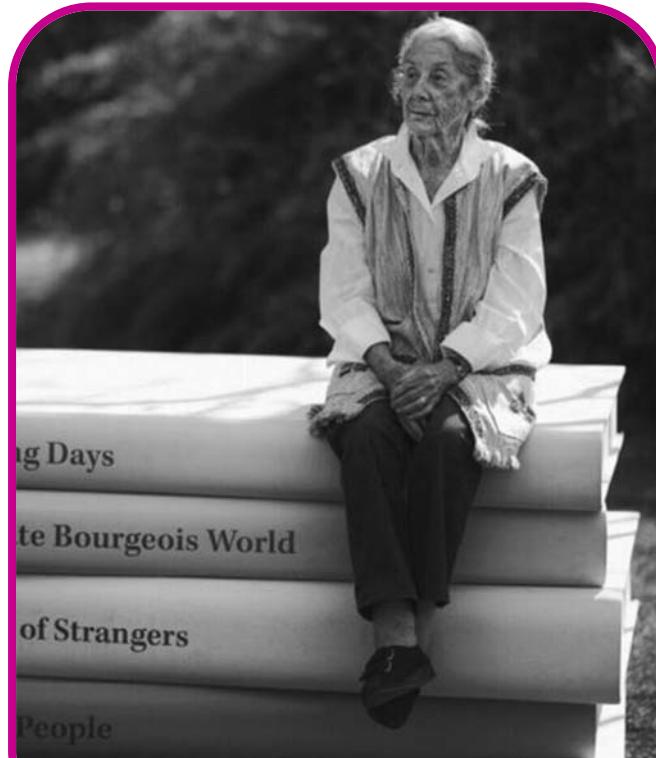
եղած է Նելսոն Մանտելայի կողքին, ընդդէմ իր պատկանած մորթի գոյնի դասակարգին: Իր մահուան առիթով, զաւակները իրենց իրապարակած հաղորդագրութեան մէջ կը նշեն, որ ան Նոպէլեան մրցանակի ստացումէն աւելի հպարտ էր Ափրիկեան Ազգային Քոնկրեսի անդամներու որպէս դաւաճան ամբաստանութեամբ դատին, անոնց ի նպաստ իր վկայութեան համար:

Իր մահուան առիթով, փոխան իր շնորհները նշող խօսքերով գոհանալու, խորհրդածենք իրեն հետ՝ իր մտածումներէն մեկնելով: Գրողը կամ իմաստա-

սէրը գնահատելու, անոր անմահութիւնը գովերգելու լաւագոյն եղանակը անոր մտածումներով քափանցուիլն է: Մեծ գուպարներու 20-րդ դարը աւարտած է: Բայց համայն մարդկութիւնը յուզող խնդիրները չեն լուծուած: Չոյզ աշխարհամարտերը սոսկ յիշողութիւն չեն, անոնց պատճառները եւ հետեւանքները մաս կը կազմեն մեր ներկային: Նատին Կորտիմէր մեզ զգուշացուցած է, բայց աւելի եսասէր, շահամոլ եւ իրաւագրկող կը դառնան մարդիկ: Իրեն համար ըսել նոր դար սնամէջ խօսք է, եթէ մարդկութիւնը հոգեպէս նոր չդառնայ, նո՞ր բարիի լոյսով: Պատերազմները եղած էին չարին դէմ, յաւելեալ արդարութիւն բերելու համար: Այդպէս ալ չէ եղած:

Այս կացութեան սուր զգացողութիւնը ունեցած է Նատին Կորտիմէր: Իր գրականութիւնը մեր տարբերութիւնները պատճէշի վերածելու դէմ պայքար է: Խտրականութեան տասնամեակներու ընթացքին գործուած անարդարութիւններու, բանտարկութիւններու, թշուառութիւնը, մահերը չեն յուսահատեցուցած զինք, ընդհակառակն, լայն բացած են իր միտքը դէափ համամարդկայինը, որուն հանդէա ժամանակակից ընկերութիւնները հետզհետէ աւելի խուլ կը դառնան:

Նատին Կորտիմէր ըսած է. «Նոր դարը երբեք նոր պիտի չըլլայ, եթէ մենք գոհանանք բարեսիրութիւն ընելով, այս ամորումը, որ կը խաղաղեցնէ խիղճը, խելօք եղանակով իր տեղը կը պահէ նոյն հին համա-

- Չկայ աւելի մեծ բարոյական հեղինակութիւն, ինչպէս զոհողութիւնը:

- Իրականութիւնը միշտ ալ գեղեցիկ չէ, սակայն անոր ծարաւը՝ այն:

- Գրաքննութիւնը երբեք չէ աւարտած անոնց համար, որոնք զայն փորձած են: Անիկա դրոշմ մըն է երեւակայութեան վրայ, որ իր ազդեցութիւնը կ'ունենայ այն անձին վրայ, որ չարչարուած է անկէ, յաւիրեան:

- Գրուած բառերը լրակաւին ու այն հրաշագործ զօրութիւնը մարդու բնութեան դուրս հանելու լաւագոյնն ու յոռեզոյնը:

- Անապայր վայր մըն է, առանց ակնկալութեան:

կարգը՝ ապահով՝ ունետրներու եւ զրկուածներու»: Արդարութեան որոնումը՝ առանց խուսանաւելու, քանի որ ան չի շերտուիր: Այս ըմբռնումով պէտք է մօտենալ «բարեսիրութեան», ինչ ալ ըլլայ անոր տարողութիւնը, մուրացիկի մը ափին մէջ դրուած մանրադրամ ըլլայ թէ մեծ գումարներու յատկացում: Ան կը ծառայէ համակարգի տեսականացման:

Եթէ այս տեսանկիւնէն դիտենք ցաւեր ամոքելու ծառայող բարեսիրութիւնը, կը հասկնանք, որ համակարգը կը յառաջացնէ ոչ միայն անհաւասարութիւն, այլ մանաւանդ զրկուածներու բանակ: Կը բաւէ յիշել, որ աշխարհի բնակչութեան մէկ երրորդը կուշտ չէ, եւ ամէն օր ծարաւի իբրեւ հետեւանք հազարաւորներ կը մեռնին: Երեւակայեցէք, որ այսօր աշխարհին մէջ իինզ տարեկանէն վար 125 միլիոն մանուկներ կ'ապրին ըմպելի ջուրէ զրկուած տուներու մէջ (բազմապատկեցէք ընտանիքի անդամներու թիւվ, օրինակ չորսով, թէեւ թերած շրջաններու մէջ այդ չորսը վեց կամ ութ կրնայ ըլլալ), հետեւանքը մանուկներու մահացութիւնն է: Հարաւային Ավրիկէի սպիտակամորթ կինը կը խոստովանի, որ գրելու ընթացքին է, որ աստիճանաբար խորացած է իր մէջ խտրականութեան գիտակցութիւնը, ինչ որ կը բացատրէ իր յանձնառութիւնը, բավանցելով մակերեսէն անդին եղածին:

Հետեւողական ընթերցող եղած է հանրային գրադարանի մէջ, մանուկ, մայրը զինք արձանագրած էր հոն: Մեծերու զիրքերու մտերմութեամբ հասկրցած է զիսագրուած պատմութիւնը, անոր դրոշմը գրական ստեղծագործու-

թեան խորքին վրայ. Չեխով, Պալգար, Փրուստը, Ռիլքէ, Վիրճինիա Վուլֆ: Աւելի ո՞ւշ պիտի թափանցուի Ժան-Փոլ Սարտով եւ Ալյէր Քամիւով, գրականութեան եւ գոյութեան սերտ կապը հաստատելով իր տեսիլքին մէջ: Ան հասկցած է ընկերութեան վերքերը, եւ ըստ այնմ գործած: Արդարութիւնը հետապնդել արդար կիրք է, գերիվեր զգացական-սիրային-սեռական կիրք: Իր ուղին կը գտնէ, եթք լուսարձակի տակ կ'առնէ սպիտակամորթներու եւ սեւամորթներու յարաբերութեան անհերետութիւնը եւ նոյնքան անհերեթ օրէնքները, ծանօթ՝ խտրականութեամբ (apartheid): Խտրական եւ բիրտ օրէնքներով կառավարուող երկրի մը մէջ այս կինը անդամ էր խտրականութեան դէմ պայքարող Ավրիկեան Ազգային Քոնկրեսին, որ ի վերջոյ յաղթեց, եւ շնորհիւ անոր դեկավարին՝ Նելսոն Մանտելային, փոխանցումը եղաւ հեղասահ եւ առանց արինահեղութեան:

Մարդիկ նոյնիսկ եթք մեր անմիջական ծիրին մէջ չեն, եւ անոնց կեանքը եւ գործը մեզի չեն առնչուիր, խօսքով եւ գործով օրինակելի կ'ըլլան, ուղեցոյց: Իրեն հետ կրկնենք. «Նոր դարը երբեք նոր պիտի չըլլայ, եթէ մենք գոհանանք բարեսիրութիւն ընելով, այս ամոքումը, որ կը խաղաղեցնէ խիղճը, խելօք եղանակով իր տեղը կը պահէ նոյն իին համակարգը՝ ապահով՝ ունետրներու եւ զրկուածներու»: Ասիկա կրկնելը մեզ մասնակից կը դարձնէ մեծերու ապրումներուն, մեր աչքերը կը բանայ մեր անմիջական ներկային վրայ եւ թերեւս ճամբար կը հարթէ մեր մեղաւոր կրաւրականութիւնը եւ անտարերութիւնը յաղթելու:

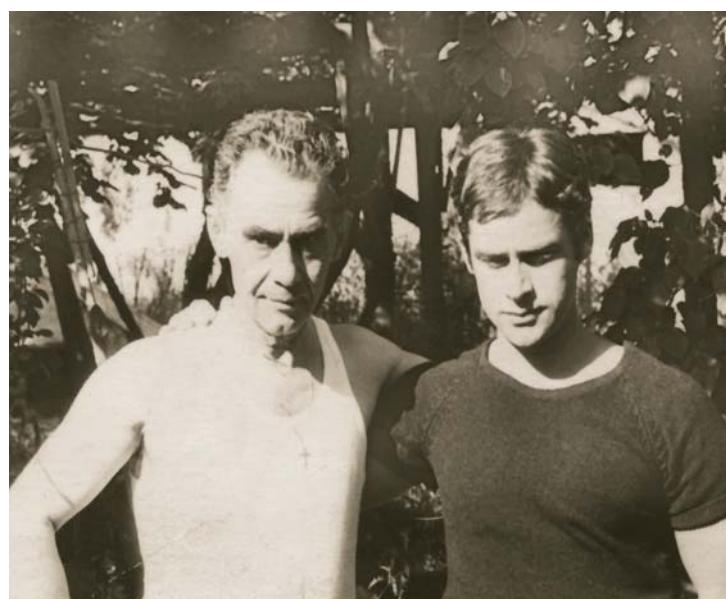
Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ԿԱԼԵՆՑԻ ՏՈՒՆ-ԹԱՆԳԱՐԱՆԻՆ ՄԷջ՝ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԵՏ-ԱՌԱՋ

Կալենցի իր արուեստամուցին մէջ, Երեւան

Երեւանի ամառնային շոգը կը մոռցնէ օրերու եւ ժամերու հաշիւը: Չեմ յիշեր, թէ Օգոստոսի ո՞ր օրն էր, համացանցէն գտանք Կալենցի տուն-թանգարանի հասցեն եւ հեռաձայնեցինք: Այդ օր կարելի էր այցելել ժամը 10:30-էն ետք: Հրաչեայ Քոչար պողոտայի մեր բնակարանէն դուրս եկանք: Ըստ քարտէսին, պիտի երթայինք **Բարեկամութիւն** գետնուողիի կայանը, ապա գտնէինք **Կալենց** փողոցը: Խորհելով, որ հեռու չէր, քալեցինք: Եւ անմիջապէս չհա-

Կալենցի իր որդիին՝ Սարոյին հետ

սանք:

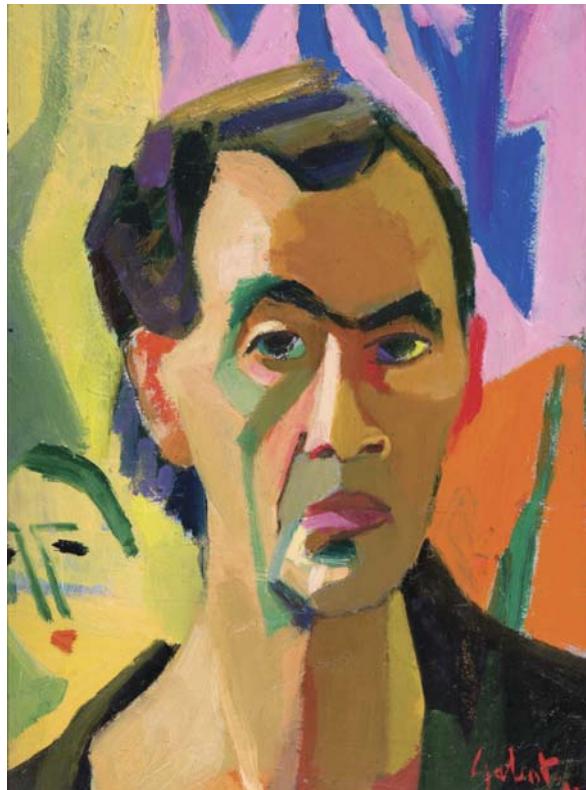
Անցանք փողոցէ մը, որուն երկայնքին փոռուած էր շուկայ մը: Տարբեր զգայնութիւն մը: Պտղավաճառը՝ տեսակատր խաղող, տարբեր ծաւալի դեղձ եւ սալոր շարած էր, բանջարավաճառները, մսավաճառը, փռապանը հայերէն կը խօսէին, մեզի համար տարբեր հնչեղութեամբ, բայց հարազատ բառերով: Երկու շենքի միջեւ եղած նեղանցքէ մը դուրս եկանք: **Կալենց** փողոցն էր, ուր եղած էր Կալենց, գրուած էր՝ Թանգարան: Զախին յայտնուեցաւ Լիբանանի դեսպանատունը: Ան հոն եկած էր Լիբանանէն ներգաղթած Կալենցի համար... Ջիշ ետք Կալենցի տուն-թանգարանի երկարեայ դարպասին առջեւն էինք:

Սիակ այցելուները կինս եւ ես էինք: Հնո զրուաշրջիկներու Հիւսիսային պողոտան չեր: Նման երեւոյթ չի զարմացներ:

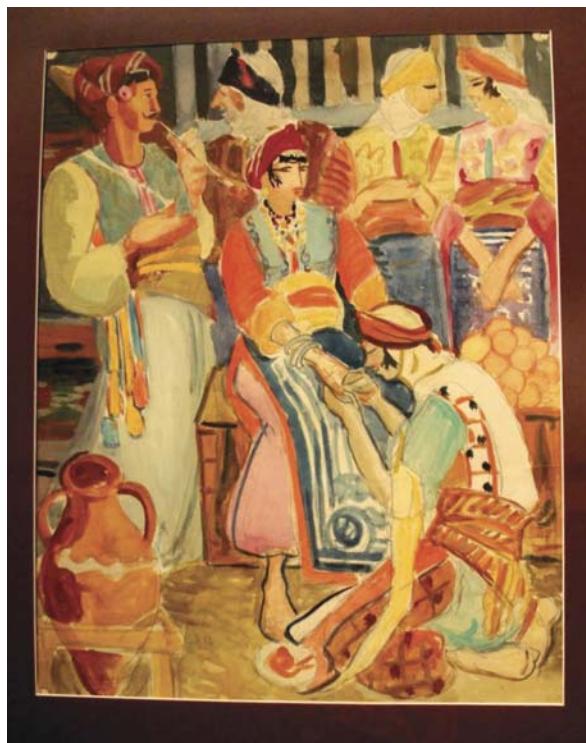
Մեզ ընդունեցաւ նկարիչ Սարօ Կալենցի տիկինը՝ Հարիսան:

Երկրորդ յարկ: Երրորդ յարկ: Նկարներ: Եթէ երոպական թանգարանի մը մէջ դրուած ըլլային Կալենցի իւղաներկ կտաւները, արուեստասէրը անմիջապէս զանոնք պիտի դասէր ընդունուած նկարչական այս կամ այն դպրոցին մէջ, պիտի ըսէր տպաւորապաշտ (impressionniste) կամ «քիապիստ» (cubiste- խորանարդապաշտ), տեսնելով գիծերու եւ դեմքերու ներաշխարհ դրսեւորող ձեւափոխութիւնները: Հնո կային Կալենցի պահուած գործերը:

Անոր գեղանկարներէն կան նաեւ Հայաստանի պատկերասրահին, անհատական հաւաքածոներու մէջ, Սէնք Փեթերսպուրկ, Մոսկով, Թիֆլիս, Նիւ

Կալենց՝ ինքնանկար

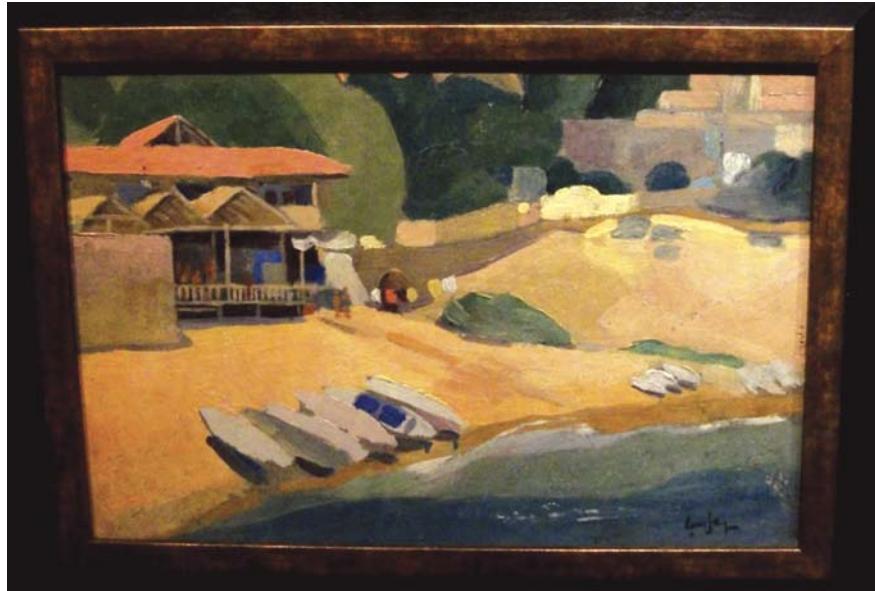

Հարսանիք, 1938

Եորք, Փարիզ, Վիեննա, Պէյրութ, Հալեպ, Քեմպրիճ, Սան Ֆրանչիսկօ, Լոս Անձելըս եւ այլն:

Անակնկալ էր նոյն քանգարանին մէջ հանդիպիլ նաև Արմինէի (Կալենց) նկարներուն, զգայուն եւ տարբեր մքնուրոտ մը փոխանցող, որ սորվածի միազիծ եւ կրկնուող արտայատութիւն չէր:

Կալենցի կենսագրութիւնը, ինչպէս սովորութիւն է ըսել ամբողջ սերունդի մը համար, հայու պատմութիւն է: Ան ծնած է Կիրին քաղաք, 27 Սարտ 1910-ին: Հոն կը դրսեւորուի գոյներուն տիրապետելու իր շնորհը: Հայրը՝ Տիրատուր, բուրդ ներկելու եւ գորգի գործ ըրած է: Այդ գոյներու ալշիմին տպաւորութիւնները հաւանօրէն դրոշմած են իր մանկական վաղ երեւակայութեան աշխարհը եւ մնացած՝ իր յիշողութեան ծալքերուն մէջ: Սարօ Կալենց կ'ըսէ, թէ իր հայրը այդ կը պատմէր: 1915-ին բուրքերը տարած են

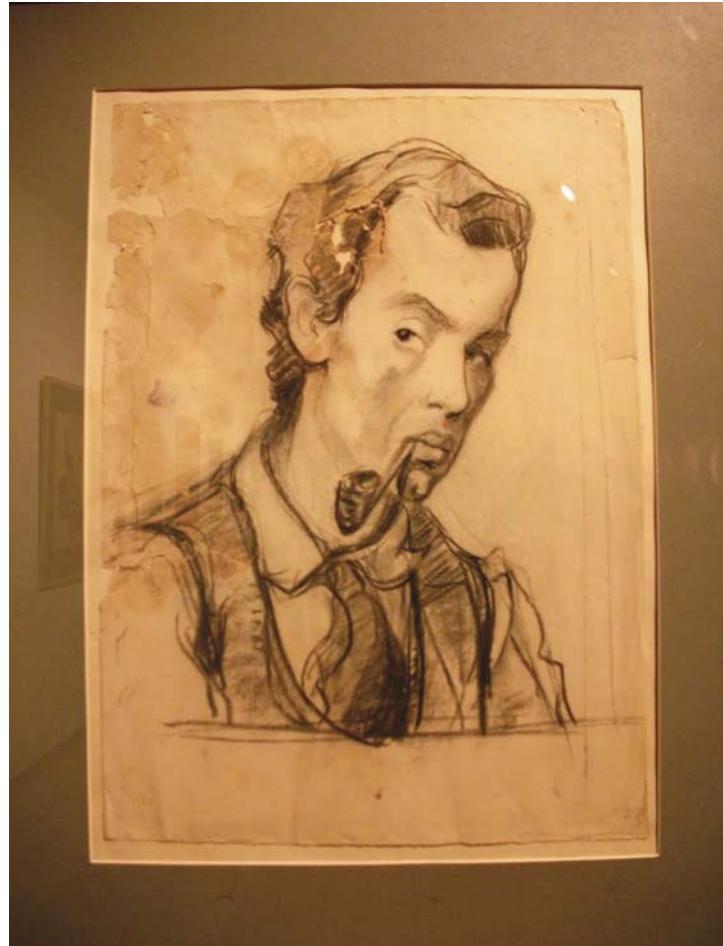
Պէյրութ ծովափ, 1925

Կալենցի հայրը, եւ ան չէ վերադարձած: Ըլլալ արմատախիլ եւ որք: Ընտանիքի մնացեալ անդամները՝ մայր եւ երեք զաւակ, տաժանագին ճամբորդու-

Աշունը բուսաբանական այգում

թեմէ մը ետք կը յաջողին հասնիլ Հալէպ, ուր քանի մը օր ետք կը մեռնի սովի եւ յոգնութեան իբրեւ հետեւանք հիւծած մայրը: Կալենց եւ իր եղբայրները կը պատսպարուին որբանոցի մը մէջ, որուն տխուր կեանքը չի խամրեցներ իր բնատուր շնորհը: Մանկութեան օրերէն ի յայտ կը բերէ գեղանկարիչի արտակարգ կարողութիւն, զոր կը զարգացընէ որբանոցի պատսասախանատու քոյրերէն մէկուն քաջալերանքով: Յաճախ փախուստ կու տայ որբանոցէն, Հալէպի արեւելեան բազմերանգ շուկաները կը բափառի եւ կը նկարէ: Տասներկու տարեկանին դուրս կու գայ որբանոցէն եւ, որպէս սկսնակ, վիմագրութեան (lithographie) աշխատանոցի մը մէջ զործ կը գտնէ: Հետագային, Հալէպի մէջ, նկարչական իր առաջին դասերը կը ստանայ Օննիկ Աւետիսեանէն (ծնած 1898-ին, Թուրքիա, մեռած 1974-ին, Գահիրէ, նկարիչ, արուեստաբան, մանկավարժ): Կալենց իր եղբայրներուն հետ կը փոխադրուի Թրիփոլի, Լիբանան, ուր կը հիմնեն լուսանկարչատուն մը: Ինք կը նկարէր լուսանկարչատան խորքի տեսարանները: 1929-1933, Պէյրութի Գեղարուեստից վարժարանին մէջ կ'աշակերտ ֆրանսացի տպաւորապաշտ նկարիչ Քլուտ Սիշըլէի: 1939-ին կ'արժանանայ Նիւ Եռքի Սիցազգային ցուցահանդէսի շրանշանին, իսկ հոն ներկայացուած իր որմնաքանդակներուն համար՝ Լիբա-

Կալենց՝ երիկասարդ

նանի կառավարութեան պատույ մրցանակին: 1938-ին կը սկսի իրեն աշակերտել Արմինէ Պարոնեանը, որուն հետ կ'ամուսնանայ 1943-ին, եւ որ հետագային կը դառնայ կարեւոր գեղանկարիչ, եւ պէտք է ըսել, հակառակ Կալենցի դժուար մարդ մը ըլլալուն, կը մնայ անոր պահապան հրեշտակը եւ վաստակին ու յիշատակին նուիրեալ աւանդապահը:

Կալենց եւ Արմինէ 1946-ին կը ներգաղթեն Հայաստան: Կալենց կը մասնակցի ցուցահանդէսներու: 1947-էն սկսեալ անդամ է Հայաստանի նկարիչներու միութեան: Երեւան եւ Մոսկուա

Ծաղիկներ, 1967

կ’ունենայ ցուցահանդէսներ: 1967-ին իրեն կը տրուի Հայաստանի Հանրապետութեան պետական մրցանակը:

Կալենցի կեանքն ու աշխարհը ճանչնալու համար լաւագոյն աղբիւրը Արմինէ Կալենցի «Ներիր ինձ, Յարութիւն» անունով գիրքն է: Տաղանդաւոր նկարիչ մըն է Կալենց, որ կը պեղէ իր ներաշխարհը եւ աշխարհը, կանգ չառնող եւ վերանորոգուող ստեղծագործութեան հոսանքին մէջ մնալու համար: Միշտ ստեղծագործած է: Յատկանշական են իր դիմանկարները, որոնք սոսկ պատկեր չեն, կը խօսին տիպարի հոգեկան աշխարհի մասին, որ անմիջականօրէն

տեսանելի չէ, կամ ենթական ինք ցոյց չի տար: Անոնք կարծէք ներկայ են եւ կ’ապրին նաեւ այսօր, եւ ըսելիք ունին:

Հետաքրքրական է այն, ինչպէս մեծ վարպետներու պարագային, որ զոյները ինքնանպատակ չեն, զարդ չեն, բիում են: Կրնաք նկարները դիտելով բանաստեղծութիւն գրել իր տան բակի ծալուող աբորին եւ անոր շուրջ գտնուող լուս պատմութեան մասին: Իր զաղտնի պարտէզը մտնելու հրաւէր: Անհուն սէր կայ բնութեան եւ երկրի հանդէպ, կարուտ եւ խաղաղութեան երազ, օրինակ՝ «Աշունը Զանգուի ձորում» կամ «Աշունը Հրազդանի ափին» գեղանկարներուն մէջ:

Երկրորդ այցելութիւն Կալենցի տուն-թանգարան: Այս անգամ ժամադրուած ենք գեղանկարիչ Սարօ Կալենցի հետ, դասախոս պետական գեղարուեստի ակադեմեայի: Ինք ինչպէ՞ս եկած էր նկարչութեան, միաժամանակ իր վկայութիւնը հօր մասին այլապէս հետաքրքրական կրնար ըլլալ:

- Հայրիկս գեղեցիկ տղամարդ էր: Նայուածքս չի կրնար հեռացնել հայրիկէս, երբ ան կը նկարէր: Երբ կը նկարէր, կը խօսէր, կը խորիէր, բնորդները կը վազեին դեպի հայրիկս եւ զինք կը համբուրէին: Գիտէք, ես ըմբշամարտի ախոյեան էի, բայց երբ կը տեսնէի բնորդները, որոնք կը համբուրէին հայրիկս, կը նախանձէի, այդ համբոյրին համար կ’ուզէի նկարիչ դառնալ: Սայրս

արուեստագէտ եւ գիտակ կին էր, կրօնի, արուեստի, գրականութեան մասին կարծիք ունէր, տարրեր լեզուներ գիտէր եւ կը կարդար, կը կարդար նաև հայրիկիս: Իսկ հայրիկս մեզի կ'ըսէր, որ մայրս իր լաւագոյն աշակերտն էր: Հայրս արուեստի բոլոր հարցերուն գիտէր պատասխանել, բոլոր ժամանակներու արուեստագէտներու մասին ըսելիք ունէր: Անընդհատ կը հետաքրքրուէր եւ կը սորվէր, կը պատմէր, թէ ի՞նչ քան է նկարչութիւնը: Կ'ըսէր, որ ամէն քան գեղեցիկ է, բնութիւնը գեղեցիկ է, կարիք չկայ գեղեցիկը տեսնելու դիրք փնտռել, անկիւն փնտռել՝ աւելցնելով, որ նկարչութիւնը պատճենահանում չէ, քանի որ բնութիւնը ինք տեսաբար շարժման մէջ է:

Խօսելով ինքն իր մասին, Սարօ Կալենց կը պատմէ.

- Կը նկարեմ, երկար գծագրութիւններ կ'ընեմ: Ինչ կը Վերաբերի հայրիկիս եւ մօրս, կրնամ ըսել, որ իմ մէջ երկու մարդ կայ. Արմինէ եւ Կալենց, նկարչութիւնս կեանքս է:

Սարօ Կալենցի նկարները ինքնատիպ են, անոնց մէջ տպաւորելու ցանկութիւն չկայ, քայց կան խորացում, մտածում, ինքնուրոյնութիւն, ուրիշ տեղ երթալու հրաւէր: Կը խօսի իր ասպարեզին մասին.

- Հայաստանի մէջ չեմ ցուցադրեր գործերս, ցուցահանդէսներ կը կազմակերպեմ երկրէն դուրս, ես չեմ նկարեր

Սարօ Կալենց՝ Արմինէին գոյմերով

վաճառքի համար: Ես դիզայներ եմ եւ այդպէս կը շահիմ կեանքս: Իսկ նկարներս ես գիտեմ, թէ ինչպէս կը գնահատեն դուրսը, եւ ինչպէս ես կը գնահատեմ: Իսկ հոս ինչպէս ցուցահանդէս

Արմինէ՝ իր զաւակներուն հետ

կազմակերպել եւ սուղ վաճառել, երբ ժողովուրդը սոված է:

Սարօ Կալենց արուեստի եւ արուեստագէտներու մասին կարծիքներ ունի, կը մերժէ գնահատումներ ընել, մանա-

ւանդ՝ բացասական, քննադատական: Իր դատումները կրնան օրինակ ծառայել արուեստակարներուն, երբ կ'ըսէ, թէ արուեստը վերանորոգ ստեղծագործութիւն է, կան լաւ նկարիչներ, որոնք կը մնան նոյն հորիզոնական գիծին վրայ, չեն ժայռքեր գիծին դուրս:

Ի հարկէ, իր հիացումը կ'երթայ իր հօր, որ նոյն անձը բազմից բնորդ ունենալով հանդերձ, ինք-զինք չէ կրկնած: Կը խօսի նաև Արմինէին մասին, որ չէ ներկայացած Կալենց անունով, գնահատուած է, ունեցած է բազմաթիւ ցուցահանդեսներ Հայաստանի մէջ թէ դուրսը, մասնաւորաբար Միացեալ Նահանգներ, Պէյրութ: Կ'ըսէ, թէ Արմինէի ստեղծագործութեան մէջ փիլիսոփայութիւն կայ, եւ այդ կ'արտայայտուի գոյներու ինքնատպութեամբ եւ, ըստ խորհրդանշներու:

Սարօ Կալենց պատմեց դրուագներ: Մեծ գիտնական Արտեմ Ալիխանեանը եղած է Կալենցի հիացող եւ ունեցած է Կալենցէն բազմաթիւ գործեր:

Կ'իմանանք, որ Հայաստանի պատկերասրահին մէջ մնայուն տեղ չէ յատկացուած Կալենցի, եւ որ երբեմն կը ցուցադրուին ամոր գործերը, երբեմն կը հանուին: Երբ Կալենցի գործերը կը ցուցադրուին ուրիշներու հետ, վերջինները նուազ ուշագրաւ կը դառնան: Վերջապէս Սարօ Կալենց կ'ըսէ նաև, որ՝ ըլլալով տարբեր ընդունուած չափանիշներէն, հակառակ դժուարութիւններուն, Հայաստանի մէջ ազատ արուեստը սկսաւ Կալենցով:

Երեխսայ ունենալու երեք հանգրուամները

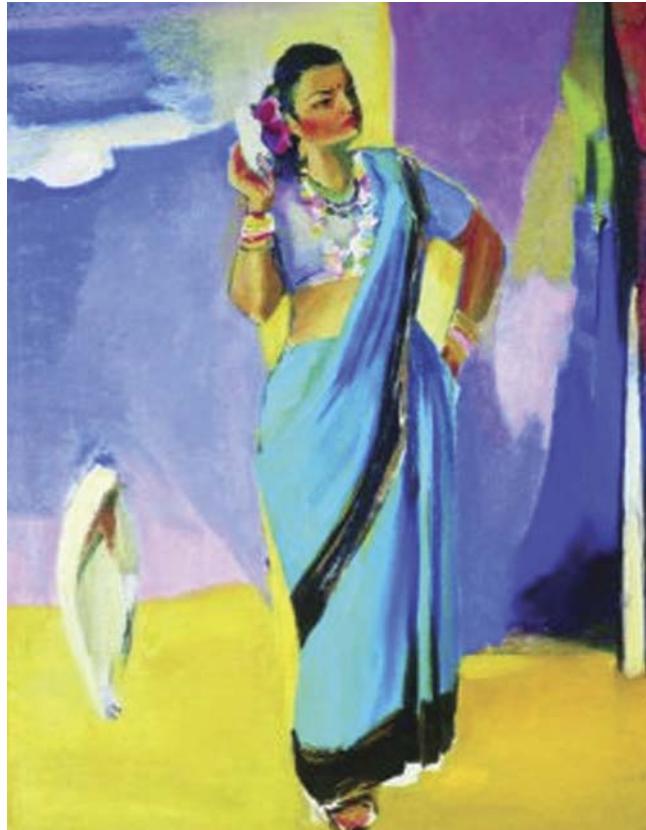

Խլաղաղ կեամբ եւ բնութիւն, Սարօ Կալենց

Զրոյցը շարունակուեցաւ, սողանցեցին նկարիչներ եւ քանդակագործներ՝ Սարեան, Քոչար, արուեստագէտներ, որոնց մեծ մասը անցած է Կալենցի տունէն եւ արուեստանոցէն՝ Մինաս, Արտօ Չաքմարճեան, Գոհար Գապարեան, Տիգրան Լեւոնեան եւ ուրիշներ: Կը պատմէ Կալենցի եւ Արմինէի սիրոյ մասին, նաև Կալենցի ազատ կենցաղին: Եւ Արմինէն, հակառակ իր կրած վիրաւորանքներուն, ներած է անոր՝ ի տես հանճարեղ նկարիչի ստեղծագործութիւններուն:

Այս փոքրիկ տուն-թանգարանը շատ անշուր է մեծ նկարիչին համար: Կը պահուի Կալենց ընտանիքին միջոցներով: Սարօ Կալենցի եղբայրը՝ Արմէն, որ Միացեալ Նահանգներ կը բնակի, իր հօր նկարները չեւ տարած: Եթէ վաճառուէին այս գեղանկարները, կը ստացուէր մեծ հարստութիւն: Հոս կը պահուի Կալենց մեծ նկարիչին եւ Արմինէի արուեստի ժառանգութիւնը:

Պետութիւն, ֆոնտեր եւ բարերարներ ընելիք չունի՞ն այս թանգարանի զարգացման, Կալենցի ու Արմինէի գործերու արդիական միջոցներով պաշտպանութեան եւ ծանօթացման համար: Հայաստան այցելող հայ եւ օտար զրոսաշրջիկները կ'իմանա՞ն, որ ցեղասպանութենէն ճողովրած, որքանոց տեսած, խորհրդային օրերուն հայրենադարձ Յարութիւն Կալենց ապրիլ ուզող ժողովուրդի մը արժանաւոր զաւակն է, որ խորհրդային եւ արեւմտեան աշխարհին առջեւ վկայած է, որ հայը

Կալենց՝ Գոհար Գասսպարեան

ծունկի չեր եկած, քանի որ գիտէր ծնունդ տալ հանճարներու:

Փարիզ եւ Նիս Եորք տեսած եմ տուն-թանգարաններ: Կ'արժէ անոնց այցի երբալ եւ բաղդատուիլ, ասպետի եւ իշխանի շքանշաններ ստանալէ առաջ:

Երեք օր ետք, մեծ խորհրդաժողով մը պիտի գումարուի 1000 տիտղոսաւոր պատգամաւորներով, ցեղասպանութեան օրակարգով: Երեւելիներ այցի պիտի երբա՞ն 1910-ին ծնած եւ ցեղասպանութեան որք հայ մեծ նկարիչին, որ ոգի ապրեցուցած է...

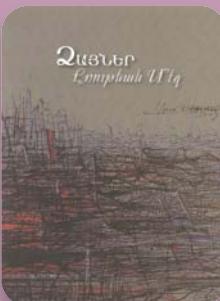
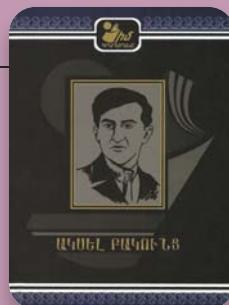
*16 Սեպտեմբեր 2014
Երևան*

«ՅՈՒՆԱՄԱՏԵԱՆ» Ազգային Լեռն եւ
Սոֆիա Յակոբեան քոլեճի
1964-2014
ՊԵՐՈՒԹ, 2014

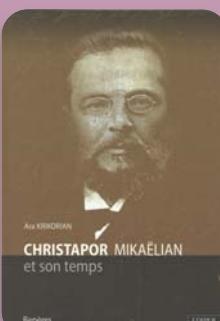
«ԿԸ ԽՕՍԻՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ»
Յեղինակ՝ Ասատոր Կիւզելեան
ՊԵՐՈՒԹ, 2014

«ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՑ»
Յամազգային «Վահե ՍԵՐԵԱՆ»
իրատարակչառուն եւ «Էղիթ Պրինտ»
ՊԵՐՈՒԹ, 2014

«ԶԱՅՆԵՐ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՄԵԶ»
Յեղինակ՝ Արամ Սեփերճեան
ՊԵՐՈՒԹ, 2014

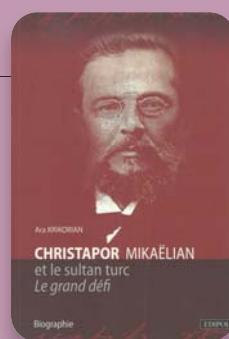
«ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ»
Յեղինակ՝ Արամ Սեփերճեան
ՊԵՐՈՒԹ, 2014

«CHRISTAPOR MIKAELIAN et son temps»
Ara Krikorian
France, 2012

“CHRISTAPOR MIKAELIAN et la sultan turc.
Le grand défi”

Ara Krikorian
France, 2012

ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԵԱՄԲ ՄԵՐ ԱՇԽԱՏԱԿԻՑՆԵՐՈՒ ՈՒՉԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԿԸ ՅԱՍՁԵՆՉ ՀԵՏԵՒԵԱԼԸ.

ԿԸ ԽՆԴՐԵՆՉ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՅԱՄԱՐ ԶՂՐԿԵԼ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ,
ՈՐՈՆՉ ՆԱԽԱՊԵՍ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԵՆ ԳԻՐՔՈՎ, ՄԱՍՈՒԼՈՎ ԿԱՄ ՅԱՄԱՑԱՆՑՈՎ:

ԱՌՋՈՂՅՆ ԶԵՂ...

Աղօնյան քեզ հայ ժողովուրդ,- մեղսայ, ողօնյան չեզ հայութեան մնացորդներ,- հեռուեն, շատ հեռուեներէն կու գամ:

Տեր Զօրէն կու գամ, որուն կամուրդէն երեք հարիր հայար հայեր անցան, եւ որուցիւ այսօր մի միայն հայար հինգ հարիր կիներ ու որք լրդաք ողջ մնացին:

Առ գամ Օսմանինեն, որին գուղարարակ անցրեալ մը վաթսուն հայար հայեր խարսացակի հարուածներու ցակ քշուցան շենէն լեռ:

Առ գամ Վուկանինին դեսի Խթարոս ցանող աղեցալի ճամբայի, որ ևորածին հայ մանկիկները եղեւինիներու ներքեւ իրենց մարտերէն լիուած, մեր աշերուն առցու շագաղներու եւ շուներու կեր կ'ըլլային:

Առ գամ Հայեան Տեր Զօր երկարող այն անիծեալ անսապարներէն, որ ցանեն անունակ հայարաւորներով հայեր, երեք ցարի վրաններու ցակ, կուրորուցան դենինի, թիժուսէն ու թանգիչէն:

Առ գամ Աւայիլի վրաններէն, որ անօթի ծնողիներ իրենց պատակները ածուրդի հանեցին, եւ որ ցար ցարեւին աղջիկներ վաթսուն փարայի վաճառուեցան:

Առ գամ Առյիսի անուններէն, որ անօթի ծնողիներ իրենց պատակներ սպառնայիիքն ցակ, իրենց Վայրուածք ուրացան:

Առ գամ Համայն ու Հոմսն, Մէկուլնեն, Համմամն, Միարինեն, Էլպուտերայի, Առյանեն, ու Գուկիսյի, որ երեսուն-իշուսուն հայար հայ որրուներ մայրիկ, մայրիկ կը ճան դեռ, թուրք բնակարաններու իսաթեներու եղեւն:

Առ գամ Եղեւնի այն դժոխային վայրերէն, որ Զօհրապներ, Ակնունիներ, Խաժակներ, Զարդարեաններ, Արաւանաթուներ, Արուժաններ, Առակներ, Տաղարեաններ,- ամբող աղգի մը ուղեղը զարդ ու փշուր եղան, Հէնկիրիմուրներու եւ Շէնկիրիմաններու արժանաւոր յազորդներուն շնորի:

Աղօնյան չեզ, հայութեան իշեակներ:

ԵՐԱՌԱՎԱՐ Օ ՏԵԱՄՆ

ՀԱՍԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ
ԵՒ ՍՃԱԿՈՒԹԱՅՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ